

Остварување на правата на етничките заедници во Република Македонија

Realizimi i të drejtave
të bashkësive etnike në
Republikën e Maqedonisë

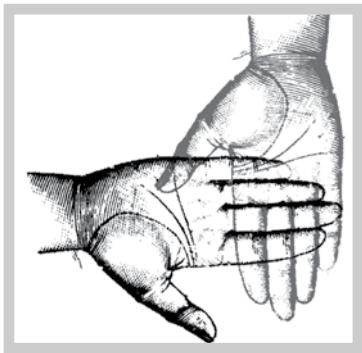
Makedonya Cumhuriyeti'ndeki
etnik topluluklarının hakkının
gerçekleştirilmesi

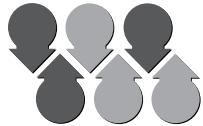
Realiziripe e hakojengoro e
etnikane khedinengoro ani
Republika Makedonia

Остваривање права
етничких заједница у
Републици Македонији

Realizari a drepturilor
a comunităților etnicii tu
Republica Macedonia

Realization of ethnic
communities' rights in the
Republic of Macedonia

Заеднички вредности

Заеднички вредности

Бул.Климент Охридски бр.7/1, 1000 Скопје

Тел/ факс.:

(+ 389 -2) 3113 966

(+ 389 -2) 3113 907

info@cv.org.mk

www.cv.org.mk

ЦИП – Каталогизација во публикација

Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

342.724(497.7)

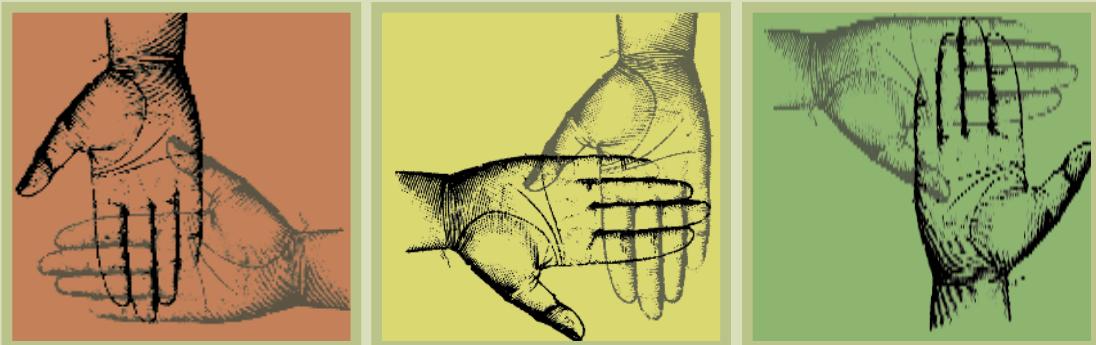
ПЕТРУШЕВСКА, Татјана

Остварување на правата на етничките заедници во
Република Македонија : прирачник / Татјана Петрушевска;
превод Анета Василевска – Љубецкиј, албански Насер
Селмани, ромски Љатив Демири, турски Шенур Сулејман ,
влашки Љубица Ѓорѓиева, српски Јасна Ивановска, англиски
Ирена Николовска. – Скопје : Заеднички вредности,
Здружение на граѓани за поддршка на меѓуетнички дијалог и
развој на заедниците 2005. – 150 стр.; 24 см

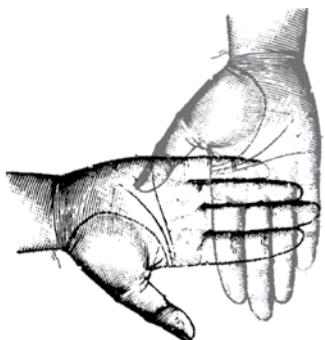
Текст на повеќе јазици

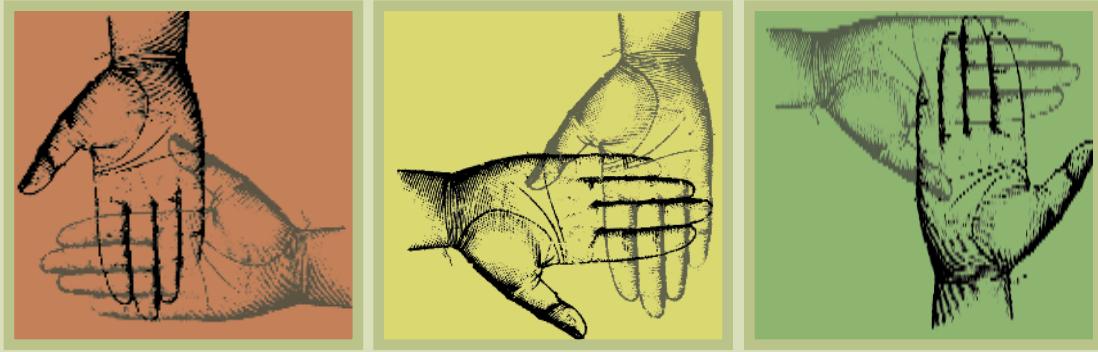
ISBN 9989-2501-0-3

а) Малцински права – Македонија
COBISS.MK-ID 62924810

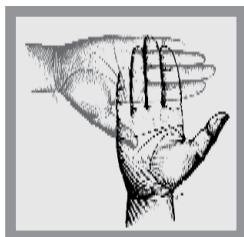
5	Остварување на правата на етничките заедници во Република Македонија
29	Realizimi i të drejtave të bashkësive etnike në Republikën e Maqedonisë
53	Makedonya Cumhuriyeti'ndeki etnik toplulukların haklarının gerçekleştirilmesi
75	Realiziripe e hakojengoro e etnikane khedinengoro ani Republika Makedonia
99	Остваривање права етничких заједница у Републици Македонији
123	Realizari a ãndrepturlor a comunitâtslor etnitsi tu Republica Machidunia
145	Realization of ethnic communities' rights in the Republic of Macedonia

1.

Остварување на правата на етничките
заедници во Република Македонија

**Остварување на правата на етничките заедници во
Република Македонија**

За издавачот:

Хајрије Ахмед, Заеднички вредности

Автор:

Проф. д-р Татјана Петрушевска

Уредник:

Анита Војновска

Лектура на македонски јазик:

Анета Василевска - Љубецкиј

Реализација:

KOMA, 2005

Тираж:

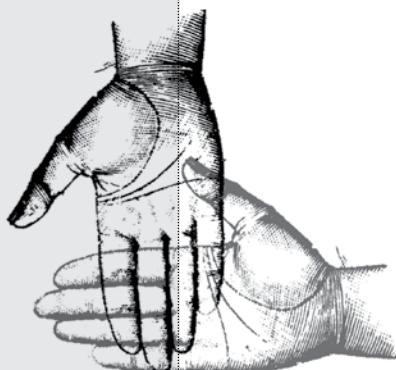
1000

*Издавањето на Прирачникот е финансирано од
Фондација Институт остворено оиштесијво -
Македонија, Фондација Крал Бодуен и Фондација
Чарлс Сијуар Маш*

2005, Заеднички вредности. Сите права се задржани

Содржина

8	Предговор
9	Права на припадниците на етничките заедници
12	Остварување на правата на припадниците на етничките заедници во Република Македонија
24	Заштита на правата на припадниците на етничките заедници
27	Заклучоци

Предговор

Националните или етничките, религиозните и јазичните малцинства во европските држави традиционално се сметаат за проблем или, во најдобар случај, за потенцијален проблем. Нивното постоење подразбира потреба од правно гарантирање на серијата слободи и права дефинирани во меѓународните (универзални и регионални) документи за заштита на правата на припадниците на малцинствата. Нивната егзистенција не помалку значи задоволување на суштинската потреба од остварување на уставно и законски пропишаните слободи и права. Конечно, преточувањето на правата на припадниците на малцинствата во поволна положба секогаш има определена, релативно висока цена на чинење, што, по правило, изгледа многу повисока во релативно сиромашни држави.

Амандманите на Уставот на РМ од 2001 година внесоа измени во списокот на слободите и правата на припадниците на заедниците во РМ. Во изминативе неколку години беа преземени сериозни чекори во правец на остварување на новогарантираните права.

Текстот што следува дава кус преглед на практичните аспекти на остварување на општите гаранции за уживање на сите човекови слободи и права содржани во Уставот и законите и особено на гаранциите за уживање на посебните права само од припадниците на малцинствата. Јазикот на кој е напишан го прави лесно разбираливо четиво за лицата што немаат продлабочени правнички знаења, на кои првенствено им е наменет. Стилот, пак, овозможува увид во активностите што можат да бидат преземени од припадниците на заедниците и список на надлежните институции пред кои го прават, како упатство за остварување на пропишаните слободи и права.

ПРАВА НА ПРИПАДНИЦИТЕ НА ЕТНИЧКИТЕ ЗАЕДНИЦИ

Како изгледа списокот на права што граѓаните што им припаѓаат на заедниците ги уживаат сосема рамноправно со припадниците на мнозинството?

Списокот на основните слободи и права на човекот и граѓанинот што под сосема еднакви услови ги уживаат и припадниците на мнозинството и граѓаните што им припаѓаат на сите заедници, а е дефинирано во Уставот на РМ од 1991 година, и денес изгледа исто како и пред 2001 година бидејќи уставните амандмани усвоени во 2001 година воопшто не интервенираа во него. Тие ги опфаќаат:

а) сите лични слободи и права:

- ▶ правото на државјанство (член 4);
- ▶ правото на еднаквост (член 9);
- ▶ правото на забрана на дискриминација (член 9);
- ▶ правото на живот (член 10);
- ▶ правото на заштита на физичкиот и моралниот интегритет (член 11);
- ▶ правото на слобода (член 12 (1));
- ▶ правото на судско изрекување на казната (член 12 (2));
- ▶ правото на одбрана (член 12 (3));
- ▶ правото на пресумпција на невиноста (член 13 и 14);
- ▶ правото на жалба (член 15);
- ▶ слободата на мисла и на уверување (член 16);
- ▶ правото на неповредливост на тајноста на писмата и на другите облици на општење (член 17);
- ▶ слободата на вероисповед (член 19);
- ▶ правото на приватност (член 25);
- ▶ правото на неповредливост на домот (член 26);
- ▶ слободата на движење и насељување (член 27).

б) сите политички слободи и права:

- ▶ слободата на говор и јавно настапување (член 16 (2));
- ▶ слободата на печат и на други видови информирање (член 16 (3-7);
- ▶ слободата на здружување (член 20);
- ▶ слободата на собир и на друго јавно собирање (член 21);
- ▶ избирачкото право (член 22);
- ▶ правото на вршење јавни функции (член 23) и
- ▶ правото на претставки и жалби (член 24).

в) сите економски и социјални права:

- ▶ правото на сопственост (член 30);
- ▶ правото на работа (член 32);
- ▶ слободата на работа (член 32);
- ▶ правата на борците, воените инвалиди и на членовите на семејствата на паднатите борци (член 36);
- ▶ правото на синдикално организирање (член 37);
- ▶ правото на штрајк (член 38);
- ▶ правото на социјална сигурност, социјална заштита и заштита на здравјето (член 39);
- ▶ правото на заштита на семејството (член 40);
- ▶ правото на слободно решавање за создавање деца (член 41) и
- ▶ правото на здрава животна средина (член 43).

г) не помалку и сите културни права:

- ▶ правото на образование (член 44) и
- ▶ слободата на научно и уметничко творештво и други видови творештво (член 47)

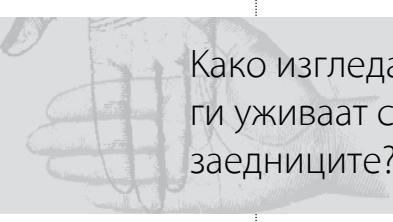
Како е операцionalизирана забраната за
дискриминација во релевантните закони?

Забраната за дискриминација беше операцionalизирана преку следниве законски одредби:

- ▶ член 7 од Законот за судови што го гарантира правото на еднаков пристап пред судовите во заштитата на правата и правно заснованите интереси;
- ▶ член 40 од Законот за судови што забранува дискриминација при изборот на судиите и на судиите-поротници;

- ▶ член 4 од Законот за извршување санкции што предвидува непристрасно извршување на санкциите;
- ▶ член 3 од Законот за наследување што предвидува наследување под еднакви услови;
- ▶ член 8 од Законот за организација и работа на органите на државната управа што предвидува обврска за органите да им обезбедат ефикасно и законско (значи, меѓу другото, и недискриминаторско) остварување на уставно загарантирани слободи и права;
- ▶ член 3 од Законот за средно образование и член 6 од Законот за високо образование го гарантираат правото на образование под еднакви услови;
- ▶ член 4 од Законот за верски заедници и религиозни групи што содржи забрана за дискриминација поради верски определби, припадност на верска заедница или религиозна група, вршење односно учество во вршење верски обреди или други видови изразување на верата;
- ▶ член 45 од Законот за радиодифузна дејност што содржи обврска за јавното радиодифузно претпријатие и за комерцијалните радиодифузни организации за емитување и на програми на јазиците на заедниците;
- ▶ Законот за култура што го уредува недискриминаторскиот начин на основање и на дејствување на културните институции на припадниците на заедниците.

Како изгледа списокот со специјални права што ги уживаат само граѓаните што им припаѓаат на заедниците?

Списокот со права на граѓаните што им припаѓаат на заедниците по усвојувањето на уставните амандмани е подолг од тој што е содржан во Уставот од 1991 година. Продолжената листа изгледа така:

- ▶ право на слободно изразување на националната припадност (член 8 (2)(2));
- ▶ право на соодветна и правична застапеност на припадниците на сите заедници во органите на државната власт и другите јавни институции на сите нивоа (Амандман VI);
- ▶ слобода на изразување на идентитетот (член 48 (1));
- ▶ право на употреба на симболите на својата заедница (Амандман VIII);
- ▶ право на основање културни и уметнички институции и здруженија (член 48 (3));
- ▶ право на основање образовни институции (Амандман VIII);
- ▶ право на настава на свој јазик (член 49) и
- ▶ право на употреба на својот јазик како службен (Амандман V).

ОСТВАРУВАЊЕ НА ПРАВАТА НА ПРИПАДНИЦИТЕ НА ЗАЕДНИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Како се остварува првото (општо) ниво на права на граѓаните што им припаѓаат на заедниците?

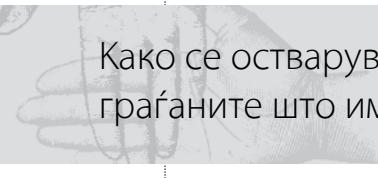
Општото ниво на права на граѓаните што им припаѓаат на заедниците се остварува сосема идентично како пред уставните амандмани од 2001 година.
Во согласност со Рамковниот договор, посебно вреди да се потенцираат:

- ▶ правото на секој граѓанин што е припадник на определена заедница на слободно изразување и
- ▶ правото на секој граѓанин што е припадник на определена заедница да ја манифестира сопствената религија или верување, како аспект на слободата на вероисповед (член 19).

Како се остварува правото на слободно изразување?

Правото на слободно изразување се остварува како аспект на основната слобода на говорот, јавниот настап и јавното информирање, како и слободното основање институции за јавно информирање и, секако, слободниот пристап до информациите и слободата на примање и пренесување информации предвидена со уставниот член 16. Самото право, во согласност со член 45 од Законот за радиодифузна дејност подразбира:

- ▶ обврска за државата да не оневозможува давање помош за проекти во областа на медиумите;
- ▶ обврска за јавното радиодифузно претпријатие што еmitува програма на територијата на РМ (MPTV), покрај еmitување програми на македонски, да еmitува и програми на јазиците на заедниците;
- ▶ обврска за јавните радиодифузни претпријатија што вршат дејност на локално ниво на подрачјата на кои како мнозинство, односно како значителен број живеат

-
- припадници на заедниците да емитуваат и програми на јазикот на конкретната заедница и
 - ▶ право на комерцијалните радиодифузни организации (трговските радиодифузни друштва), покрај програма на македонски јазик да емитуваат и програми на јазиците на заедниците.

Како се остварува слободата на вероисповед на граѓаните што им припаѓаат на заедниците?

Слободата на вероисповед се остварува преку:

- ▶ правото на исповедување на сопственото религиозно убедување, слободно и јавно, како единка или како член на определена заедница;
- ▶ правото на неисповедување на сопствената вера дури и кога се има;
- ▶ правото на спротивставување на туги барања за исповедување вера или друго верување спротивно на сопствената желба и
- ▶ правото да не се биде казнет поради определување за една, а не за друга вера, или за религиозно неопределување во рамките на некоја од црквите и верските заедници одвоени од државата и сосема рамноправни пред законот:
- ▶ Македонската православна црква;
- ▶ Исламската верска заедница;
- ▶ Католичката црква;
- ▶ Евангелиско-методистичката црква и
- ▶ Еврејската заедница кои врз основа на Законот за верски заедници и религиозни групи ги уживаат следниве права:
- ▶ право на основање верски училишта;
- ▶ право на основање социјални и доброволни установи;
- ▶ право на основање верски училишта во сите степени на образование, освен во основното, за школување верски службеници, како и ученички домови за сместување на лицата што се школуваат во тие установи;
- ▶ право на собирање доброволни прилози за верски и хуманитарни цели;
- ▶ право на користење на средствата за јавно информирање и за издавање печатени материјали;
- ▶ право на поседување и здобивање сопственост врз недвижности и други средства потребни за вршење на нивната дејност;
- ▶ право на вршење верска поука и
- ▶ право на вршење верски обреди и верски работи.

Како се остварува правото на слободно изразување на националната припадност?

Правото на слободно изразување на националната припадност е една од темелните вредности на уставниот поредок на РМ (член 8 (1) (2)), значи една од базичните уставни норми врз кои почива целокупниот правен систем на РМ. Правото подразбира слобода на изразување на припадноста кон народ/заедница во смисла на:

- ▶ слобода на изразување на сопствената национална припадност;
- ▶ слобода за неизразување никаква национална припадност и
- ▶ слобода во изборот на националната припадност што се изразува

Сите наведени манифестни облици на слободата на изразување на припадноста кон народ/заедница грабаните што им припаѓаат на заедниците ги уживаат секогаш и секаде, без обврска за толерирање какви било притисоци во насока на какво било (не)изразување. Релевантно е исклучиво чувството за сопствената национална припадност, односно желбата да се припаѓа некаде, или дури и да не се припаѓа никаде. И не помалку важно, потребата таквата желба да (не) им се стави на знаење на другите.

Бројни се ситуацииите кога постои потреба од изразување на националната припадност. Една од нив се попишувањата на населението, домаќинствата и становите. Во согласност со член 9 од Законот за попис на населението, домаќинствата и становите во РМ, правото на слободно изразување на националната припадност во функција на пописот значи право на грабаните што им припаѓаат на заедниците и во оваа пригода слободно да (не)изразуваат или слободно да си изберат :

- ▶ етничка;
- ▶ јазична или
- ▶ религиозна (не)припадност.

Во согласност со слободата на употреба на својот јазик и писмо во функција на слободното изразување национална припадност, попишуваните лица имаат право:

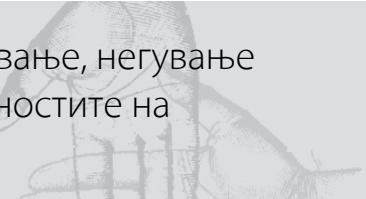
- ▶ да бидат информирани за нивното право слободно да го изберат јазикот на попишувањето;
- ▶ слободно да го изберат јазикот на попишувањето, што не мора да биде јазикот на заедницата на која и припаѓаат.

Правото на слободно изразување на националната припадност е основното, фундаменталното право врз кое почива правото на слободно изразување на националната култура, попрецизно следнава серија права:

- ▶ правото на слободно изразување на сопствениот идентитет и особеностите на својата заедница;
- ▶ правото на негување на сопствениот идентитет и особеностите на својата заедница;
- ▶ правото на развивање на сопствениот идентитет и особеностите на својата заедница;
- ▶ правото на употреба на симболите на својата заедница;
- ▶ правото на барање заштита на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на заедниците;

- ▶ правото на основање институции и здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет;
- ▶ правото на настава на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон.

Како се остварува правото на изразување, негување и развивање на идентитетот и особеностите на заедниците?

Граѓаните што им припаѓаат на заедниците го уживаат правото во секоја релевантна пригода, по секој повод, ослободени од туѓи влијанија и водејќи сметка само за сопствените расположенија и во согласност со Законот за култура, Законот за авторското и други сродни права, Законот за употреба на знамињата на заедниците и други закони да:

- ▶ практикуваат најразлични изразни форми за сопствениот етнички, културен, јазичен и верски идентитет;
- ▶ негуваат, нагласуваат, подвлекуваат, на секој правно дозволен начин се што е национално обележје на конкретната заедница, во функција на афирмација на нејзиниот етнички, јазичен, религиозен и културен идентитет;
- ▶ развиваат и збогатуваат секаков аспект на националното обележје на заедницата на која и припаѓаат/сакаат да и припаѓаат;
- ▶ употребуваат симболи како израз на идентитетот на заедницата што е во прашање;
- ▶ бараат од државата да ја практикува сопствената обврска за заштита на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на заедниците;
- ▶ основаат институции и здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет;
- ▶ имаат настава на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон.

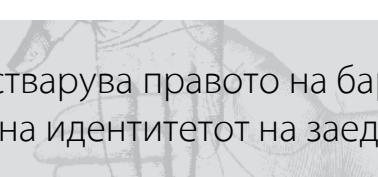
Како се остварува правото на употреба на симболите на заедниците?

Правото на употреба на симболите не беше предвидено во првобитната верзија на член 48 од Уставот од 1991 година. Ова право беше воведено со Амандман VIII, а се остварува во согласност со Законот за употреба на знамињата на заедниците, во јавниот и во приватниот живот. Во јавната сфера, граѓаните што им припаѓаат на заедниците можат да ги истакнуваат знамињата на заедниците на следниов начин:

- ▶ во единиците на локална самоуправа во кои конкретната заедница е во мнозинство, пред и во објектите на локалната самоуправа паралелно со знамето на РМ (член 4);

- ▶ во единиците на локална самоуправа во кои конкретната заедница е во мнозинство, пред и во објектите на државните органи, јавните служби и правните лица основани од државата, јавните служби и правните лица основани од единиците на локалната самоуправа, на улиците, плоштадите и другите инфраструктурни објекти, покрај знамето на РМ:
 - ▶ во деновите на државните и други празници на РМ утврдени со закон;
 - ▶ во деновите на празниците на заедниците;
 - ▶ во деновите на општинските и други празници утврдени со одлука на советот на единицата на локалната самоуправа;
 - ▶ при пречек и испраќање на претседателот на РМ, претседателот на Собранието на РМ и на премиерот и членовите на Владата на РМ;
 - ▶ при официјални посети на шефови и премиери на странски држави и високи претставници на меѓународната заедница (член 5).
 - ▶ во единиците на локална самоуправа во кои конкретната заедница е во мнозинство, ако се истакнува знамето на заедницата се истакнува и знамето на РМ пред и во објектите во кои се одржуваат:
 - ▶ меѓународни средби, натпревари и други собири (политички, научни, културни, спортски и други) на кои единицата на локалната самоуправа е организатор, учествува или е презентирана во согласност со правилата и практиката на одржување на тие собири и
 - ▶ на прослави, свечености и други политички, културни, спортски и слични манифестации од значење за единиците на локалната самоуправа.
- Граѓаните што им припаѓаат на заедниците слободно можат да ги истакнуваат знамињата на заедниците во секоја пригода од приватен карактер, како и на културни, спортски и други приредби што не ги организира единицата на локалната самоуправа, туку заедницата како таква.

Како се остварува правото на барање заштита од државата на идентитетот на заедницата?

Правото на барање заштита од државата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет од страна на граѓаните што им припаѓаат на заедниците се остварува преку:

- ▶ право на пратениците-припадници на заедниците (во својство на еден од овластените предлагачи) на поднесување предлог за донесување закон за заштита на различни аспекти на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет;
- ▶ право на користење на сите уставно загарантирани механизми за заштита на правата на припадниците на малцинствата (за кои ќе стане збор подолу во текстот) во случај на повреда на одделни сегменти на нивниот идентитет.

Како се остварува правото на основање институции и здруженија?

Правото на основање институционална рамка се остварува преку формирање најразлични форми (предвидени со закон). Нивната основна цел е целокупниот свој персонален, материјален и финансиски потенцијал да го впрегнат во правец на манифестирање, култивирање, унапредување и афирмирање на конкретно-специфичниот идентитет на заедницата. Нивното основање се врши во согласност со Законот за култура, Законот за здруженија на граѓани и други закони. Условите што ги дефинираат споменатите закони не се насочени кон ограничување на самото право, туку подразбираат дефинирање позната, предвидлива рамка, неопходна во демократското општество. Организиските форми се основаат како:

- ▶ културни институции;
- ▶ уметнички институции;
- ▶ образовни институции;
- ▶ научни здруженија и
- ▶ други видови здруженија.

Културните и уметничките институции работат врз заштита, репродуцирање, развибање, зголемување и објавување на културното богатство. Научните здруженија се занимаваат со собирање, систематизирање и проучување на културното наследство како функција на себезапознавање, себедефинирање, но и себеспоредување со околните култури, мнозинската култура или културата на бројните заедници.

Новината што ја внесе Амандман VIII во сферата на институциите што граѓаните што им припаѓаат на заедниците имаат право да ги формираат е правото на основање посебен квалитет институции на чиешто воспоставување претходно немаа право - образовни институции, како институции за давање знаење и примање информации во врска со спектарот елементи на идентитетот на заедницата. Во најтесна врска со ова право е и правото предвидено со член 45 од Уставот, граѓаните на РМ, што ќе рече и тие што им припаѓаат на заедниците да основаат приватни образовни установи во сите степени на образование, освен во основното. Член 34 од Законот за високото образование го гарантира правото на основање приватни високообразовни установи.

Како се остварува правото на настава на својот јазик во основното и средното образование?

Припадниците на заедниците го остваруваат правото на образование на својот јазик преку:

- ▶ правото на целосно предучилишно образование на јазик на припадниците;
- ▶ правото на целосно основно образование на јазик на припадниците и
- ▶ правото на целосно средно образование на јазик на припадниците, обезбедени од Владата на РМ, според условите пропишани со Законот за основно и Законот за средно образование. Тоа значи дека во однос на припадниците на заедниците што следат настава на јазик различен од македонскиот и неговото кирилско писмо:
- ▶ целокупната воспитно-образовна дејност се изведува на јазикот и писмото на соодветната заедница, а
- ▶ целокупната педагошка документација се води на македонски јазик и неговото кирилско писмо и на јазикот на кој се изведува наставата.

Но, овие права не ја укинуваат обврската за припадниците на заедниците, кои наставата ја следат на својот јазик, да го изучуваат и македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.

Член 95 од Законот за високото образование им го гарантира правото на припадниците на заедниците, наставата на државните високообразовни установи по соодветни студиски програми и содржини да ја изведуваат на јазикот на заедницата, различен од македонскиот, при што државата обезбедува финансирање на високото образование и на јазикот на кој зборуваат најмалку 20% од населението во РМ.

Како се остварува правото на соодветна и правична застапеност на припадниците на сите заедници во органите на државната власт и другите јавни институции на сите нивоа?

Правото на соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците не подразбира укинување на уставно загарантираниот принцип еднаков пристап до работните места и на принципот мерит - селекција врз основа на способностите, со максимално почитување на принципите стручност и компетентност. Ова право го уживаат припадниците на сите заедници при вработувањето во сите звања утврдени со Законот за државни службеници. Ова право и инструменталното право изведенено од него подразбира јавниот оглас за вработување на државните службеници Агенцијата за државни службеници да го објавува најмалку во два дневни весници,

од кои најмалку во еден што се издава на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните што зборуваат службен јазик различен од македонскиот.

Како се остварува правото на употреба на јазиците на заедниците?

Правото на употреба на јазиците на заедниците се остварува во приватниот и во јавниот живот. Употребата на јазиците на заедниците во приватниот живот не е спорна, таа и до амандманите од 2001 година функционираше беспрекорно. Токму поради овој факт, нема потреба од подетаљно задржување на слободната употреба на јазиците на сите заедници во секојдневната комуникација, во кругот на семејството, со роднините, пријателите, блиските итн. Целото внимание го посветуваме на јавната употреба на јазиците на заедниците во сите други сфери, освен во образоването, бидејќи за тоа право веќе стана збор погоре. Сосема разбираливо, ако се има предвид фактот дека јавната употреба на јазиците на заедниците и на нивните писма, со Амандман Б доби многу поголема широчина:

- ▶ во официјалните евиденции, во процесот на издавање лични документи;
- ▶ во единиците на локалната самоуправа;
- ▶ во комуникацијата со министерствата и подрачните единици на министерствата и во органите на државната власт;
- ▶ во судските постапки;
- ▶ на пленарните седници на Собранието на РМ;
- ▶ при објавување на законите и другите прописи.

Како се остварува правото на употреба на јазикот на заедниците во официјалните евиденции?

Правото на употреба на јазикот се остварува преку следниве права:

- ▶ право на граѓаните што зборуваат службен јазик различен од македонскиот да им бидат издадени на македонски јазик и на неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот следниве лични документи:
 - ▶ образецот на матичните книги, податоците што се впишуваат во него и изводите од матичните книги;
 - ▶ образецот на возачката дозвола, дозволата за трактор и возачката потврда, како и образецот на сообраќајната дозвола и потврдата за регистрација и за запишување податоци во нив;
 - ▶ образецот на личната карта и
 - ▶ образецот на пасошот и патниот лист.

- ▶ право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците да го користат јазикот и писмото на конкретната заедница при испишувањето на личното име во матичните книги и во личните карти;
- ▶ право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците што зборуваат службен јазик различен од македонскиот, да побараат образецот на пасошот и на патниот лист да биде отпечатен и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот;
- ▶ право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците што зборуваат службен јазик различен од македонскиот да побараат податоците што се внесуваат во пасошот и во патниот лист да бидат запишани на македонски јазик и на неговото кирилско писмо и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот и
- ▶ право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците што зборуваат јазик различен од службениот да побараат податоците за личното име што се внесуваат во пасошот да бидат запишани на македонскиот јазик и на неговото кирилско писмо и на јазикот и писмото што го употребува граѓанинот.

Како се остварува правото на употреба на јазикот на заедниците во локалната самоуправа ?

Правото на употреба на јазикот на заедниците во локалната самоуправа се остварува на следниов начин:

- ▶ во единиците на локалната самоуправа во кои јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот и неговото кирилско писмо (Амандман В), со тоа што
- ▶ за употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локална самоуправа решаваат органите на единиците на локална самоуправа (член 41 од Законот за локална самоуправа). Одлуката ја донесува Советот на единицата на локална самоуправа, по иницијатива на претставниците на определена заедница, која брои помалку од 20% во соодветната локална единица, а со повикување на релевантната уставно и законски загарантирана можност. Советот ја донесува одлуката со мнозинство гласови од присутните (релативно мнозинство) (став 2), освен ако не е определено посебно мнозинство, што се бара кога се донесуваат прописи што се однесуваат, меѓу другото, на употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во општината, за кои став 3 бара мнозинство гласови од присутните членови на Советот, при тоа и мнозинство гласови од присутните членови што им припаѓаат на заедниците што не се мнозинство во конкретната општина.

Како се употребуваат јазиците на заедниците во комуникацијата со министерствата и подрачните единици на министерствата и во органите на државната власт?

Употреббата на јазиците на заедниците во комуникацијата со министерствата и подрачните единици на министерствата и во органите на државна власт се остварува преку:

- ▶ правото на кој било граѓанин што живее во единиците на локална самоуправа во кои најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот на комуникација на кој било од службените јазици и неговото писмо;
- ▶ обврската на подрачните единици надлежни за тие единици на локална самоуправа да одговараат на македонски јазик и на неговото кирилско писмо и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот;
- ▶ обврската на министерствата и другите органи на државната управа и управните организации, како и јавните претпријатија, правните и други лица на кои со закон им е доверено вршење јавни овластувања за печатење двојазични образци и
- ▶ правото на граѓаните на заедниците да бараат двојазичен образец.

Како се остварува употребата на јазиците на заедниците во судските постапки?

a) Употреббата на јазиците на заедниците во управната постапка се остварува преку:

- ▶ правото на кој било граѓанин што живее во единиците на локална самоуправа во кои најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот да поднесува поднесоци до надлежните органи на тој јазик и
- ▶ обврската на органите да одговараат на службениот македонски јазик и неговото кирилско писмо и на службениот јазик и писмо што го употребила странката.

b) Употреббата на јазиците на заедниците во кривичната постапка подразбира право на превод на целата постапка и на документите што, пак, од своја страна го опфаќа:

- ▶ правото на лицето повикано, приведено или лишено од слобода веднаш да биде известено на јазикот што го разбира за причините на повикувањето, приведувањето или лишувањето од слобода и за какво било кривично обвинение против него, како и за неговите права;
- ▶ правото на лицата што учествуваат во постапката (обвинетиот, оштетениот, приватниот тужител, сведоците и другите лица), а кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот, да го употребуваат својот јазик и писмо при изведувањето на предистражните, истражните и другите судски дејствија, на главниот претрес и во целата жалбена постапка;

- ▶ обврската на судот да обезбеди усно преведување на сé што изнесуваат учесниците во постапката, како и на исправите и на доказниот материјал;
 - ▶ обврската на судот да обезбеди превод на пишаниот материјал од значење за постапката или важен за одбраната на обвинетиот;
 - ▶ правото на другите странки и на сведоците во постапката пред судот на бесплатна помош од преведувач ако не го разбираат или зборуваат јазикот на кој се води постапката;
 - ▶ правото на граѓаните што зборуваат службен јазик различен од македонскиот поднесоците да ги упатуваат на својот јазик или на јазикот на кој се води постапката;
 - ▶ обврската на судот на превод на така доставените поднесоци;
 - ▶ обврската на судот поканите, одлуките и другите писмени документи да ги упатува на јазикот на кој се води постапката;
 - ▶ обврската на судот за доставување на писмата и на службениот јазик различен од македонскиот, до граѓаните што не го зборуваат и
 - ▶ правото на побивање на пресудата поради битна повреда на постапката ако во постапката не била почитувана обврската за превод во сите нејзини делови.
- в) Употребата на јазиците на заедниците во парничната постапка подразбира:**
- ▶ права на странките и на другите учесници во постапката што користат друг службен јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните што како контрапункт ги имаат следниве обврски на страната на судот:
 - ▶ да ја поучи странката, односно друг учесник во постапката што го користи другиот службен јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните и неговото писмо и припадник на заедница што како странка или учесник во постапката не го разбира македонскиот јазик и неговото кирилско писмо, за првото на користење на тој јазик или за правото на преведувач;
 - ▶ да ги поднесе трошоците на преведувањето;
 - ▶ да им овозможи на странките и на другите учесници во постапката што зборуваат друг службен јазик негова употреба при учествувањето на рочиштата и при писмено преземање други процесни дејства пред судот;
 - ▶ да им обезбеди на учесниците во постапката усно преведување на нивниот јазик на сé што се изнесува на рочиштето;
 - ▶ да им обезбеди на учесниците во постапката усно и писмено преведување на нивниот јазик на исправите што се користат на рочиштето за докажување;
 - ▶ да ги доставува поканите, одлуките и другите судски писма до странките и другите учесници во постапката, чијшто мајчин јазик е службен јазик различен од македонскиот на македонски јазик и кирилско писмо и на тој јазик;
 - ▶ да ги преведе поднесоците напишани на јазик на конкретна заедница на македонски јазик и на неговото кирилско писмо и да ги достави до другите странки и учесници во постапката;
 - ▶ обврска на странките и на другите учесници во постапката, чијшто мајчин јазик е службен јазик различен од македонскиот јазик и неговото кирилско писмо, тужбите, жалбите и другите поднесоци да ги поднесуваат до судот и на нивниот мајчин јазик;

- ▶ права на странките и на другите учесници во постапката државјани на РМ, чијшто мајчин јазик не е македонскиот јазик и кирилското писмо, а не е ниту службен јазик различен од македонскиот и неговото писмо да:
 - ▶ бидат поучени за правото усната постапка пред судот да ја следат на својот јазик со посредство на толкувач;
 - ▶ се откажат од правото на преведување ако изјават дека го знаат јазикот на кој се води постапката;
 - ▶ учествуваат на рочишта и усно да преземаат други процесни дејства на својот јазик и
 - ▶ судот има обврска да ги покрие трошоците на преведување во ваквите постапки.

ЗАШТИТА НА ПРАВАТА НА ПРИПАДНИЦИТЕ НА ЕТНИЧКИТЕ ЗАЕДНИЦИ

Системот за заштита на правата на припадниците на заедниците е составен дел на системот за заштита на човековите права, воопшто. Имено, заштитата на правата на припадниците на заедниците се одвива врз истите принципи, во ист вид постапки и пред истите органи како и за сите други основни човекови слободи и права. Тој систем предвидува заштита на правата во постапка пред:

- ▶ редовните судови;
- ▶ Уставниот суд;
- ▶ Народниот правоборанител;
- ▶ Постојаната анкетна комисија за заштита на слободите и правата на граѓанинот во Собранието на РМ.

Заштита на правата на припадниците на заедниците пред редовните судови се обезбедува врз основа на принципите итност и приоритетност. Загарантирана е примената на принципот двостепеност во судските постапки. Сите првостепени пресуди против кои била поднесена жалба се подложни на ревизија од непосредно повисокиот суд. Жалбата на второстепената пресуда има сuspendивно и деволутивно дејство. По неа донесува одлука Врховниот суд. Загарантирана е и судска заштита (управен спор) на законитоста на индивидуалните акти на државната администрација, како и на другите институции што вршат јавни овластувања.

Заштита на правата на припадниците на заедниците пред Уставниот суд се обезбедува преку правото на петиција до Уставниот суд секогаш кога конкретно лице смета дека со поединечен акт или дејство му е повредено некое од правата или слободите, во рок од два месеца од денот на доставување на конечниот или правосилен поединечен акт, односно од денот на дознавањето за преземање дејство со кое повредата била сторена, но не подоцна од пет години од денот на неговото преземање. Доколку Уставниот суд утврдил прекршување на основни слободи и права со конкретен акт, Судот со истата одлука го поништува нападнатиот акт и го применува институтот враќање во поранешна состојба, а таму каде што тоа не е можно, досудува материјално задоволување.

Заштита на правата на припадниците на заедниците од Народниот правоборанител се обезбедува преку практикување на неговата надлежност да утврдува дека конкретен орган или организација повредила конкретна слобода или право и да презема една од следниве мерки:

- ▶ предлагање на органот или организацијата повторно спроведување на соодветната постапка во согласност со законот;
- ▶ поднесување барање до органот или организацијата за привремено запирање на извршувањето на актот;
- ▶ предлагање поведување дисциплинска постапка против службеното лице на органот/организацијата;
- ▶ поднесување барање до надлежниот јавен обвинител за поведување постапка поради утврдување прекршочна или кривична одговорност и
- ▶ давање предлози на органите/организациите за подобрување на нивното работење и однесување со странките.

Меѓутоа, Амандманот XI од Уставот на РМ ја зголемува надлежноста на Народниот правоборанител преку подвлекување на неговата особена грижа за заштита на:

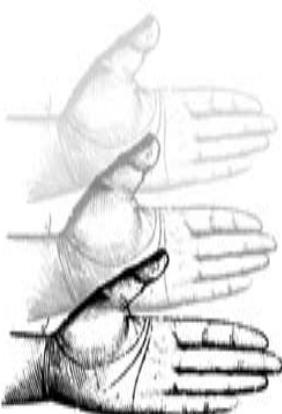
- ▶ принципот недискриминација и
- ▶ соодветната и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби што во согласност со Законот за Народниот правоборанител се остварува преку:
 - ▶ поднесување претставка до Народниот правоборанител од лица што оцениле дека им биле повредени уставните или законските права или принципите недискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби (член 13);
 - ▶ давање мислење од Народниот правоборанител во однос на уставните или законските права или принципите недискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби, за предметот што е во постапка, без оглед на видот и степенот на постапката што е во тек пред органите на државната управа и од други органи и организации што имаат јавни овластувања (член 28);
 - ▶ следење на состојбите од Народниот правоборанител во однос на уставните или законските права или принципите недискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби;

- ▶ вршење посети и увиди во органите на државната управа и од други органи и организации што имаат јавни овластувања (член 29);
- ▶ формирање и организирање одделенија од страна на Народниот правобранител заради поефикасна заштита на правата на граѓаните во одделните области и
- ▶ по консултации со релевантните претставници на заедниците, предлагање членови на Комитетот за односи меѓу заедниците во случај некоја од заедниците да нема пратеници.

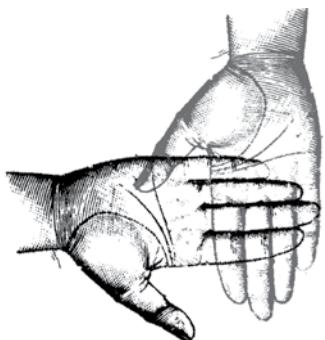
Заштита на правата и слободите на припадниците на заедниците од Постојаната анкетна комисија на Собранието за заштита на слободите и правата се остварува преку нејзини наоди за фактичката ситуација како основа за спроведување постапка за утврдување одговорност за носителите на јавни функции.

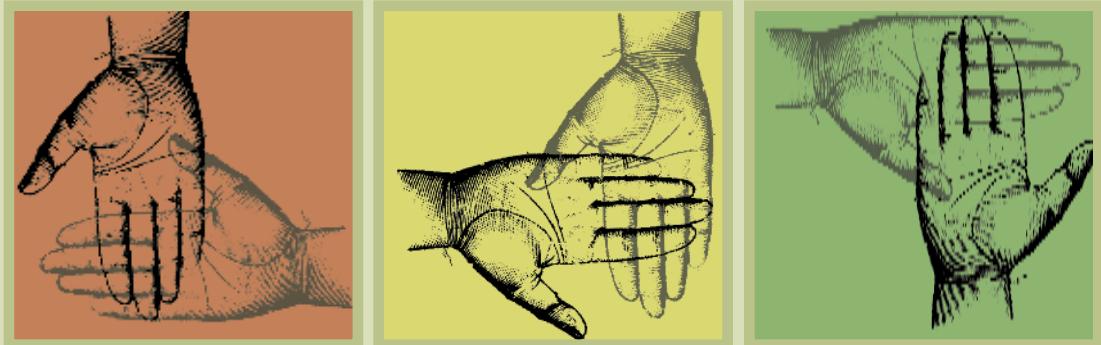
Конечно, исцрпувањето на сите домашни правни лекови е претпоставка за остварување на правото за барање заштита на правата пред Европскиот суд за човекови права на Советот на Европа.

ЗАКЛУЧОЦИ

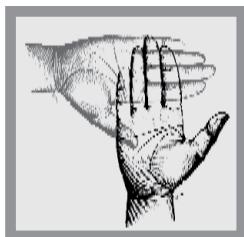
- ▶ Актуелниот систем на гаранции на правата на граѓаните што им припаѓаат на заедниците во РМ подразбира две нивоа, општо и посебно.
- ▶ Притоа, правата на граѓаните што им припаѓаат на заедниците се дел од човековите слободи и права, но и посебен концепт квалитативно различен од концептот за еднаквоста на сите и на секого пред Уставот и законите.
- ▶ Формулацијата "права на граѓаните што им припаѓаат на заедниците" содржана во амандманите на Уставот од 2001 година, манифестира континуитет со онаа содржана во Уставот од 1991 година "права на припадниците на националностите", во смисла на акцент врз индивидуалната, не врз колективната димензија на правата на малцинствата. Носители на правата се лица, индивидуи, иако по самата природа, најголемиот дел од овие права можат да се практикуваат во колектив, во интеракција со други индивидуи што го делат идентичното културно милје.
- ▶ Ако Уставот од 1991 година го афирмира европскиот интегративен модел на заштита на правата на националностите, амандманите од 2001 година афирмираат конкретно-специфичен, македонски модел на единствен пример на мултикультурна држава во поширокиот регион.
- ▶ Основна цел на македонскиот модел е зачувување на интегритетот на државата, со истовремено подигнување на рангот на права на граѓаните што им припаѓаат на заедниците на највисокото ниво што го предвидуваат релевантните меѓународни документи за заштита на човековите/ малцинските права.
- ▶ Воспоставувањето на ваквата правна рамка беше резултат на тежок, противречен и макотрпен процес што се одвиваше во услови на конфликт, со клучно влијание на САД и на ЕУ.
- ▶ Од конституирањето на РМ како независна држава до денес, таа постојано е отворена за мониторинг пред сите меѓународни контролни механизми и за усвојување на забелешките што тие и ги упатуваат.

2.

Realizimi i të drejtave të bashkësive
etnike në Republikën e Maqedonisë

**Realizimi i të drejtave të bashkësive etnike në
Republikën e Maqedonisë**

Për botuesin:

Hajrije Ahmed, Vlera të përbashkëta

Autor:

Prof.dr. Tatjana Petrushevska

Redaktor:

Anita Vojnovska

Redaktor gjuhësorë:

Naser Selmani

Realizimi:

KOMA, 2005

Ekzemplar:

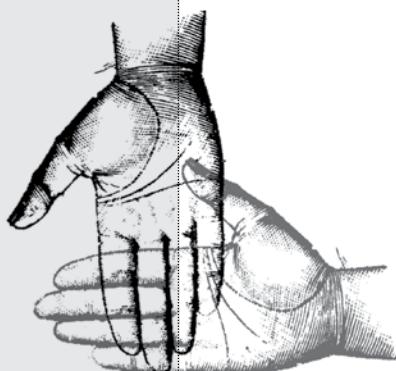
1000

*Botimi i doracakut është finansuar prej Fondacionit
Institut Shqëria e hapur – Maqedoni, Fondacioni Kral
Boduen dhe Fondacioni Çarls Stjuart Mot*

**2005, Vlera të përbashkëta. Të gjitha të drejtat të
rezervuara.**

Përmbajtja

32	Parathënie
33	Të drejtat e pjesëtarëve të bashkësive etnike
36	Realizimi i të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive në Republikën e Maqedonisë
48	Mbrojtja e të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive etnike
51	Konkluzione

Parathënie

Pakicat nationale ose etnike, fetare dhe gjuhësore në shtetet evropiane tradicionalisht trajtohen si problem ose, në rastin më të mirë, si problem potencial. Ekzistimi i tyre imponon nevojën për garantimin juridik të një sërë lirisht dhe të drejtash të definuara me dokumentat ndërkombëtare (univerzale dhe rajonale) për mbrojtjen e të drejtave të pjesëtarëve të pakicave. Ekzistimi i tyre jo më pak do të thotë plotësim i nevojës thelbësore për realizimin e të drejtave dhe lirive të garantuara kushtetuese dhe ligjore. Përfundimisht, zbatimi i të drejtave të pjesëtarëve të pakicave në një stadium të kënaqshëm, gjithëherë ka një çmim të caktuar realitivisht të lartë që kushton, që zakonisht duket shumë më e lartë në shtetet realitivisht të varfëra.

Amandamentet e Kushtetutës të RM të vitit 2001 ndryshuan listën e lirive dhe të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive në RM. Gjatë disa viteve të kaluara qenë ndërmarrë hapa sereiozë në drejtim të realizimit të drejtave të reja të garantuara.

Teksti në vijim ofron një pasqyrë të shkurtër të apekteve praktike të realizimit të garancave të përgjithshme për të gjëzuar të gjitha liritë dhe të drejtat e njerut të parapara me Kushtetutë dhe ligjet dhe veçanërisht garancave për të gjëzuar të dreta të veçanta vetëm nga pjesëtarët e pakicave. Gjuha në të cilën është shkruar doracaku e bënë tekst lëhtë të kuptueshëm për personat që nuk kanë njohuri më të thella juridike, për të cilët veçanërisht është dedikuar. Stili, mundëson qasje në angazhimet që mund të bëjnë pjesëtarët e bashkësive dhe një sërë institucionë kompetente para të cilëve realizojnë atë, si udhëzim për realizimin e lirive dhe të drejtave të parapara.

Nga autori

TË DREJTA TË PJESËTARËVE TË BASHKËSIVE ETNIKE

Si duket lista e të drejtave të cilat qytetarët që u përkasin bashkësive i gjelqinë plotësisht në mënyrë të barbartë me pjesëtarët e shumicës?

Listë e lirive dhe të drejtave themlore të njerut dhe qytetarit që nën kushte krejtësisht të barabarta i gjelqinë edhe pjesëtarët e shumicës dhe qyetarëve që u përkasin të gjitha bashkësive, ndërsa është definuar në Kushtetutën e RM të viti 1991, dhe sot duket krejtësisht njësoj si dhe para vitit 2001 sepse amandamentet kushtetuese të miratuara në vitin 2001 aspak nuk kanë ndryshuar ato. Këto i përfshijnë:

a) të gjitha liritë dhe të drejta personale:

- ▶ e drejta e shtetësisë (neni 4);
- ▶ e drejta e barazisë (neni 9);
- ▶ e drejta e ndalimit të diskriminimit (neni 9);
- ▶ e drejta për jetë (neni 10);
- ▶ e drejta për mbrojtjen e integritetit fizik dhe moral (neni 11);
- ▶ e drejta e lirisë (neni 12 (1));
- ▶ e drejta që dënim i gjyqit të shqiptohet publikisht (neni 12 (2));
- ▶ e drejta e mbrojtjes (neni 12 (3));
- ▶ e drejta e prezumcionit të pafajësisë (neni 13 dhe 14);
- ▶ e drejta e ankimit (neni 15);
- ▶ liria e mendimit dhe bindjes (neni 16);
- ▶ e drejta për pacënueshmërinë e fshehtësisë së letrave dhe formave tjera të komunikimit (neni 17);
- ▶ liria e besimit (neni 19);
- ▶ e drejta e privatësisë (neni 25);
- ▶ e drejta e paprekshmërisë së shtëpisë (neni 26);
- ▶ e drejta e lirisë dhe banimit (neni 27).

b) Të gjitha liritë dhe të drejtat politike:

- ▶ e drejta e fjalës dhe paraqitjes publike (neni 16 (2));
- ▶ e drejta e shtypit dhe llojeve tjera të informimit (neni 16(3-7);
- ▶ e drejta e bashkimit (neni 20);
- ▶ e drejta e manifestimin dhe të tubimit tjetër publik (neni 21);
- ▶ e drejta e votës (neni 22);
- ▶ e drejta për të kryer funksione publike (neni 23) dhe
- ▶ e drejta për parashtresa dhe anikime (neni 24).

c) gjithashtu, të gjitha të drejtat ekonomike dhe sociale:

- ▶ e drejta e pronës (neni 30);
- ▶ e drejta e punës (neni 32);
- ▶ liria e punës (neni 32);
- ▶ e drejta e veteranëve, invalidëve të luftës dhe të anëtarëve të familjeve të lufatërëve të rënë (neni 36);
- ▶ e drejta e organizimit sindikal;
- ▶ e drejta për siguri sociale, mbrojtje sociale dhe mbrojtje të shëndetit (neni 39);
- ▶ e drejta e mbrojtjes së familjes (neni 40);
- ▶ e drejta e lirisë për të zgjidhur për të lindur fëmijë (neni 41) dhe
- ▶ e drejta për mjesid të shëndoshë jetësorë (neni 43).

c) jo më pak edhe të gjitha të drejtat kulturore:

- ▶ e drejta e arsimit (neni 44) dhe
- ▶ liria e krijimit shkencorë dhe artistik dhe lloje tjera të krijimtarisë (neni 47).

Si është operacionalizuar ndalimi për diskrimin në ligjet në fuqi?

Ndalimi për diskriminim është operacionalizuar përmes dispozitave ligjore sa vojon:

- ▶ nenı 7 i Ligjit të gjyqeve që e garanton të drejtën e qasjes së barabartë para gjyqeve gjatë mbrojtjes së të drejtave dhe themelimit juridik të interesave;
- ▶ nenı 40 i Ligjit për gjyqet që ndalon diskrimimin gjatë zgjedhjes së gjykatësve dhe gjykatësve të porotës;
- ▶ nenı 4 i Ligjit për zbatimin e sanksioneve që parashëh zbatimin e paanshëm të sansioneve;
- ▶ nenı 3 i Ligjit për organizimin e punës në organet e administratës shëtërore, i cili parashëh obligimin e organeve që të sigurojnë zbatim efikas dhe ligor të lirive dhe të drejtave të garantuara me Kushtetutë;

- ▶ Neni 8 i Ligjit për organizimin e punës së organeve të administratës shtetërore i cili parasheh detyrimin për organet të ju mundësojnë liri dhe të drejta efikase dhe ligjore (d.m.th., mes tjerash, edhe mosdiskriminues) të garantuara me Kushtetutë;
- ▶ nenı 3 i Ligjit për arsimin e mesëm dhe nenı 6 i Ligjit për arsimin e lartë e garantojnë të drejtën e arsimin nën kushte të njejta;
- ▶ nenı 4 i Ligjit për bashkësitetetetare dhe grupet fetare i cili përmban ndales për diskrimin për arsyetetetetetare, përkatasës të ndonjë bashkësie fetare ose grupi fetar, kryerja ose pjesëmarrja ne kryerjen e ogligimeve fetare ose formave tjera të shprehjes së besimit;
- ▶ nenı 45 i Ligjit për veprimtari radiodifuzive parasheh obligimin për ndërmarrjen publike radiodifuzive dhe për organizatat radidifuzive komerciale për të emituar programe në gjuhën e bashkësive;
- ▶ Ligji për kulturë i cili e rregullon mënyrën jo diskriminuese për themelimin dhe veprimin e institucioneve kulturore të pjesëtarëve të bashkësive.

Si duket lista me të drejta speciale që i gjëzojnë vetëm qytetarët që u përkasin bashkësive?

Lista e të drejtave të qytetarëve që u takojnë bashkësive pas miratimin të amandamenteve kushtetuese prej IV deri XVII është më e gjatë prej atij që ka përfshirë në Kushtetutën e viti 1991. Lista e plotësuar duket kështu:

- ▶ e drejta për shprehjen e identitetit nacional (neni 8 (2));
- ▶ e drejta për përfaqësim adekuat dhe të drejtë të pjesëtarëve të gjitha bashkësive në organet e pushtetit të shtetit dhe institucioneve tjera publike në të gjitha nivelet (Amandamenti VI);
- ▶ liria e shprehjes së identitetit (neni 48 (1));
- ▶ e drejta për përdorimin e simboleve të bashkësisë së vet (Amandamenti VIII);
- ▶ e drejta për themelimin e institucioneve kulturore dhe artistike dhe shoqata (neni 48 (3));
- ▶ e drejta për themelimin e institucioneve arsimore (Amandamenti VIII);
- ▶ e drejta për arsim në gjuhën amtare (neni 49) dhe
- ▶ e drejta për përdorimin e gjuhës amtare si zyrtare (Amandamenti V).

REALIZIMI I TË DREJTAVE TË PJESËTARËVE TË BASHKËSIVE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË

Si është niveli i vërtetë i realizimit (përgjithësisht) i të drejtave të qytetarëve që u përkasin bashkësive?

Niveli i përgjithshëm i të drejtave të qytetarëve që u takojnë bashkësive realizohen plotësisht në mënyrë identike si para amandamenteve kushtetuese të vitit 2001. Në pajtim me Marrëveshjen e Ohrit, veçanërisht vlenë të potencohen:

- ▶ e drejta e çdo qytetari që është pjesëtarë i ndonjë bashkësie të caktuar për shprehje të lirë dhe
- ▶ e drejta e çdo qytetari që është pjesëtarë i ndonjë bashkësie të caktuar të manifestojë fenë dhe besimin e tij, si aspekt i lirisë së besimit (neni 19).

Si realizohet e drejta e deklarimit të lirë?

E drejta e deklarimit të lirë realizohet si aspekt i lirisë themelore të shprehjes, paraqitjes publike dhe informimit publik, si dhe thehelimit të lirë të institucioneve për informim publik, dhe gjithsesi qasje e lirë ndaj informatave dhe liria e pranimit dhe bartesës së informacioneve të paraparë me nenin kushtetues 16. Vetë e drejta, në pajtim me nenin 45 të Ligjit për veprimitari radiodifuzive përfshinë:

- ▶ obligimin për shtetin të mos pengojë ndihmën për projekte në sferën e mediave;
- ▶ obligimin për ndërmarrjen radiodifuzive që emiton program në territorin e RM (RTVM), krahas emitimi të programit në gjuhën maqedone, të emitojë edhe programe në gjuhët e bashkësive;
- ▶ obligimin për ndërmarrjet publike radiodifuzive që kryejnë veprimitari në nivel lokal në rajonet ku si shumicë, respektivisht si numër i konsiderueshëm jetojnë pjesëtarë të bashkësive, të emitojnë edhe program në gjuhën e bashkësisë gjegjëse dhe

- ▶ e drejta e organizatave komerciale radiodifuzive (shoqatat tregtare radiodifuzive), krahas programit në gjuhën maqedone të emitojnë edhe program në gjuhët e bashkësive.

Si realizohet liria e besimit e qytetarëve që u takojnë bashkësive?

Liria fetare realizohet përmes:

- ▶ e drejta për propagimin e bindjes së vet fetare, lirshëm dhe publikisht, si individ ose si anëtarë i ndonjë bashkësie;
- ▶ e drejta për të mos propaguar fenë e vetë bile edhe kur është besimtarë;
- ▶ e drejta e kundërvënjes ndaj kërkesave të huaja për propagimin e fesë ose besimit tjetër që është në kundërshtim me dëshirën personale dhe
- ▶ e drejta që të mos dënohet për shkak të përcaktimit në njérën, e jo për fenë tjetër, ose që të mos përcaktohet në kuadër të ndonjë prej kishave dhe bashkësive fetare të ndara nga shteti dhe plotësisht të barabarta para ligjit;
- ▶ Kisha orthodokse maqedonase;
- ▶ Bashkësia fetare islame;
- ▶ Kisha katolike;
- ▶ Kisha metodiste;
- ▶ Bashkësia hebreake, të cilat në bazë të Ligjit për bashkësitë dhe grupet religioze i gjëzojnë këto të drejta;
- ▶ Të drejtën për themelimin e shkollave fetare;
- ▶ Të drejtën përe themelimin e institucioneve sociale dhe humanitare
- ▶ Të drejtën për themelimin e shkollave fetare në të gjitha nivelet e arsimit, përveç në atë fillor, për shkolimin e nëpunësve fetarë, si dhe konvikte për nxënësit që shkollohen në këto institucione;
- ▶ Të drejtën për mbledhjen e vetkontributeve për qëllime humane dhe fetare;
- ▶ Të drejtën për shfrytëzimin e mjeteve të informimit publik dhe për botimin e materialeve të shtypura;
- ▶ Të drejtën për posedimin dhe fitimin e pronësisë ndaj mjeteve të paljuajtshme dhe të tjera të nevojshme për kryerjen e veprimtarisë së tyre;
- ▶ Të drejtën për të kryer mësim fetar dhe
- ▶ Të drejtën për të kryer zakonet dhe obligime fetare.

Si realizohet e drejta e shprehjes së lirë të përkatësisë nationale?

E drejta e shprehjes së lirë të përkatësisë nationale është njëra nga vlerat themelore të rendit kushtetues të RM (neni 8 (1) (2)), njëra nga normat themlore të Kushtetutës, mbi të cilat bazohet sistemi i përgjithshëm juridik i RM. E drejta nënkuption lirinë e shprehjes së përkatësisë ndaj një populli/ bashkësie në kuptim të:

- ▶ lirisë së shprehjes së përkatësisë nationale;
- ▶ lirisë për mosshprehen e kurëfarë përkatësie nationale dhe
- ▶ lirisë për zgjedhjen e përkatësisë nationale që shprehet:

Të gjitha format e përmendura të manifestimit të lirisë së shprehjes së përkatësisë ndaj një popullit/ bashkësie, qytetarët që u përkasin bashkësive i gjunjë gjithëherë dhe gjithkund, pa pasur obligim që të lejojnë çfardoqofshin presione për çfardoqoftë (mos) deklarimi. Relevante është ndjenja ekskluzive për përkatësinë e tij nationale, respektivisht dëshira të bëjë pjesë dikund, ose edhe të mos bëjë pjesë dikund. Dhe jo më pak e rëndësishme, nevoja këtë dëshirë t'ua (mos) bëjë më dije tjerëve.

Të shumta janë situata kur ekziston nevoja për shprehen e përkatësisë nationale. Njëra prej tyre është regjistrimi i popullsisë, familjeve dhe banesave në RM. Në pajtim me nenin 9 të Ligjit për regjistrimin e popullsisë, familjeve dhe banesave në RM, e drejta për shpreheje të lirë të përkatësisë nationale në funksion të regjistrimit do të thotë e drejtë e qytetarëve që u përkasin bashkësive edhe në këtë rast lirshëm ta (mos) shprehin ose lirshëm të zgjedhin:

- ▶ (mos)përkatësin etnike;
- ▶ gjuhësore ose
- ▶ fetare.

Në pajtim me lirinë për përdorimin e gjuhës dhe alfabetit amtarë në funksion të shprehjes së lirë të përkatësisë nationale, personat e regjistruar kanë të drejtë:

- ▶ të jenë të informuar për të drejtën e tyre lirisht të zgjedhin gjuhën në të cilën do të regjistrohen;
- ▶ lirisht ta zgjedhin gjuhën e regjistrimit, që nuk do të thotë të jetë gjuha e bashkësisë që i përket.

E drejta për të shprehur lirë përkatësinë nationale është e drejtë themelore dhe fundamentale mbi të cilën bazohet e drejta për shprehen e lirë të kulturës nationale, me saktë një sërë të drejtrash:

- ▶ e drejta për shprehen e identitetit të vet dhe veçorive të bashkësisë së tij;
- ▶ e drejta për të ruajtur identitetin e tij dhe veçoritë e bashkësisë së vet;
- ▶ e drejta për zhvillimin e identitetit të tij dhe veçorive të bashkësisë së vet;
- ▶ e drejta për të përdorur simbolet e bashkësisë së vetë;
- ▶ e drejta për të këruar mbrojtjen e identitetit etnik, kuluror, gjuhësorë dhe fetarë të bashkësive;

-
- ▶ e drejta për themelimin e institucioneve dhe shoqatave për të shprehur dhe ruajtur dhe zhvilluar identitetin e tij;
 - ▶ e drejta për të mësuar në gjuhën amtare në arsminin fillorë dhe të mesëm konform ligjit.

Si realizohet e drejta e shprehjes, ruajtjes dhe zhvillimit të identitetit dhe veçorive të bashkësive?

Qytetarët që u përkasin bashkësive e gjëzojnë të drejtën në çdo rrethanë relevante, në çdo rast, të liruar nga ndikimi i tjerëve dhe duke mbajtur llogari vetëm për disponimin e tyre dhe në pajtim me Ligjin për kulturë, Ligjin per të drejtat e autorit dhe të drejtat tjera të ngashme, të Ligjit për përdorimin e flamujve të bashkësive dhe ligjeve tjera:

- ▶ të praktikojnë forma të ndryshme të shprehjes së identitetit të tyre etnik, kulturor, gjuhësorë dhe fetarë;
- ▶ të ruajnë, theksojnë, nënvizojnë, në çdo mënyrë të lejuar juridike çdo gjë që është veçori nationale e bashkësisë konkrete, në funksion të afirmimit të identitetit etnik, gjuhësorë, fetarë dhe kulturorë;
- ▶ të zhvillojnë dhe begatojnë çfardo aspekti të veçorive nationale të bashkësisë të cilës i takojnë/ duan t'i takojnë;
- ▶ përdorin simbole si formë e shprehjes së identitetit të bashkësive;
- ▶ këkrojnë nga shteti ta praktikojë obligimin e vet për mbrojtjen e identitetit të tyre etnik, kultutor, gjuhësorë dhe fetarë;
- ▶ të themelojnë institucione dhe shoqata për të shprehur, ruajtur dhe zhvilluar identitetin e tyre;
- ▶ të kenë mësim në gjuhën amtare në arsmin fillor dhe të mesëm konform ligjit.

Si realizohet e drejta e përdorimit të simboleve të bashkësive?

E drejta e përdorimit të simboleve nationale nuk ishte paraparë në verzionin e nenit 48 të Kushtetuës së viti 1991. Kjo e drejtë ishte paraparë me Amandamentin VIII, ndërsa realizohet në pajtim më Ligjin për përdorimin e flamujve të bashkësive, në jëtën publike dhe private. Në sferën publike, qytetarët që u përkasin bashkësive mund t'i përdorim flamujt e bashkësive në këtë mënyrë:

- ▶ në njësitë e vetadiministrimit lokal ku bashkësia konkrete është në shumicë, para dhe në objektet e vetadiministrimit lokal paralelisht me flamurin e RM (neni 4) ;
- ▶ në njësitë e vetadiministrimit lokal ku bashkësia konkrete është në shumicë, para dhe në objektet e organeve shtetërore, shërbimeve publike dhe personave juridik

të formuara prej shtetit, shërbimeve publike dhe personave juridik të formuara prej njësisë së vetadministritim lokal, të rrugëve, shesheve dhe objekteve tjera të infrastrukturës, krahas flamurit të RM:

- ▶ në ditët e festave shtetërore dhe tjera të RM të përcaktuara me ligj;
- ▶ në ditët e festave të bashkësive;
- ▶ në ditët e fetsave komunale dhe tjera të përcaktuara me vendim të këshillit të njësisë së vetadministritim lokal;
- ▶ gjatë prites dhe përcjelljes së krytarit të RM, kryetarit të Kuvendit të RM dhe të kryeministrat dhe anëtarëve të Qeverisë së RM;
- ▶ gjatë vizitave zyratë të shefave dhe kryeministrave të vendeve të huaja dhe përfaqësues të lartë të bashkësisë ndërkombëtare (neni 5).
- ▶ në njësitë e vetadministritim lokal ku bashkësia konkrete është në shumicë, nëse përdoret flamuri i bashkësisë përdoret edhe flamuri i RM para dhe në objektet ku mbahen:
 - ▶ takime ndërkombtare, gara dhe tubime tjera (politike, shkencore, kulturore, sportive etj) të cilat i organizon njësia e vetadministritim lokal, merrë pjesë ose është e prezantuar në pajtim me rregullat dhe praktikën e mbajtjes së këtyre tubimeve dhe
 - ▶ në festa, manifestime dhe tjera politike, kulturore, sportive dhe manifestime të ngjashme me rëndësi për njësinë e vetadministritim lokal.

Qytetarët që u takojnë bashkësive lirisht mund t'i përdorin flamujt e bashkësive për çdo rast me karakter privat, si dhe shfaqje kulturore, sportive etj, që nuk i organizon njësia e vetadministritim lokal, por bashkësia si e tillë.

Si realizohet e drejta për kërkim të mbrojtjes nga shteti
të identitetit të bashkësisë?

E drejat për të kërkuar ndihmë prej shtetit për të mbrojtur identitetin etnik, kulturor, gjuhësor dhe fetarë nga ana e qytetarëve që u takojnë bashkësive realizohet përmes:

- ▶ Të drejtës së deputetëve - pjetëtarë të bashkësive (në rolin e njërit prej propozuesve) për të bërë propozim për sjelljen e ligjit për mbrojtjen e aspekteve të ndryshme të identitetit etnik, kulturor, gjuhësorë dhe fetarë;
- ▶ Të drejtës për shfrytëzimin e të gjitha mekanizmave të garantuar me kushtetutë për mbrojtjen e të drejtave të pjesëtarëve të pakicave (për çka do flitet më poshtë në tekst) në rast të shkeljes të segmenteve të caktuara të identitetit të tyre.

Si realizohet e drejta për themelimin e institucioneve
dhe shoqatave?

E drejta për themelimin e kuadrit institucional realizohet përmes formimit të formave të ndryshme (të parapara me ligj). Qëllimi i tyre primar është që të mobilizojë tërë potencialin e tyre personal, material dhe finasiarë për të manifestuar, kultivuar, përparuar dhe afirmuar identitetin konkret e specifik të bashkësisë. Formimi i tyre bëhet në pajtim me Ligjin për kulturë, Ligjin për shoqatat e qyteratëve dhe ligjeve tjera. Kushtet që i definojnë ligjet e përmendura nuk janë të orientuara drejtë kufizimit të vetë të drejtës, por nënkuptojnë definim të kornizës së njohur dhe të parashikueshme, të nevojshme për një shoqëri demokratike. Organizatat për nga forma themelohen si:

- ▶ institucione kulturore;
- ▶ institucione artistike;
- ▶ institucione arsimore;
- ▶ shoqata shkencore dhe
- ▶ lloje tjera shoqatash.

Institucionet kulturore dhe artistike punojnë për mbrojtjen, reproduksionin, zhvillimin, pasurimin dhe prezentimin e pasurisë kulturore. Shoqatat shekncore merren me mbledhjen, sistematizimin dhe studimin e trashëgimisë kulturore në funksion të vjetnjohjes, vetdefinimit, por edhe krahasimin e vetes me kulturat përreth, me kulturën e shumicës ose me kulturat e bashkësive të tjera.

Risinë që e aplikoi Amandamenti VIII në sferën e institucioneve që qytetarët të cilët u përkasin bashkësive kanë të drejtë që t'i formojnë është e drejta për themelimin e institucioneve të arsimit, kualitetet i veçantë institucional për vendosjen e së cilës më herët s'kishin të drejtë, si institucione për nxënien e dijeve dhe për pranimin e informacioneve lidhur me një spektër të elementeve të identitetit të bashkësisë. Me këtë të drejtë në lidhje të ngushtë është e drejta e paraparë me nenin 45 të Kushtetutës, qytetarët e Maqedonisë, dhe ato që u përkasin bashkësive, të themelojnë institucionë private të arsimit në të gjitha nivelet e tij, përvëç arimit fillor. Neni 34 i Ligjit për arsimin e lartë e garanton të drejtën për themelimin e institucioneve private të arsimit të lartë.

Si realizohet e drejta e arsimit në gjuhën amtare në arsimin fillorë dhe të mesëm?

Pjestarët e bashkësive realizojnë të drejtën për arsim në gjuhën amtare përmes:

- ▶ të drejtës për arsim parashkollar në gjuhën e bashkësive;
- ▶ të drejtën që plotësisht të mësojnë në gjuhën amtare në arsimin fillor dhe;
- ▶ të drejtën që plotësisht të mësojnë në gjuhën amtare të bashkësive në arsim e mesëm të siguruar nga Qeveria e RM, sipas kushteve të parapara me ligjin për arsimin fillor dhe të mesëm. Kjo do të thotë se në raport me pjesëtarët e bashkësive që ndjekin mësim në gjuhën të ndryshme nga maqedonishtja dhe shkrimi i saj cirilik:
- ▶ Tërë veprimtaria edukativo-arsimore mbahet në gjuhën dhe shkrimin e bashkësisë gjegjëse, ndërsa
- ▶ Tërë dokumentacion pedagogjik udhëhiqet në gjuhën maqedone dhe alfabetin cirilik dhe në gjuhën në të cilën mbahet mësimi.

Por, këto të drejta nuk e pezullojnë obligimin e pjesëtarëve të bashkësive, që mësimin e ndjekin në gjunën e tyre amtare, ta mësojnë edhe gjuhën maqedone dhe alfabetin cirilik.

Neni 95 i Ligjit për arsim të lartë u garanton të drejtën pjesëtarëve të bashkësive, mësim në institucionet e arsimit të lartë të shtetit për programe adekuate studimore me përbajtje të caktuar për të zhvilluar gjuhën e bashkësive, që dallon prej gjuhës maqedone, për çka shteti siguron finanasim të arsimit të lartë edhe në gjuhën në të cilin flasin së paku për qind e popullësisë së RM.

Si realizohet e drejta për përfaqësim adekuat dhe të drejtë të pjesëtarëve të gjitha bashkësive në organet e pushtetit shtetëror dhe institacioneve publike në të gjitha nivelet?

E drejta për përfaqësim adekuat dhe të drejtë të pjesëtarëve të bashkësive nuk do të thotë pezullimin e parimi të garantuar me kushtetutë për qasje të barabartë përvendet e punës dhe të parimit merit – selekcion në bazë të aftësive, me respektim maksimal të parimeve të profesionalizimit dhe kompetencës. Këtë të drejtë e gjegjnjë pjesëtarët e të gjitha bashkësive gjatë punësimit për të gjithë titujt të përcaktuara me Ligjin për nepunës shtetërorë. Kjo e drejtë dhe e drejta instrumentale që buron prej tij parashev që Agjicioni për nepunës shtetërorë shpalljen publike për punësim për nepunës shtetërorë ta publikojë së paku në dy gazeta të përditëshme, prej të cilave së paku në njëren gazetë e cila botohet në gjuhën që e flasin së paku 20 për qind e qytetarëve që flasin gjuhë zyrtare ndryshe prej maqedonishtes.

Si realizohet e drejta për përdorimin e gjuhëve të bashkësive?

E drejta për përdorimin e gjuhëve të bashkësive realizohet në jetën private dhe publike. Përdorimi i gjuhëve të bashkësive në jetën private nuk është kontestues, ajo edhe para amandamenteve të vitit 2001 funksiononte pa probleme. Për shkak të këtij fakti, nuk ka nevojë për sqarime të shumta për lirinë e përdorimit të gjuhëve të gjitha bashkësive në komunikimin e përditshëm, në rrëthin familjarë, me farefisin, miqtë, të afërmit et. Tërë kujdesin ia kushtojmë përdorimit publik të gjuhëve të bashkësive në të gjitha sferat tjera, përveç arsimit, sepse për këtë të drejtë tashmë u fol më lartë, në pikën 3.4. Krejt e kuptueshme, nëse kemi parasysh faktin se përdorimi publik i gjuhëve të bashkësive dhe alfabetit të tyre, me Amandamentin B u zgjeraua në një hapësirë më të madhe:

- ▶ në evidencat zyrtare, në procesin e dhënies së dokumentave personale;
- ▶ në njësitë e vetadministrimit lokal;
- ▶ në komunikimin me ministritë dhe njësitë rajonale të ministrive dhe në organet e pushtetit shtetëror;
- ▶ në procedurat gjuhësore;
- ▶ në mbledhjet plenare të Kuvendit të RM;
- ▶ gjatë shpalljes së ligjeve dhe normave tjera.

Si realizohet e drejta për përdorimin e gjuhës të bashkësive në evidencat zyrtare?

E drejta për përdorimin e gjuhës realizohet përmes këtyre të drejtave:

- ▶ Qytetarëve që flasin gjuhë zyrtare të ndryshme prej maqedonishtes kanë të drejtë të marrin dokumenta personale në gjuhën maqedone dhe në alfabetin cirilik si dhe në gjuhën zyrtare dhe alfabetin që e përdorin qytetarët:
 - ▶ formularin e librave të amzës, të dhënat që shkruhet në të dhe çertifikatat e librit të amzës;
 - ▶ formulari i patentshoferit, lejes për traktor dhe vërtetimit për vozitje, si dhe formularin e lejes së trafikut dhe vërtetimin për regjistrim dhe shkrimin e të dhënavës në të;
 - ▶ formularin e letërnjoftimit dhe
 - ▶ formularin e pasaportës dhe fletës së udhimit.
- ▶ Qytetarët që u përkasin bashkësive kanë të drejtë ta përdorin gjuhën dhe alfabetin e bashkësës konkrete gjatë shënimit të emrit personal në librat e amzës dhe në letërnjoftimet;

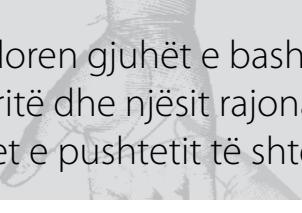
- ▶ Qytetarëve që u takojnë bashkësive e që flasin gjuhë zyrtare përveç gjuhës maqedone, kanë të drejtë të kërkojnë që formulari i pasaportës dhe të fletës së udhëtimit të shtypet edhe në gjuhën zyrtare dhe alfabetin që e përdorë qytetari;
- ▶ Qytetarët që i përkasin bashkësive që flasin gjuhë zyrtare të ndryshme nga gjuha maqedone kanë të drejtë të kërkojnë të dhënrat që shkruhen në pasaportë dhe në fletën e udhëtimit të shkruhen në gjuhën maqedone me shkrim cirilik dhe në gjuhën zyrtare dhe alfabetin që e përdorë qytetari dhe ;
- ▶ Qytetarët që u përkasin bashkësive e që flasin gjuhë të ndryshme nga gjuha zyrtare kanë të drejtë të kërkojnë që të dhënrat për emrin personal që shkruhen në pasaportë të bëhen në gjuhën maqedone dhe alfabetit cirilik dhe në gjuhën dhe alfabetin që e përdor qytetari.

Si realizohet e drejta e përdorimit të gjuhës së bashkësive në pushtetin lokal?

E drejta e përdorimit të gjuhës së bashkësive në pushtetin lokal realizohet në këtë mënyrë:

- ▶ në njësitë e vetadministrimit lokal ku gjuha dhe alfabeti që përdorin së paku 20 për qind e qytetarëve është gjuhë zyrate, krahas gjuhës maqedone dhe alfabetit të saj cirilik (Amandamenti B), me atë që
- ▶ për përdorimin e gjuhëve dhe alfabeteve në të cilin flasin më pak se 20 për qind e qytetarëve në njësinë e vetadministrimit lokal vendosin organet e njësisë së vetadministrimit lokal (neni 41 i Ligjit për vetqeverisjen lokale). Vendimin e miraton Këshilli i njësisë së vetadministrimit lokal, me iniciativë të përfaqësuesve të bashkësisë gjegjëse, e cila numron më pak se 20 për qind në njësin e caktuar lokale, ndërsa duke u thirrur në mundësinë e garantuar kushtetuese dhe ligjore. Këshilli vendimin e merr me shumicë votash prej të pranishmëve në mledhje (shumicë relevante) (alineja 2), përveç nëse është e përcaktuar me shumicë speciale, që kërkonohet kur trajtohen norma që kanë të bëjnë, midis tjerash, për përdorimin e gjuhëve dhe alfabeteve në të cilët flasin më pak se 20 për qind e qytetarëvetë komunës, për të cilët alineja 3 kërkon shumicë votash prej anëtarëve të pranishëm të Këshillit, si dhe shumicë votash prej anëtarëve të pranishëm që i takojnë bashkësive që nuk janë shumicë në komunën gjegjëse.

Si përdoren gjuhët e bashkësive në komunikim më ministritë dhe njësitë rajonale të ministrive dhe në organet e pushtetit të shtetit?

Përdorimi i gjuhëve të bashkësive në komunikim me ministritë dhe njësitë rajonale të ministrive dhe në organet e pushtetit të shtetit realizohet përmes:

- ▶ Secilit qytetarë që jeton në njësinë e vetadministrimit lokal ku së paku 20 % e qytatarëve flasin gjuhë zyratre që dallon prej maqedonishtes ka të drejtë të komunikojë në secilin prej gjuhëve zyratre dhe të alfabetit të saj;
- ▶ Njësitë rajonale kompetente për njësitë e vetadministrimit lokal kanë obligim të përgjigjen në gjuhën maqedone dhe alfabetin e saj cirilik si dhe në gjuhën zyratre dhe alfabetin që e përdorë qytetari;
- ▶ Ministritë dhe organet tjera të administratës shtetërore dhe organizatat administrative, si dhe ndërmarrjet publike, personat juridik dhe të tjerë, të cilëve me ligj u është besuar kryerja e autorizimeve zyratre kanë obligim të botojnë formularë dyshuhësh dhe
- ▶ Qytetarët e bashkësive kanë të drejtë të kërkojnë formularë dygjuhësh.

Si realizohet përdorimi i gjuhëve të bashkësive në procedurat gjyqësore?

a) Përdorimi i gjuhëve të bashkësive në procedurën administrative realizohet:

- ▶ Çdo qytetarë që jeton në njësinë e vetadministrimit lokal ku së paku 20 për qind e qytatarëve flasin gjuhë zyratre ndryshe nga maqedonishtja, kanë të drejtë të bëjë kërkesa para organeve kompetente në gjuhë e tij dhe
- ▶ Organet kanë obligimi të përgjigjen në gjuhën zyratre maqedone dhe alfabetin e saj cirilik dhe në gjuhën zyratre që e ka përdorur pala.

b) Përdorimi i gjuhëve të bashkësive në procedurën penale parashev të drejtën përkthim gjatë tërë procedurës dhe të dokumentave:

- ▶ personi i ftuar, i ndaluar ose i burgosur ka të drejtë që menjëherë të njoftohet në gjuhën që e kupton për shkaqet e thirrjes, dërgimit në polici ose për heqjen e lirisë dhe për çdo padi penale kundër tij, si dhe për të drejtat e tij;
- ▶ personat që marrin pjesë në procedurë (i akuzuari, i dëmtuari, paditësi privat, dëshmitarët dhe personat tjerë) të cilët flasin gjuhë zyratre të ndryshme prej maqedonishtes, kanë të drejtë ta përdorin gjuhën dhe alfabetin e tyre gjatë zhvillimit të veprimeve parahetimore, hetimore dhe të tjera, të shqyrtimit kryesor dhe gjatë tërë procedurës së ankimit:

- ▶ gjyqi ka obligim të sigurojë përkthimin e materialit të rëndësishëm për procedurën ose i rëndësishëm për mbrojtjen e të akuzuarit;
 - ▶ palët tjera dhe dëshmitarët gjatë procedurës para gjyqit kanë të drejtë për përkthime falas nëse nuk e kuptojnë ose nuk e flasin gjuhën në të cilën zhvillohet procedura;
 - ▶ qytetarët që flasin gjuhë zyratë të ndryshme prej maqedonishtes, kanë të drejtë që kërkesat t'i bëjnë në gjuhën e tyre ose në gjuhën në të cilën zhvillohet procedura;
 - ▶ gjyqit ka obligim për të përkthyer kërkesat e dorëzuara;
 - ▶ gjyqit ka obligim që ftesat, vendimet dhe dokumentat tjerë të shkruar t'i dërgojë në gjuhën në të cilën zhvillohet procedura;
 - ▶ gjyqi ka obligim që të dërgojë letrat edhe në gjuhën zyratë të ndryshme nga maqedonishtja, për qytetarët që nuk e flasin dhe
 - ▶ ato kanë të drejtë që ta rëzojnë aktgjykimin për shkak të shkeljes kruciale të procedurës, nëse gjatë saj nuk është respektuar obligimi për përkthim në të gjitha pjesët e saj.
- c) Përdorimi i gjuhëve të bashkësive në procedurën kontestimore nënkuption që:**
- ▶ Palët dhe pjesëmarrësit e tjerë të procedurës kanë të drejtë që të përdorin gjuhën tjetër zyratë që e flasin së paku 20 për qind të qytetarët që si krahasim i kanë këto të drejta dhe obligime:
 - ▶ Ta mësojë palën, respektivisht pjesëmarrësit tjerë në procedurë që përdorë gjuhë tjetër zyrt are që e flasin së paku 20 për qind e qytetarëve edhe alfabetin e tij dhe pjesëtarët e bashkësive që si palë ose pjesëmarrës në procedurë, nuk e kupton gjuhën maqedone dhe shkrimin e saj cirilik, ka të drejtë për të përdorur atë gjuhë ose ka të drejtë për përkthyes;
 - ▶ t'i përballojë harxhimet e përkthimit;
 - ▶ palët dhe pjesëmarrësit e tjerë në procedurë, që flasin gjuhë tjetër zyrate, tu mundësojë të përdorin gjuhën e tyre gjatë pjesëmarrjes në seanca dhe gjatë veprimeve tjera me shkrim para gjyqit;
 - ▶ pjesëmarrësve në procedurë tu sigurojë përkthim me gojë në gjuhën e tyre për tërë atë që paraqitet në seancë;
 - ▶ pjesëmarrësve në procedurës tu sigurojë përkthim me gojë ose me shkrim në gjuhën e tyre të dokumentave që përdoren në seancën e dëshmisi;
 - ▶ ftesat, vendimet dhe letrat e tjera të gjyqit t'ua dërgojë palëve dhe pjesëmarrësve të procedurës, në gjuhë amtare, e cila është gjuhë zyrtate ndryshe nga gjuha maqedone, në gjuhën maqedone dhe shkrimin cirilik dhe në atë gjuhë;
 - ▶ kërkesat e shkruara në gjuhën e bashkësisë konkrete t'i përkthejë në gjuhën maqedone dhe shkrimin cirilik dhe t'i dërgojë palëve dhe pesëmarrësve tjerë në procedurë;
 - ▶ palët dhe pjesëmarrësit të tjerë në procedurë, gjuha e cila përdorin është zyratë e ndryshme nga gjuha maqedone dhe shkrimi i saj cirilik, kanë obligim që paditë, ankimet dhe kërkesat e tjera t'i dërgojnë gjyqit në gjuhën e tyre amtare;
 - ▶ palët dhe pjesëmarrësit e tjerë në procedurë, shtetas të RM, gjuha amtare e tyre nuk është gjuha maqedone dhe shkrimi cirilik, nërsa nuk është as gjuhë zyrtare ndryshe nga maqedonishtja dhe shkrimi i saj kanë të drejtë që:

- ▶ të mësohen për të drejtën që përocedurën me gojë para gjyqit ta ndjekin në gjuhën e tyre me ndihmën e përkthyesit;
- ▶ të heqin dorë nga e drejta e përkthimit nëse deklarojnë se e njohin gjuhën në të cilin zhvillohet procedura;
- ▶ të marrin pjesë në seancë dhe verbalisht të ndërmarrin veprime juridike në gjuhën e tyre dhe
- ▶ gjyqi ka obligim t'i mbulojë harxhimet e përkthimit gjatë këtyre procedurave.

MBROJTJA E TË DREJTAVE TË PJSËTARËVE TË BASHKËSIVE ETNIKE

Sistemi i mbrojtjes i të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive është pjesë përbërëse e sistemit për mbrojtjen e të drejtave të njeriut në përgjithësi. Në fakt, mbrojtja e të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive bëhet përmes parimeve të njejtë, në procedura të njejtë dhe para organeve të njejtë sikurse për të gjitha liritë dhe të drejtat elementare të njeriut. Ai sistem parashevë mbrojtje të drejtave në procedurë para:

- ▶ Gjyqeve të rregullta;
- ▶ Gjyqit kushtetues;
- ▶ Avokatit të popullit;
- ▶ Komisionit të përherershëm anketues për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të qytetarëve në Kuvendin e RM.

Mbrojtja e të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive para gjyqeve të rregullta sigurohet në bazë të parimeve të azhuritetit dhe prioritetit. Garantohet zbatimi i parimit të dy shkallëve në procedurat e gjyqit. Të gjitha aktgjykimet e shkallës së parë kundër të cilave është bërë ankim i nënshtrohen revizionit të drejtpërdrejtë prej gjyqit më të lartë. Ankimi i aktgjykit të shkallës së dytë ka veprim devolutiv dhe suspenziv. Pastaj miraton vendim Gjyqi suprem. Është garantuar edhe mbrojtja gjyqësore (kontest administrativ) i ligjëshmërisë i akteve individuale të administratës shtetërore, si dhe institucioneve tjera që kryejnë detyrime zyrtare.

Mbrojtja e të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive para Gjyqit kushtetues sigurohet përmes të drejtës për peticion para Gjyqit kushtetues gjithëherë kur personi konkret vlerëson se me akt individual ose veprim i është cënuar ndonjë nga të drejtat dhe liritë, në afat prej dy muajsh prej ditës së dorëzimit të aktit individual të plotëfusqishëm, respektivisht prej ditës kur ka kuptuar se është ndërmarrë veprimi me të cilin është bërë shkelja, por jo më shumë se pesë vjetë prej ditës së ndërmarrjes. Nëse Gjyqi kushtetues ka konstatuar shkeljen e të drejtave dhe lirive të njeriut me akt juridik, Gjyqi me vendim të njetë e shfuqizon aktin e kontestuar dhe e zbaton institutin kthim në gjendjen e pëmarshme, ndërsa atje ku është e mundur, sjellë vendim të ri përsatisfaktion material.

Mbrojtja e të drejtave të pjesëtarëve të bashkësive prej Avokatit të popullit sigurohet përmes praktikimit të kompetencës së tij të përcaktojë se një organ konkret ose organizatë ka shkelur ndonjë liri dhe të drejtë dhe të ndërmerrë njëren prej këtyre masave;

- ▶ propozim të organit ose organizatës që ta përsërit perms procedurës adekuate në pajtim me ligjin;
- ▶ të bëjë kërkesë pranë organit ose organizatës për ndërprerjen e zbatimit të aktit;
- ▶ të propozojë ngritjen e procedurës disciplinore kundër personit zyratë të organit/organizatës;
- ▶ të bëjë kërkesë te prokurori publik për ngritjen e procedurës për të konstatuar përgjegjësi për kundërvajtje ose penale dhe
- ▶ të propozojë organeve/ organizatave për përmirësimin e punës së tyre dhe sjelljes me palët.

Mirëpo, Amandamenti XI i Kushtetutës të RM i shton kompetencat e Avokatit të popullit duke nën vizuar kujdesin e tij të veçantë për mbrojtjen e:

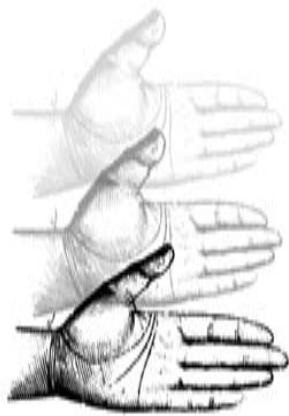
- ▶ parimit të mosdiskriminimit dhe
- ▶ parimit të përfaqësimit të drejtë dhe adekuat të pjesëtarëve të bashkësive në organet e pushtetit të shtetit, organet e njësive të vetadiministrimit lokal dhe në institucionet dhe shërbimet publike që në pajtim me Ligjin për Avokatin e popullit realizohet përmes:
 - ▶ Persoanat që kanë vlerësuar se u janë shkleur të drejta kushtetuese dhe ligjore ose është prekur parimi i mosdiskriminimit dhe përfaqësimit adekuat dhe të drejtë të pjesëtarëve të bashkësive në organet e pushtetit të shtetit, organet e njësive të vetadiministrimit lokal dhe në institucionet dhe shërbimet publike kanë të drejtë të dorezojnë parashresa te Avokati i popullit. (neni 13);
 - ▶ Avokati i popullit jep mendime për të drejtat kushtetuese dhe ligjore ose parimin e mosdiskriminimit dhe për përfaqësimin adekuat dhe të drejtë të pjesëtarëve të bashkësve në organet e pushtetit të shtetit, organet e njësive të vetadiministrimit lokal dhe në institucionet dhe shërbimet publike, për lëndën që është në procedurë, padallim llojit dhe nivelit të procedurës që është në zhvillim e sipër para organeve të instituciioneve të shtetit dhe organeve tjera dhe organizatave që kanë autorizime publike (neni 28);
 - ▶ Avokatit i popullit i ndjek në raport me të drejtat kushtetuese dhe ligjore ose parimin e mosdiskriminimit dhe përfaqësimit të drejtë dhe adekuat të bashkësive në organet e pushtetit të shtetit, organet e njësisë së vetadiministrimit lokal dhe në institucionet dhe shërbimet publike;
 - ▶ të bëjë vizita dhe të ndjek punën e organeve të administratës së shtetit dhe në organe tjera dhe organizata që kanë autorizime publike (neni 29);

- ▶ të formojë dhe organizojë zyrat e Avokatit të popullit për mbrojtje më efikase të drejtave të qytetarëve në disa fusha dhe
- ▶ pas konsultimeve me përfaqëuesit e bashkësive në Komisionin anketues të Kuvendit për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave, zbaton procedurë për konstatimin e përgjegjësisë për bartësit e funksioneve publike duke u bazuar në gjendjen faktike.

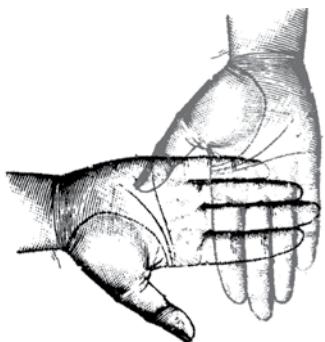
Mbrojtja e të drejtave dhe lirive të pjesëtarëve të bashkësive nga Komisioni i përhershëm anketues i Kuvendit për mbrojtjen e të drejave dhe lirive të njeriut realizohet përmes njohurive të saj për gjendjen faktike si bazë për zbatimin e procedurës për konstatimin e përgjegjësisë për bartësit e funksioneve publike.

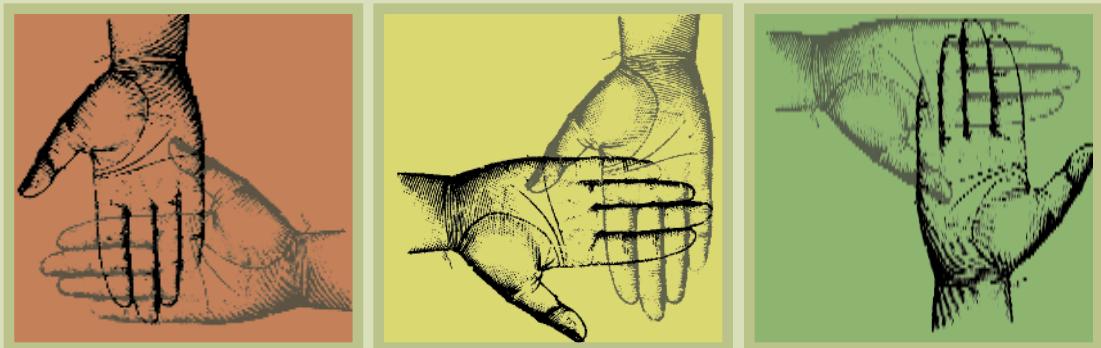
Përfundimisht, pas shterjes së të gjitha mjeteve juridike të vendit është supozuar edhe realizimi i të drejtës për kërkim të mbrojtjes së të drejtave para Gjyqit evropian për të drejtat e njeriut të Këshillit të Evropës.

KONKLUZIONE

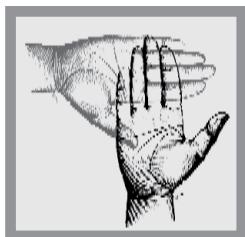
- ▶ Sistemi i tashëm i garancive për të drejtat e qytetarëve që u përkasin bashkësive të RM nënkuption dy nivele, të përgjithshëm dhe special.
- ▶ Prandaj, të drejtat e qytetarëve që u takojnë bashkësive janë pjesë e lirive dhe të drejtave të njjeriut, por edhe koncept i veçantë kualitativ i ndryshëm prej konceptit për barazin e të gjithëve dhe secilit para Kushtetutës dhe ligjeve.
- ▶ Formulimi “të drejta të qytetarëve që u përkasin bashkësive” të përfshira në amandamentet e Kushtetutës në vitin 2001, manifeston kontinuitet me përbajtjen e Kushtetutës së vitit 1990 “të drejta e pjesëtarëve të nacionaliteteve”, në kuptim të akceptimit mbi dimenzionin individual e jo kolektiv të drejtave të pakicave. Bartësit e të drejtave janë personi, individi, edhe pse nga vetë natyra, pjesa më e madhe e ketyre të drejtave mund të praktikohen në kolektiv, në interakcion me individë të tjera që e ndajnë hapësirën e përbashkët kulturore.
- ▶ Nëse Kushtetuta e viti 1990 e afiron modelin evropian integrativ për mbrojtjen e të drejtave të nacionaliteteve, amandamnetet e vitit 2001 afirmojnë model të veçaantë specifik maqedonas dhe është shembull i vetëm i shtetit multikulutror në rajon dhe më të gjërë.
- ▶ Qëllimi kryesor i modelit maqedon është ruajtja e integritetit të shtetit, duke ngritur rangun e të drejtave të qytetarëve që u përkasin bashkësive në nivel më të lartë që parashohin dokumentat relevante ndërkombëtare për mbrojtjen e të drejtave të njjeriut/ pakicave kombëtare.
- ▶ Vendosja e një kornize të tillë jurudike ishte rezultat i një procesi të rëndë, kundërthënës dhe të vështirë që zhvillohej në kushte konflikti, me ndikim vendimtarë të SHBA dhe UE.
- ▶ Prej konstituimit të RM si shtet i pamvarur deri tash, ajo vazhdimesht është e hapur për monitoring para të gjitha mekanizmave dhe kontolleve ndërkombëtare përmiratimin e vërejtjeve që ato i bëjnë.

3.

Makedonya Cumhuriyeti'ndeki
Etnik Toplulukların Haklarının
Geçerlilikmesi

Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Etnik Toplulukların Haklarının Gerçekleştirilmesi

Yayıncı:

Hayriye AHMED, Ortak Değerler

Yazar:

Prof. Dr. Tatyana PETRUŞEVSKA

Editör:

Anita VOYNOVSKA

Sadeleştirme:

Şennur Suleyman

Gerçekleştiren:

KOMA, 2005

Baskı adedi:

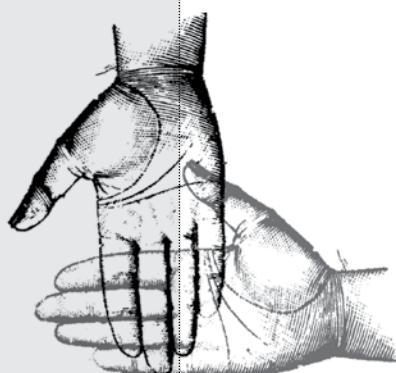
1000

*Kılavuzun basılması Makedonya Açık Toplum Enstitüsü
Vakfı, Kral Baudouin Vakfı ve Charles Stuart Mott Vakfı
tarafından desteklenmiştir*

2005, Ortak Değerler. Tüm hakları saklıdır.

İçindekiler

56	Önsöz
57	Etnik Topluluk Mensuplarının Hakları
60	Makedonya Cumhuriyeti Topluluk Mensuplarının Haklarının Korunması Gerçekleştirilmesi
71	Topluluk Mensuplarının Haklarının Korunmak
73	Sonuçlar

Önsöz

Milli veya etnik, dini ve dil azınlıkları Avrupa ülkelerinde geleneksel olarak problem veya en azından potansiyel problem olarak görülmektedir. Azınlıkların varlığı, azınlık mensuplarının haklarını korumak için hazırlanan uluslararası (evrensel ve bölgesel) belgelerde tanımlanan birçok hak ve özgürlüklerin hukuken garanti edilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Onların varlığı anayasal ve kanunen verilen hak ve özgürlüklerden doğan ihtiyaçların karşılanması demektir. Nihayet, azınlık haklarının daha iyi konuma getirilmesinin her zaman belirli ve görece yüksek bir maliyeti vardır. Bu ise fakir devletler için çok yüksek bir fiyat olarak görülmektedir.

Makedonya Cumhuriyeti 2001 Anayasası'ndaki değiştirmeler topluluk mensuplarının hak ve özgürlükler listesine yenilikler getirdi. Geçtiğimiz yıllarda yeni garanti edilen hakların gerçekleştirilemesi için ciddi adımlar atılmıştı.

Aşağıdaki metinde anayasa ve kanunlarda genel anlamda garanti edilen tüm insan hak ve özgürlüklerinin pratikte gerçekleşmesi ve bilhassa azınlıklar tarafından özel hakların kullanılma garantileri kısaca aktarılmıştır. Metinde geniş hukuki bilgiye sahip olmayan kişilerin anlayacağı bir dil kullanılmıştır. Yazılış tarzı ise, verilen hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilemesinde kılavuz olup, topluluk mensuplarının yapabilecekleri faaliyetleri algılamayı sağlıyor ve yetkili kuruluşların listesini aktarıyor.

Yazar

ETNİK TOPLULUK MENSUPLARININ HAKLARI

Topluluk mensubu vatandaşların sahip oldukları
ve çoğunluk mensuplarıyla eşit bir şekilde
yararlandığı haklar listesi nelerdir?

Makedonya Cumhuriyeti 1991 Anayasası'nda tanımlanan tüm topluluk mensubu vatandaşların çoğunluk mensuplarıyla aynı şartlar altında yararlandığı insan ve vatandaş temel hak ve özgürlükler listesi bugün de 2001 yılı öncesiyle aynıdır. Çünkü 2001 yılında kabul edilen anayasa değiştirgeleri bu listeye müdahale etmedi. Bunlar aşağıdaki hak ve özgürlükleri kapsamaktadır:

a) tüm özel hak ve özgürlükler:

- ▶ vatandaşlık hakkı (4. madde);
- ▶ eşitlik hakkı (9. madde);
- ▶ ayrımcılık yapmayı yasaklama hakkı (9. madde);
- ▶ yaşama hakkı (10. madde);
- ▶ fiziksel ve moral bütünlüğünü koruma hakkı (11. madde);
- ▶ özgürlük hakkı (12. madde (1));
- ▶ cezanın mahkemedede bildirilmesi hakkı (12. madde (2));
- ▶ savunma hakkı (12. madde (3));
- ▶ suçsuzluğunun varsayılmaması hakkı (13. ve 14. madde);
- ▶ şikayet etme hakkı (15. madde);
- ▶ düşünce ve inanç özgürlüğü (16. madde);
- ▶ mektup ve diğer haberleşme şekillerinin gizliliğinin dokunulmazlığı hakkı (17. madde);
- ▶ din özgürlüğü (19. madde);
- ▶ mahremiyet hakkı (25. madde);
- ▶ evin dokunulmazlığı hakkı (26. madde) ve
- ▶ seyahat etme ve yerleşme özgürlüğü (27. madde)

b) tüm siyasi hak ve özgürlükler:

- ▶ konuşma ve kamu önüne çıkma özgürlüğü (6. madde(2));
- ▶ basın ve başka tür haberleşme özgürlüğü (16. madde (3-7));
- ▶ dernek kurma özgürlüğü (20. madde);
- ▶ toplantı ve diğer bir araya gelme özgürlüğü (21. madde);
- ▶ oy kullanma hakkı (22. madde);
- ▶ kamu görevlerinde çalışma hakkı (23. madde);
- ▶ dilekçe verme ve şikayet etme hakkı (24. madde);

c) ekonomik ve sosyal haklar:

- ▶ mülkiyet hakkı (30. madde);
- ▶ çalışma hakkı (32. madde);
- ▶ çalışma özgürlüğü (32. madde);
- ▶ gazi, harp malülü ve şehit aile üyelerinin hakları (36. madde);
- ▶ sendika kurma hakkı (37. madde);
- ▶ grev hakkı (38. madde);
- ▶ sosyal güvenlik, sosyal koruma ve sağlığı koruma hakkı (39. madde);
- ▶ aileyi koruma hakkı (40. madde);
- ▶ çocuk yapmak için özgürce karar verebilme hakkı (41. madde) ve
- ▶ sağlıklı yaşam çevresi hakkı (43. madde)

d) ve diğer tüm kültürel haklar:

- ▶ eğitim hakkı (44. madde) ve
- ▶ bilimsel ve sanat eserleri yaratma ve diğer yaratma şekilleri hakkı (47. madde)

Konu ile ilgili kanunlarda ayrımcılık yapma yasağı nasıl gerçekleştirilmektedir?

Ayrımcılık yapma yasağı aşağıdaki kanunlarda alınan kararlar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir:

- ▶ Hakların ve hakka dayalı çıkarların mahkeme önünde korunması için eşit şekilde faydalanan hakkını garanti eden Mahkemeler Kanunu'nun 7. maddesi;
- ▶ Hakim ve juri üyelerinin seçiminde ayrımcılık yapmayı yasaklayan Mahkemeler Kanunu'nun 40. maddesi;
- ▶ Cezaların taraf tutmadan uygulanmasını kapsayan Ceza İnfaz Kanunu'nun 4. maddesi;
- ▶ Eşit şartlarda miras almayı öngören Miras Kanunu'nun 3. maddesi;

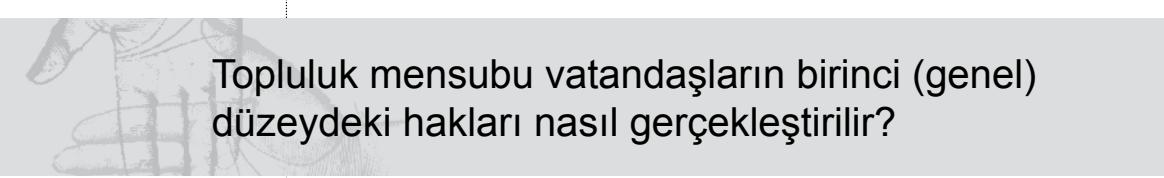
- ▶ Kurumların anayasayla garanti edilen hak ve özgürlüklerin etkili ve yasal (ayımcılık yapmadan anlamına da geliyor) bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan Devlet Kurumlarının Düzenlemesi ve Çalışması Kanunu'nun 8. maddesi;
- ▶ Eşit şartlar altında eğitim hakkını garanti eden Orta Öğretim Kanunu'nun 3. maddesi ve Yüksek Öğretim Kanunu'nun 6. maddesi;
- ▶ Dini seçim, dini topluluk veya dini grup mensubu olma, dini ayinler ve dini ifade etmek için farklı ayinler yapma ve bunlara katılma nedeniyle ayımcılık yapılmaya yasağı koyan Dini Topluluk ve Dini Gruplar Kanunu'nun 4. maddesi;
- ▶ Devlet radyo ve televizyonu kurumu ile ticari (özel) radyo ve televizyon organizasyonlarının etnik toplulukların dilinde programlar yayılama görevini içeren Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Kanunu'nun 45. maddesi;
- ▶ Topluluk mensuplarına ayımcılık yapmadan kültür kuruluşları kurma ve onların çalışmasını düzenleyen Kültür Kanunu.

Sadece topluluk mensubu vatandaşların faydalandığı özel hak listesi nelerdir?

Topluluk mensubu vatandaşların hakları listesi, IV. ve XVII. anayasal değiştirmelerinin kabul edilmesiye 1991 Anayasası'nda yer alan listeden daha uzundur. Uzatılan liste böyle görünmektedir:

- ▶ Milli mensubiyeti özgürce ifade etme hakkı (8. madde (2)(2));
- ▶ Tüm topluluk mensuplarının devlet organları ve diğer kamu kuruluşlarının her düzeyinde hakça ve uygun temsil edilme hakkı (VI. Değiştirge);
- ▶ Kimliği ifade etme özgürlüğü (48. madde (1));
- ▶ Kendi topluluğunun sembollerini kullanma hakkı (VIII Değiştirge);
- ▶ Eğitim kuruluşları kurma hakkı (VIII Değiştirge);
- ▶ Kendi ana dilinde eğitim görme hakkı (49. madde) ve
- ▶ Kendi dilini resmi dil olarak kullanma hakkı (V. Değiştirge)

MAKEDONYA CUMHURİYETİ TOPLULUK MENSUPLARININ HAKLARININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Topluluk mensubu vatandaşların birinci (genel) düzeydeki hakları nasıl gerçekleştirilir?

Topluluk mensubu vatandaşların genel düzeydeki hakları 2001 yılı anayasal değiştirmelerinden önce olduğu gibi aynı şekilde gerçekleştirilmektedir.

Çerçeve Anlaşması'nda özellikle:

- ▶ Belli bir topluluk mensubu vatandaşın özgür ifade etme hakkı ve
- ▶ Belli bir topluluk mensubu vatandaşın din özgürlüğü açısından kendi din ve inanışını belirtme hakkı (19. madde)ının vurgulanması önemlidir.

Özgür ifade etme hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Özgür ifade etme hakkı, konuşma özgürlüğü, kamu önüne çıkma ve bilgi alma, haberleşme kurumları kurma özgürlüğü ve bilgilere ulaşma özgürlüğü ile Anayasanın 16. maddesinde öngörülen bilgi alma ve verme özgürlüğünün bir yönüdür. Bu hak, Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Kanunu'nun 45.maddesine dayanarak şunları kapsamaktadır:

- ▶ devletin medya konusundaki projelere yapılacak yardımları engellememe görevi;
- ▶ Makedonya Cumhuriyeti topraklarında devlet radyo ve televizyon yayıcılığı yapan kuruluşların (MRTV), Makedonca programların yanısıra toplulukların dilinde program yayırlama görevi;

- ▶ çoğunluk olarak daha doğrusu topluluklardan belli bir sayının yaşadığı bölgelerde, yerel çapta yayın yapan devlet radyo televizyon kuruluşlarının sözkonusu topluluğun dilinde programlar yayınlama görevi ve
- ▶ ticari (özel) radyo televizyon kuruluşlarının (ticari radyo televizyon şirketlerinin), Makedonca programların yanısıra toplulukların dilinde de yayın yapmaları hakkı.

Topluluk mensubu vatandaşların dini inanç özgürlüğü nasıl gerçekleştirilir?

Dini inanç özgürlüğü:

- ▶ birey veya belli bir topluluk üyesi olarak aleni ve özgürce kendi dini inancını ifade etme hakkı;
- ▶ dini inancı olduğu zaman bile kendi isteği dışında dini inancını ifade etmemeye hakkı;
- ▶ dini inancını veya kendi isteğine karşı başka bir inancı başkasının isteği üzerine ifade etmeye karşı gelme hakkı;
- ▶ birden yerine başka bir dini tercih ettiği veya din tercihi yapmadığı için cezalandırılmama hakkıyla gerçekleştirilir.

Bu haklar devletten ayrı ve kanun önünde eşit olan aşağıdaki herhangi bir kilise ve dini topluluklar çerçevesinde gerçekleştirilir:

- ▶ Makedon Ortodoks Kilisesi;
- ▶ İslam Birliği;
- ▶ Katolik Kilisesi;
- ▶ Evangelist-Metodist Kilisesi ve
- ▶ Yahudi Birliği.

Yukarıda sayılanlar Dini Birlik ve Gruplar Kanunun'a dayanarak şu haklara sahiptirler:

- ▶ dini okullar kurma hakkı;
- ▶ sosyal ve yardım kuruluşları kurma hakkı;
- ▶ din görevlileri yetiştirmek için ilk öğretim dışında her düzeyde dini okullar ve bu kurumlarda eğitim görecek kişiler için öğrenci yurtları açma hakkı;
- ▶ dini ve insani amaçlarla yardım toplama hakkı;
- ▶ haberleşme ve basın araçlarını kullanma hakkı;
- ▶ faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla mülk sahibi olma, mülk edinebilme ve gerekli diğer araçlara sahip olabilme hakkı;
- ▶ din dersi yapma hakkı;
- ▶ dini ayinler ve dini çalışmalar yapma hakkı.

Milli mensubiyeti özgürce ifade etme hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Milli mensubiyeti özgürce ifade etme hakkı Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nın temel değerlerinden (8. madde (1)(2)) olup, Makedonya Cumhuriyeti adalet sisteminin bağlı olduğu temel anayasal ilkedir. Bu hak, halka/topluluğa mensubiyeti özgürce ifade etme anlamına gelmektedir. Bu ise aşağıdaki ifadeleri kapsamaktadır:

- ▶ kendi milli mensubiyetini ifade etme özgürlüğü;
- ▶ hiçbir milli mensubiyet ifade etmemeye özgürlüğü;
- ▶ ifade edilen milli mensubiyette seçim yapma özgürlüğü.

Halk/topluluk mensubiyetini ifade etme özgürlüğünün belirtilen şekillerini topluluk mensupları, ifade etme(me) yönünde yapılan baskılara tahammül etme sorumluluğu olmadan her zaman ve her yerde kullanabilir. Konu ile ilgili kendi milli mensubiyet duygusu daha doğrusu bir yere ait olma veya olmama duygusu önemlidir. Böyle bir arzunun başkalarının bilgisine sunulması veya sunulmaması ihtiyacı da önemlidir.

Milli mensubiyetin ifade edilme ihtiyacı olan durumlar az değildir. Bunlardan biri nüfus, ev ve daire sayımlarıdır. Makedonya Cumhuriyeti Nüfus, Ev ve Daire Sayımı Kanunu'nun 9. maddesine uygun olarak, sayılm için milli mensubiyeti özgürce ifade etme hakkı, topluluk mensubu vatandaşların:

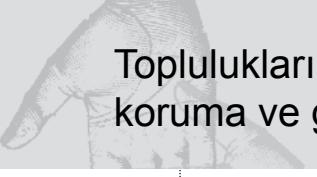
- ▶ etnik;
- ▶ dil ve
- ▶ dini mensubiyetini özgürce seçme veya ifade etme(me) anlamına gelmektedir.

Kendi dilini ve alfabetesini kullanma özgürlüğü milli mensubiyeti özgürce ifade etme amacıyla, sayılan kişiler:

- ▶ sayımlarda kullanılacak dili özgürce seçme haklarının bildirilmesi;
- ▶ mensubu oldukları topluluğun dili olması zorunluluğu olmadan sayımda kullanılacak dili özgürce seçmeleri hakkına sahiptir.

Milli mensubiyeti özgürce ifade etme hakkı milli kültürü daha doğrusu aşağıdaki haklar listesini özgürce ifade etmenin bağlı olduğu temel, esas haktır:

- ▶ kendi kimliğini ve kendi topluluğunun özelliklerini özgürce ifade etme hakkı;
- ▶ kendi kimliğini ve kendi topluluğunun özelliklerini koruma hakkı;
- ▶ kendi kimliğini ve kendi topluluğunun özelliklerini geliştirme hakkı;
- ▶ kendi topluluğun sembollerini kullanma hakkı;
- ▶ toplulukların etnik, kültürel, dil ve dini kimliğinin korunmasını talep etme hakkı;
- ▶ kendi kimliğini ifade etme, koruma ve geliştirme amacıyla kurum ve dernekler kurma hakkı;
- ▶ kanunla belirlenmiş şekilde ilk ve orta öğretimde eğitimi kendi dilinde görme hakkı.

Toplulukların özelliklerini ve kimliğini ifade etme, koruma ve geliştirme hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Topluluk mensubu vatandaşları her anlamlı fırsattha, her vesilede, başka birilerinin etkisinden uzak kalıp sadece kendi isteklerini gözönünde bulundurarak ve Kültür Kanunu, Telif ve Benzeri Haklar Kanunu, Topluluk Bayraklarının Kullanılması Kanunu ve diğer kanunlar çerçevesinde:

- ▶ kendi etnik, kültür, dil ve dinini ifade etmek için farklı ifadeler kullanması;
- ▶ etnik, dil, dini ve kültürel kimliğini tanıtmak amacıyla sözkonusu etnik topluluğun milli özelliği olan herşeyin hukuken izin verilen şekilde korunması, altının çizilmesi ve belirtilmesi;
- ▶ mensubu oldukları/olmak istedikleri topluluğun milli değerlerini her açıdan geliştirme ve zenginleştirme;
- ▶ sözkonusu topluluğun kimliğinin ifadesi olarak sembollerini kullanma;
- ▶ topluluğun etnik, kültürel, dil ve dini kimliğinin korunması için devletten görevini yerine getirmesi talebinde bulunma;
- ▶ kendi kimliğini ifade etme, koruma ve geliştirme amacıyla kurum ve dernekler kurma;
- ▶ kanunla belirlenmiş şekilde ilk ve orta öğretimde kendi dillerinde eğitim görme hakkına sahiptir.

Toplulukların sembollerini kullanma hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Semboller kullanma hakkı 1991 Anayasası'nın 48. maddesinin ilk versiyonunda öngörülmemiştir. Bu hak önce VIII. değiştirgeye eklenip Topluluk Bayraklarının Kullanılması Kanunu'nun kamusal ve özel hayatı kullanımıyla gerçekleştirmektedir. Kamusal hayatı topluluk mensupları bayraklarını şu şekilde kullanabilirler:

- ▶ sözkonusu topluluğun çoğunluğu oluşturduğu yerel yönetim birimlerine ait binaların önünde ve içinde Makedonya Cumhuriyeti bayrağıyla birlikte (4. madde);
- ▶ sözkonusu topluluğun çoğunluğu oluşturduğu yerel yönetim birimlerine ait devlet organlarının, devletin kurduğu kamu kuruluşları ve tüzel kişilerin, yerel yönetimle ait kamu kuruluşları ve tüzel kişilerin önünde ve içinde, sokaklarda, meydanlarda ve diğer altyapı binalarında Makedonya Cumhuriyeti bayrağı ile birlikte:
 - ▶ kanunla belirlenmiş Makedonya Cumhuriyeti bayramları ve diğer resmi bayramlarda;
 - ▶ toplulukların bayramlarında;
 - ▶ yerel yönetim birimi konseyinin kararıyla belirlenen belediye ve diğer bayramlarda;

- ▶ Makedonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı, Makedonya Cumhuriyeti Meclis Başkanı'nı ve Makedonya Cumhuriyeti Başbakanı'nı karşılama ve uğurlama törenlerinde;
- ▶ yabancı devletlerin cumhurbaşkanlarının ve başbakanlarının ve uluslararası topluluk temsilcilerinin resmi ziyaretlerinde (5. madde)
- ▶ sözkonusu topluluğun çoğunluğu oluşturduğu yerel birimde topluluğun bayrağı Makedonya Cumhuriyeti bayrağı ile birlikte:
 - ▶ yerel yönetimin toplantı yapma kanunları çerçevesinde ve pratikteki uygulaması dahilinde organizatör, katılımcı veya kendisinin tanıttığı uluslararası görüşme, yarışma ve diğer toplantıların (siyasi, bilimsel, kültürel, spor v.b);
 - ▶ yerel yönetim için önemli sayılan siyasi, kültürel, spor v.b faaliyet ve kutlamaların yapıldığı binaların önünde ve içinde çekilmelidir .

Topluluğun kimliğinin devlet tarafından korunmasını talep etme hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Topluluk mensubu olan vatandaşların etnik, kültürel, dil ve dini kimliğinin devlet tarafından korunmasını talep etme hakkı:

- ▶ toplulukları temsil eden milletvekillерinin (yetkili önerici vasfiyla) milli, kültürel, dil ve dini kimliğinin farklı yönlerini koruma kanununun getirilmesi için öneri sunması;
- ▶ kimliklerinin belli bölümlerinin rencide olduğu halde azınlık (aşağıda bahsedilecek) mensuplarının anayasayla garanti edilen haklarını koruma mekanizmalarını kullanma hakkıyla gerçekleşir.

Kurum ve dernek kurma hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Kurum kurma hakkı farklı kurumlar kurmakla gerçekleştir (kanunla öngörülen). Bunların temel amaçları tüm personel, maddi ve mali potansiyelinin topluluğa özgür kimliği duyurma, geliştirme ve tanıtma yönünde olmalıdır. Bunların kurulması Kültür Kanunu, Dernek Kurma Kanunu v.b. kanunlar çerçevesinde yapılmaktadır. Sözkonusu kanunlar bu hakkı kısıtlama amacı gütmezler. Bunların amacı sadece demokratik bir toplumda bilinen, beklenen ve gereklili bir çerçeveyi çizmektir. Kuruluş şekilleri:

- ▶ kültür kuruluşları;
- ▶ sanat kuruluşları;
- ▶ eğitim kuruluşları;
- ▶ bilim kuruluşları ve
- ▶ v.b. kuruluşlar

Kültür ve sanat kuruluşları kültürel zenginliğin korunması, çoğaltıması, geliştirilmesi ve ilan edilmesi için çalışırlar. Bilim kuruluşları kendini tanıma, kendi tanımını yapma ve kendi kültürünü çevre kültürlerle, çoğunluğun ve birçok topluluğun kültürleriyle mukayese etme için kültürel mirası toplama, sistemleştirme ve araştırmakla ilgilenir.

VIII. değiştirge topluluk mensubu vatandaşlarına ait kuruluşlarla ilgili getirdiği yenilik daha önce hakları olmadığı özel kaliteye sahip olacak ve topluluğun farklı unsurlarıyla ilgili bilgi alışverişinde bulunacak eğitim kuruluşlarını kurma hakkının verilmesidir. Bu konuya yakından ilgisi olan Anayasa'nın 45. maddesinde Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlarına, topluluk mensupları dahil ilk öğretim dışında eğitimim diğer düzeylerinde özel eğitim kuruluşları kurma hakkı verilmiştir. Yüksek Eğitim Kanunu'nun 34.maddesi özel yüksek eğitim kuruluşları kurma hakkını garanti etmektedir.

İlk ve orta öğretimde kendi ana dili üzerinde eğitim hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Topluluk mensuplarının kendi ana dillerinde eğitim hakkı:

- ▶ okul öncesi eğitimin tamamen topluluğun anadilinde görmesi hakkı;
- ▶ ilk öğretimin tamamen topluluğun anadilinde görmesi hakkı ve
- ▶ orta öğretimin tamamen topluluğun anadilinde görmesi hakkı ilk ve Orta Öğretim Kanunları çerçevesinde Makedonya Cumhuriyeti hükümeti tarafından sağlanarak gerçekleştirilmektedir. Makedonca ve Kiril alfabetesinden farklı bir dilde eğitim gören topluluk mensupları:
- ▶ tüm eğitim faaliyetleri sözkonusu topluluğun dili ve alfabesiyle yapılmaktadır;
- ▶ tüm pedagojik evraklar eğitim verilen dilde ve Makedonca ile Kiril alfabetesinde yazılmaktadır.

Fakat tüm bu haklar ana dillerinde eğitim gören topluluk mensuplarının Makedonca'yı ve Kiril alfabetesini öğrenme görevini ortadan kaldırılmamaktadır.

Yüksek Öğretim Kanunu'nun 95. maddesi topluluk mensuplarına yüksek öğretim kurumlarında uygun öğrenim program ve müfredatın Makedoncadan farklı olan topluluğun dilinde yapılmasını garanti etmektedir. Devlet Makedonya Cumhuriyeti nüfusunun en az %20'inin konuştuğu dilde yüksek öğretime finansman sağlamaktadır.

Tüm toplulukların hükümet organları ve kamu kuruluşlarının her düzeyinde hakça ve uygun temsil edilme hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Topluluk mensuplarının hakça ve uygun temsil edilme hakkı, çalışma yerlerine eşit erişim prensibi ile profesyonellik ve yeterlilik prensiblerine saygı göstererek meziyetlerine göre seçilmesi-liyakat prensibinin feshedilmesi demektir. Bu hakkı tüm topluluk mensupları Devlet Memurları Kanunu ile belirlenmiş tüm iş yerleri için istihdam edildiğinde kullanabilir. Bu hak ile bundan doğan hak, Devlet Memuru Ajansı devlet memuru istihdam etmek üzere iş ilanını, biri vatandaşların en az %20'nin konuştuğu Makedonca'dan farklı bir resmi dilde yayınlanan gazetede olmak üzere iki günlük gazetede yayılmasına anlamına gelmektedir.

Toplulukların dillerini kullanma hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Toplulukların dillerini kullanma hakkı özel ve kamusal hayatı içerisinde gerçekleşir. Toplulukların özel yaşamlarında dillerini kullanması yadsınmaz, bu 2001 yılındaki değiştirmelerden sonra herhangi bir engel olmadan devam etmektedir. Bu gerçekten dolayı toplulukların dillerinin gündelik iletişimde, aile içinde, akraba, arkadaş, v.b. ile serbest kullanılmasını daha detaylı açıklamaya gerek yoktur. Bütün ilgimiz toplulukların dillerinin yukarıda 3.4. noktada dejindiğimiz eğitim hariç kamuda kullanılmasına yöneliktir. Eğer B dejindirgesiyle toplulukların dil ve alfabelerinin kullanma alanının genişlediği gerçekini gözünde bulundurursak bunun anlamlı olduğunu görürüz:

- ▶ resmi kanıtlarda, kimlik belgelerinin verilme sürecinde;
- ▶ yerel yönetim birimlerinde;
- ▶ bakanlıklar, bakanlığın il merkezleri ve hükümet organlarıyla yapılan iletişimde;
- ▶ mahkeme sürecinde;
- ▶ Makedonya Cumhuriyeti meclis toplantılarında;
- ▶ kanun ve diğer yasaların ilan edilmesinde.

Toplulukların dillerinin resmi kanıtlarda kullanma hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Dili kullanma hakkı:

- ▶ Makedoncadan farklı bir dil konuşan vatandaşlara aşağıdaki belgelerin Makedonca ve Kiril alfabesi dışında vatandaşın anadili (resmi dili) ve alfabetesiyle verilme hakkı:
 - ▶ doğum kayıt formları, bunlara yazılan bilgiler vedögüm kağıtları;
 - ▶ sürücü ehliyeti formu, traktör ruhsatı ve sürücü belgesi, araç ruhsatı formu ve ruhsat belgesi ile buralara yazılan bilgiler;
 - ▶ kimlik formu;
 - ▶ pasaport ve yolculuk kağıdı formu.
- ▶ topluluk mensuplarının doğum kayıt defterine ve kimlik kartına ismini yazdırırken mensubu oldukları topluluğun dilini ve alfabetesini kullanma hakkı;
- ▶ Makedoncadan farklı bir resmi dil konuşan topluluk mensuplarının pasaport ve yolculuk kağıdı formunun vatandaşın kullandığı resmi dil ve alfabetesiyle basılmasını isteme hakkı;
- ▶ Makedoncadan farklı bir resmi dil konuşan topluluk mensuplarının pasaport ve yolculuk kağısına yazılan bilgilerin Makedonca ve Kiril alfabesi ile vatandaşın kullandığı resmi dil ve alfabetesiyle yazılmasını isteme hakkı;
- ▶ resmi dil dışında bir dil konuşan topluluk mensuplarının pasaporta, ismiyle ilgili bilgilerin Makedonca ve Kiril alfabesi dışında vatandaşın kullandığı dil ve alfabeyle yazılmasını isteme hakkıyla gerçekleştirilir.

Toplulukların dilinin yerel yönetimde kullanma hakkı nasıl gerçekleştirilir?

Toplulukların yerel yönetimde kullanma hakkı şu şekilde gerçekleşir:

- ▶ vatandaşların en az %20'nin kullandığı dil ve alfabe Makedonca ve Kiril alfabesi yanısıra yerel yönetim birimlerinde resmi dil olarak kullanılır (B Değiştirgesi);
- ▶ %20'den az olan vatandaşların kullandığı dil ve alfabetin yerel yönetim birimlerinde resmi dil olarak kullanılmasına yerel yönetim birimi organları karar verir (Yerel Yönetim Kanunu'nun 41. maddesi). Kararı yerel yönetim birimi konseyi, yerel yönetim biriminde %20'den az olan belli topluluk temsilcilerinin anayasal ve kanunen garanti edilen haklarına dayanarak girişimde bulunması sonucu karar verir. Konsey, eğer belediyede %20'nin altında olan vatandaşların dillerinin ve alfabetesinin kullanılması için karar verirse, 3. fikraya göre Konsey üyelerinden toplantıda bulunanların çoğunluğunun ve belediyede çoğunluk olmayan topluluk temsilcilerinden toplantıda bulunanların çoğunluğunun oyunu isteyip toplantıya katılanların çoğunluğun oyuyla karar verir (görece çoğunluk) (fıkra 2).

Toplulukların dilleri bakanlıklar, il merkezleri ve hükümet organlarıyla iletişimde nasıl kullanılır?

Bakanlık, bakanlık il merkezleri ve hükümet organlarıyla iletişim kurarken toplulukların dillerinin kullanılması:

- ▶ yerel yönetim birimlerinde yaşayan vatandaşların en az %20'sinin Makedonca'dan farklı bir dil konuşması halinde iletişimde herhangi bir resmi dil ve alfabeyi kullanma hakkı;
- ▶ sözkonusu yerel yönetim birimlerinden sorumlu bakanlık il merkezlerinin Makedonca ve Kiril alfabesi ile vatandaşın kullandığı resmi dil ve alfabeyle cevap verme yükümlülüğü;
- ▶ bakanlık ve devlet organları ile kanunen kamu yetkileri verme hakkına sahip kamu şirketleri ve tüzel ve diğer kişilerin formları iki dilde basma yükümlülüğü;
- ▶ topluluk mensubu vatandaşlarının formları iki dilde istemesi ile gerçekleşir.

Toplulukların dilleri mahkeme süreçlerinde nasıl kullanılır?

a) toplulukların dilleri yargılama sürecinde :

- ▶ en az %20'sinin Makedonca'dan farklı resmi bir dilin konuşulduğu yerel yönetim biriminde yaşayan vatandaşın yetkili organlara başvuruları o dilde teslim etme hakkı ve
- ▶ organların Makedonca ve Kiril alfabesi ile tarafların kullandığı resmi dil ve alfabeyle cevap vermesi yükümlülüğü ile gerçekleşir.

b) toplulukların dillerinin yargılama sürecinde kullanılması tüm süreç ve evrakların tercüme edilmesi anlamına gelmektedir. Bu ise şunları kapsamaktadır:

- ▶ çağrıilan, tutuklanan veya özgürlüğünden alıkonalan kişinin çağrıılma,tutuklama ve özgürlüğünden alıkonalma sebeplerinin ve ona karşı herhangi bir suç duyurusunun ve haklarının anladığı dilde açıklanması hakkı;
- ▶ süreçte katılan kişilerin (sanık, mağdur, davacı, şahitler v.d kişiler) Makedonca'dan farklı bir resmi dil konuşurlarında önsoruşturma, soruşturma ve diğer mahkeme evreleri, ana soruşturma ve tüm yargılama sürecinde kendi resmi dil ve alfabelerini kullanma hakkı;
- ▶ mahkemenin yargılama sürecine katılanların açıklamaların, evrakların ve kanıtlayıcı belgelerin sözlü tercumesini sağlaması yükümlülüğü;
- ▶ mahkemenin yargılama sürecinde veya sanığın savunmasında önemli sayılan yazılı belgelerin tercumesini sağlaması yükümlülüğü;
- ▶ yargılama sürecinde kullanılan dili diğer katılımcı ve şahitlerin konuşmaması veya anlamaması durumunda ücretsiz tercüme hizmetlerinden yararlanma hakkı;

- ▶ Makedonca'dan farklı bir resmi dil kullanan vatandaşların başvuruları kendi dillerinde veya yargılama sürecinde kullanılan dilde teslim etme hakkı;
- ▶ mahkemenin davetiye, karar veya diğer yazılı belgeleri yargılama sürecinde kullanılan dilde ulaşırma yükümlülüğü;
- ▶ mahkemenin Makedoncayı konuşamayan vatandaşa Makedonca'dan farklı resmi bir dilde ulaşırma yükümlülüğü ve
- ▶ yargılama sürecinin tüm bölümlerinin tercüme edilme yükümlüğünün yerine getirilmemesi sonucunda yargılama sürecinin olumsuz etkilenmesi nedeniyle karara itiraz etme hakkı.

c) toplulukların dillerinin dava sürecinde kullanılması:

- ▶ dava sürecine katılan taraf ve diğer katılımcıların vatandaşların en az %20'sinin konuştuğu başka bir resmi dili kullandıkları halde mahkeme karşılık olarak aşağıdakileri yapmakla yükümlüdür:
 - ▶ davaya katılan ve vatandaşların en az %20'sinin konuştuğu resmi bir dili ve onun alfabetesini kullanan bir katılımcının, taraf olarak katılan ve yargılama sürecinde Makedonca ve Kiril alfabetesini bilmeyen kişiyi diğer resmi dil veya tercüman hakkına sahip olduğu yönünde bilgilendirmesi;
 - ▶ tercüme masraflarını karşılaması;
 - ▶ dava sürecinde başka resmi bir dil konuşan taraflara ve diğer katılımcılara duruşmalara katıldıklarında ve mahkeme önünde diğer süreçleri yazılı olarak kabul ettiklerinde dillerini kullanması sağlamaşı;
 - ▶ dava sürecine katılanlara duruşmada anlatılan her şeyin onların dillerine sözlü şekilde tercüme edilmesini sağlamaşı;
 - ▶ duruşmada kanıt olarak kullanılan malzemenin katılımcılar için sözlü ve yazılı olarak tercüme edilmesinin sağlanması;
 - ▶ ana dilleri Makedonca'dan ve Kiril alfabetesinden farklı olan dava sürecindeki taraflara ve diğer katılımcılara davetiye, karar ve diğer mahkeme mektuplarının kullandıkları diğer resmi dilde gönderilmesi;
 - ▶ sözkonusu topluluğun dilinde yazılmış başvuruları Makedonca ve Kiril alfabetesine tercüme etmesi ve dava sürecine katılan diğer taraf ve katılımcılara göndermesi;
- ▶ anadillerinin Makedonca'dan ve Kiril alfabetesinden farklı bir resmi dil olan taraf ve diğer dava süreci katılımcılarının görevi dava, şikayet ve diğer başvuruları mahkemeye kendi anadillerinde yapmaktadır;
- ▶ Makedonya Cumhuriyeti vatandaşları olan ve dava sürecine katılan taraf ve katılımcıların anadillerinin ne Makedonca ve Kiril alfabesi ne de Makedonca ve onun alfabetesinden farklı bir resmi dilin olmadığı takdirde:
 - ▶ mahkeme önündeki sözlü süreci tercüman yardımıyla kendi dillerinde takip etmeleri için bilgilendirilmeleri;
 - ▶ dava sürecinde kullanılan dili bildiklerini söylediğleri halde tercüme hakkından vaz geçmeleri;
 - ▶ kendi dillerinde duruşmalara katılmak ve sözlü olarak diğer süreç faaliyetlerini üstlenmeleri ve
 - ▶ mahkemenin bu durumlarda tercüme masraflarını karşılamaları yükümlülüğü vardır.

TOPLULUK MENSUPALARININ HAKLARINI KORUMAK

Toplulukların haklarını koruma sistemi genel anlamda insan hakları sisteminin bir parçasıdır. Topluluk mensupalarının haklarını koruma aynı prensipler, aynı prosedürler ve diğer insan hak ve özgürlüklerinin savunulduğu aynı kurumlar önünde yapılmaktadır.

Bu sistem:

- ▶ mahkemeler;
- ▶ Anayasa mahkemesi;
- ▶ Halk savcısı,
- ▶ Makedonya Cumhuriyeti Meclisi'nde Vatandaşların Hak ve Özgürlüklerini Koruyan Daimi Anket Komisyonu önünde haklarını korumayı öngürmektedir.

Mahkemelerde topluluk mensupalarının haklarını koruma öncelik ve acilîyet prensiplerine dayanmaktadır. Mahkeme süreçlerinde iki kademedilik prensibinin kullanılması garanti edilmiştir. Herhangi bir şikayet için alınan ilk karar ondan daha üst kademedede olan mahkeme tarafından tekrar gözden geçirilmektedir. Bir üst kademedede alınan karara karşı şikayetin geciktirici ve yetkilendirici etkisi vardır. Ondan sonra Yargıtay karar verir. Devlet yönetiminin ve kamu yetkilerini yerine getiren diğer kuruluşların bireysel hareketinin yasallığı mahkeme koruması altındadır.

Topluluk mensupalarının Anayasa Mahkemesi'nde haklarının savunulması sözkonusu kişinin bireysel hareket veya eylem ile herhangi bir hak veya özgürlüğünün rencide edildiğini düşündüğü veya hukuki bireysel hareketin bildirildiği günden en geç iki ay içerisinde yani böyle bir rencide etme hareketinin yapılacağının duyulduğu günden ve onun yapıldığı günden beş yılı geçmeyeceği şekilde Anayasa Mahkemesi'ne dilekçe vermekle olur. Eğer Anayasa mahkemesi sözkonusu hareketle insan hak ve özgürlüklerinin rencide edildiği kararını alırsa, mahkeme aynı kararla karşı tarafın hareketini feshedip, eski haline dönmesini sağlar. Bu durumun mümkün olmadığı yerlerde tazminat kararı alır.

Topluluk mensuplarının Halk Savcısı tarafından haklarının korunması kendisi tarafından sözkonusu organ veya kurumun hak ve özgürlüklerini rencide ettiği kanaatine varma yetkisini pratikte uygulamasıyla ve aşağıdaki önlemleri almasıyla gerçekleşir:

- ▶ organ veya kurumun kanun çerçevesinde uygun süreci yeniden uygulaması teklifinde bulunması;
- ▶ alınan kararın yürürlüğe geçmesinin durdurulması için organ veya kuruma dilekçe gödemesi;
- ▶ organ/kurum çalışanına karşı disiplin kovuşturmasının başlatılmasını önermesi;
- ▶ suç sorumluluğunu belirlemek amacıyla soruşturmanın başlatılması için savcıya dilekçe yazması;
- ▶ çalışma ve taraflara karşı davranışlarını düzeltmek amacıyla organ/kurumlara öneriler sunması.

Fakat Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'ndaki IX. Değiştirge Halk Savcısı'nın yetkilerini aşağıda belirteceğimiz konular çerçevesinde artırmaktadır:

- ▶ ayırmcılık yapmama prensibi ve
- ▶ topluluk mensuplarının devlet organlarında, yerel yönetim birimlerinde ve kamu kuruluşlarında hakça ve uygun temsil edilmeleridir.

Halk Savcısı Kanunu'yla bu şu şekilde gerçekleşir:

- ▶ anayasal veya kanuni haklarının veya ayırmcılık yapmama prensibi ile toplulukların devlet organlarında, yerel yönetim birimlerinde ve kamu kuruluşlarında hakça ve uygun temsil edilme prensiplerin içind olduğunu düşünen kişiler Halk Savcısına başvururlar (13. madde);
- ▶ devam eden mahkeme sürecinin türü ve kademesine bakmadan Halk Savcısının, devlet organları ile diğer organ ve kuruluşlar önünde anayasal veya kanuni hakların veya ayırmcılık yapmama prensibi ile etnik toplulukların devlet organlarında, yerel yönetim birliklerinde ve kamu kuruluşlarında hakça ve uygun temsil edilme prensipleri hakkında düşüncelerini bildirmesi (28. madde);
- ▶ Halk Savcısı'nın anayasal veya kanuni hakların veya ayırmcılık yapmama prensibi ile toplulukların devlet organlarında, yerel yönetim birimlerinde ve kamu kuruluşlarında hakça ve uygun temsil edilme prensipleriyle ilgili durumları takip etmesi;
- ▶ kamu yetkileri olan devlet organları ile diğer organ ve kuruluşları ziyaret etme ve denetlemesi;
- ▶ belli konularda vatandaşların haklarını korumak amacıyla Halk Savcısı tarafından şubelerin kurulması ve düzenlenmesi;

- ▶ bazı toplulukların milletvekilleri olmaması durumunda yetkili topluluk temsilcileriyle danışıp, Topluluklararası İlişkiler Komitesine üyeler teklif etmesi.

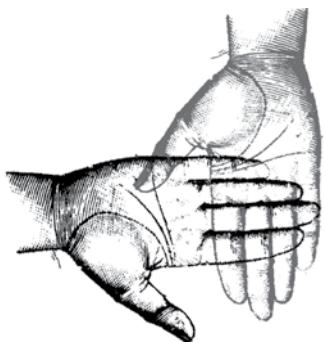
Meclis Daimi Hak ve Özgürlikleri Koruma Anket Komisyonu'nun toplulukların hak ve özgürlüklerinin korunması gerçekten var olan durum için komisyona ait buluşların kamu görevlerinin sorumluluklarını belirlemek için mahkeme sürecinin başlatılmasında hareket noktası olmasıdır.

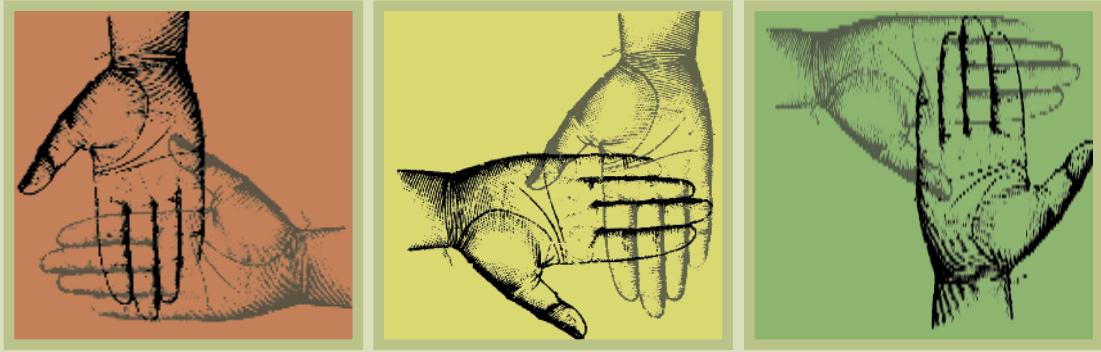
Nihayet, tüm yerel hukuki carelerin tüketilmesi hakların korunmasının Avrupa Konseyi İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nde aranmasına yol açmaktadır.

SONUÇLAR

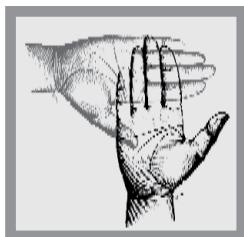
- ▶ Makedonya Cumhuriyeti'ndeki toplulukara ait vatandaşların haklarını garanti eden aktüel sistem iki kademeden ibarettir: Genel ve özel.
- ▶ Topluluk mensubu vatandaşların hakları insan hak ve özgürlüklerinin bir parçasıdır. Ancak bu aynı zamanda anayasa ve kanunlar nezdinde herkesin eşit olma görüşünden nitelik açısından farklı bir görüsürtür.
- ▶ 2001 Anayasası'ndaki değiştirmelerin içeriği "Etnik topluluk mensubu vatandaşların hakları" formulasyonu azınlık haklarının kollektif boyutunu değil bireysel boyutunu vurgulamak açısından 1991 Anayasası'ndaki "azınlık mensuplarının hakları" formulasyonunun bir devamıdır. Hakları sağlayanlar şahıslar, bireylerdir. Bu hakların büyük bir çoğunluğu ise kollektiflerde, özdeş kültürleri paylaşan bireylerin birbirini etkileşiminde gerçekleşir.
- ▶ 1991 Anayasası milletlerin haklarını korumak yönünde Avrupa birleştirici modelini tanıttıysa, 2001 yılındaki değiştirmeler daha geniş bölgede çok kültürlü devletin tek, somut ve özel bir Makedon modelini tanıtmakatdır.
- ▶ Makedon modelinin tek amacı, topluluk mensubu vatandaşların haklarını yararlı uluslararası insan/azınlık haklarını koruma belgelerinin öngördüğü seviyeye ulaştırip, devletin toprak bütünlüğünü korumaktır.
- ▶ Böyle bir hukuki çerçeveyin sağlanması ABD ve AB'nin çok önemli etkisi olan ve çatışma koşullarında gerçekleşen ağır, çelişkili ve zor bir sürecin sonucudur.
- ▶ Makedonya Cumhuriyeti ilan edildikten bugüne kadar bağımsız bir ülke olarak tüm uluslararası kontrol mekanizmalarının denetimine ve onlardan gelen önerileri kabul etmeye açıktır.

4.

Realiziripe e hakojengoro e etnikane
khedinengoro ani Republika Makedonia

**Realiziripe e hakojengoro e etnikane khedinengoro
ani Republika Makedonia**

E ikalutneske:

Hajrije Ahmed, Jekhethane baripena

Auktoro:

Prof. d-r Tatjana Petruševska

Redaktoro:

Anita Vojnovska

Čhibákiri redakcia ki romani čib:

Ljatif Mefaileskoro Demir

Realizacia:

Koma, 2005

Tiražo:

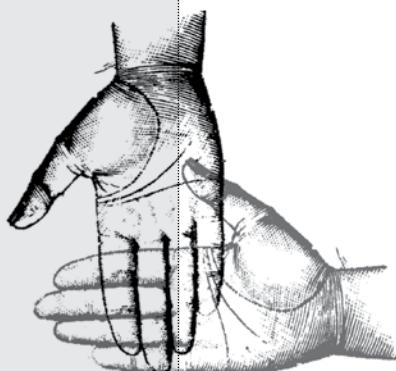
1000

O ikalipe e Instrukciengere lileskoro si finansirime tari Fondacia Instituto Putardo Amalipe, King Baudouin Foundation thaj i Stewart Mott Foundation

**2005, Jekhethane baripena. Sa e hakoja si
ikerkérde.**

Saikerin

78	Anglovakēripe
79	Hakoja e manušengere save si tare etnikane khedina
82	Realiziripe e hakojengoro e etnikane khedinengoro ani Republika Makedonia
94	Arakhipe e hakojengere e manušengere save si tare etnikane khedina
97	Phandina

Anglovakéripe

E nacionalnikane ja pale etnikane, religioznikane thaj čiběngere minoritetia ane europakere thema tradicionalnikane ovensa dikhle bašo problemo ja pale, ani majšukar čipota, bašo potencialnikano problemo. Olengoro ovipe xalövela trubutnipe taro juristikano garantiri pe ki seria tromalipa thaj hakoja definirime ane internacionalkane (univerzalnikane thaj regionalnikane) dokumenta bašo arakhipe e hakojengere e manušengere save si minoriteto. Olengiri egzistencia na pohari 3anlarelä hošipe e majtrubutne butěnge taro realiziripe e konstitucionaleskere thaj zakonengere hramome tromalipa thaj hakoja. Thaj agoreske, o deipe e hakojengoro e manušenge save si minoriteto thaj o pozitivnikano hali kodolestar isi ole terminrime, relativnikani uči mol kućipaskiri, so palo disavo normative, dikhlovela sar učeder ane relativnikane šorole phuvă.

E amandmanoja taro Konstitucionalo ki RM taro 2001 berš ande averipa ani lista e tromalipangiri thaj hakojengiri e manušenge save si minoriteto ani RM.

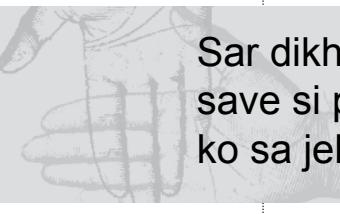
Ane nakhle nekobor berša sas lele serioznikane phirdä ano drom te ovel realiziripe ke nevegarantirime hakoja.

O teksto so avela palo anglivakéripe dela harno dikhipe ke praktikane aspektä ko realiziripe ke generalnikane garancie bašo hošipe sa e manušikane tromalipange thaj hakojenge saikérde ano Konstitucionalo thaj e zakonura thaj kodova majbut e garancie bašo hošipe e ulavde hakojengoro numa e manušenge save si minoriteto.

I čib saveste si hramome kërela ole lokho halvdo drabaripe baše manuša saven nane hor juristikane 3anipa, thaj savenge si majbut hramome. O stilo, pale dela dikhipe ane aktivipa save šaj te len e manuša tare khedina thaj lista e autorizirime instituciengiri anglo save ola kërena kodova, sar thaj instrukcie bašo realiziripe e hramome tromalipange thaj hakojenge.

E Auktorestar

HAKOJA E MANUŠENGERE TARE ETNIKANE KHEDINA

Sar dikhlövela i lista e hakojengiri so e dizutne
save si preperutne e khedinengere save hośinena
ko sa jekhajekh e preperutnenca taro butipe?

I **Lista** e fundavne manušikane hakojengiri thaj tromalipangiri thaj o dizutno so telo sa jekhajekh šartă/kondicie hośinela olen thaj e preperutne e butipaskere thaj e dizutne save so si tare minoritetnikane khedina, a si definirime e Konstitucionaleča ki RM taro 1991 berś, thaj avdive si jekh kodoleča sar thaj anglo 2001 berś, kodoleske so e konstitucionaleskere amandmană lelärde ano 2001 berś generalnikane na intervenirinena ano leste. Ola astarena:

a) sa e personalnikane tromalipa thaj hakoja:

- ▶ o hako bašo themutnipe (3eno 4);
- ▶ o hako bašo jekhipe (3eno 9);
- ▶ o hako bašo nadendipe te ovel diskriminacia (3eno 9);
- ▶ o hako ko 3ivdipe (3eno 10);
- ▶ o hako ki protektiva ko fizikano thaj moralnikano integriteto (3eno 11);
- ▶ o hako bašo tromalipe (3eno 12 (1));
- ▶ o hako bašo krisoskoro deipe sankcia (3eno 12 (2));
- ▶ o hako te ovel arakhipe (3eno 12 (3));
- ▶ o hako ki presumpcia e bidošalipaskoro (3eno 13 thaj 14);
- ▶ o hako ki rodin (3eno 15);
- ▶ tromalipe ki gind thaj ko vakéripe (3eno 16);
- ▶ o hako te na ovel phagerdo o garavdipe e lilengoro thaj e avera forme ko vakéripe (3eno 17);
- ▶ hako ki konfesia (3eno 19);
- ▶ o hako ko privatnipe (3eno 25);
- ▶ o hako te na ovel phaerdipe e khereskoro (3eno 26);
- ▶ o hako te ovel tromalipe ko miškipe thaj 3ivdipe (3eno 27);

b) sa e politikane tromalipa thaj hakoja:

- ▶ o tromalipe ko vakéripe thaj o putardo iklovipe (3eno 16 (2);
- ▶ o tromalipe ko printo thaj ke aver informiripaskere čhania (3eno 16 (3-7);
- ▶ o tromalipe te ovel jekhethanokhedipe (3eno 20);
- ▶ o tromalipe te ovel khedipe thaj ko aver putardo khedipe (3eno 21)
- ▶ alusaripaskoro hako (3eno 22);
- ▶ o hako te ovel kérde putarde funkcie (3eno 23) thaj
- ▶ o hako te oven dende rodipa (3eno 24);

c) thaj uzal akala, sa e ekonomikane thaj socialnikane hakoja:

- ▶ o hako bašo sahibipe (3eno 30);
- ▶ o hako baši buti (3eno 32);
- ▶ o tromalipe butäke (3eno 32);
- ▶ o hako e marutnengoro, maripaskere invalidă thaj e 3enenge tare familie save mudardile marutne (3eno 36);
- ▶ hako ko sindikalnikano organiziripe (3eno 37);
- ▶ hako ko štrajko (3eno 38);
- ▶ hako ko socialnikano sigurnipe, socialnikano arakhipe thaj arakhipe e sastipaskoro (3eno 39);
- ▶ hako bašo arakhipe e familiäkoro (3eno 40);
- ▶ o hako bašo tromalo soluciripe te oven kérde čhave (3eno 41);
- ▶ hako bašo sasto 3ivdipaskoro maškaripe (3eno 43);

d) na pohari thaj sa e kulturnikane hakoja:

- ▶ hako ko educiripe (3eno 44) thaj
- ▶ tromalipe ko skientikano thaj artikano kéripe buti thaj avera forme butäkere kodole dromeste (3eno 47);

Sar si operacionilizirime i nadendin baši
diskriminacia ane relevantnikane zakonura?

O nadendipe e diskriminaciakoro sas operacionilizirime prekal akala zakoneskere terminante:

- ▶ 3eno 7 taro Zakono baše krisoja so garantirinela o hako ko jekh avipe angle krisoja ano arakhipe e hakojengoro thaj e juristikane fundirime interesoja;
- ▶ 3eno 40 taro Zakono baše krisoja so na dela te ovel diskriminacia kana isi alusaripe e juristengoro thaj e juristengoro save si ki porota;
- ▶ 3eno 4 taro Zakono baše egzekutivipe e sankciengoro so anela parcializiripaskoro egzekutivipe e sankciengoro;
- ▶ 3eno 3 taro Zakono bašo kustikipe so anela kustikipe telo jekh šartă;

- ▶ 3eno 8 taro Zakono baši organizacia thaj buti e organengiri ki themakiri vastarin so anglodikhela obligacia e organenge te ovel arakhlo efikasnikano thaj zakoneskoro (thaj kodova, maškar aver, thaj bidiskriminatormikano) realiziripe e konstitucionalnikane garantirime tromalipangoro thaj hako jengoro;
- ▶ 3eno 3 taro Zakono bašo maškarutno siklōvipe thaj o 3eno 6 taro zakono bašo učo siklōvipe garantirinena o hako ko siklōvipe telo jekh šartă;
- ▶ 3eno 4 taro Zakono baše konfesionalnikane khedina thaj religioznikane grupe so ikērela nadendipa baši diskriminacia bašo konfesiakere terminripa, preperipa ki konfesiakiri khedin ja pale religioznikani grupa, kēripe buti ja pale leipe than ano kēripe adetă ja pale aver forme ko sikavipe e konfesiakoro;
- ▶ 3eno 45 taro Zakono taro Zakono bašo radiodifuznikano butikēripe so ikērela e obligacie bašo phravdo radiodifuznikani firmengiri buti thaj baše komercialnikane radiodifuznikane organizacie bašo emitiripe programe ke čibă e khedinengere;
- ▶ O zakono baši kultura so lačarela o bidiskriminatormikano čhani ko fundiripe thaj ko aktivipe e kulturnikane instituciengoro e preperutnenge ke khedina.

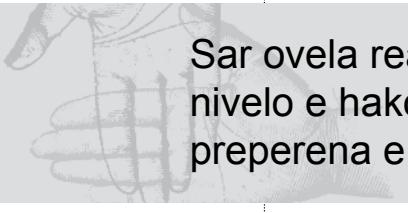

Sar dikhłövela i lista e specialnikane hako jengiri save so hośinena e dizutne save so preferena e khedinenge?

I lista e hakojenca e dizutnengere save so preferena e khedinenge palo lelăripe e konstitucionalnikane amandmanengoro taro IV 3i XVII si lungeder kodolestar sar so si saikērdi ano Konstitucionalo taro 1991 berš. I lungārdi lista si asavki:

- ▶ hako ko tromalo vakēripe e nacionalnikane preperipaskoro (3eno 8 (2) (2));
- ▶ hako ko ćačutno thaj hako jengko autoripa e preperutnegoro ke sa e khedina ane organă ki themutni ra3i thaj avera putarde institucie ke sa e nivoja (amandmano VI);
- ▶ tromalipe e vakēripaskoro ko identiteto (3eno 48 (1));
- ▶ hako ko labaripe e simbolengoro ki peskiri khedin (Amandmano VIII);
- ▶ hako te oven fundirime kulturnikane thaj artikane institucie thaj khedina (3eno 48 (3));
- ▶ hako te oven fundirime siklōvipaskere institucie (Amandmano VIII);
- ▶ hako te ovel olen siklōvipe ki lengiri čib (3eno 49) thaj
- ▶ hako te ovel olen labaripe ki lengiri čib sar oficialnikani (Amandmano V)

REALIZIRIPE E HAKOJENGERE E KHEDINENGERE PREPERUTNENGERE ANI REPUBLIKA MAKEDONIA

Sar ovela realizirime o jekhto (generalnikano) nivelo e hakojengere e dizutnengere save so preperena e khedinende?

O generalnikano nivelo e dizutnikane hakojengoro save so preperena e khedinenge ovela realizirime ko sa identikane sar thaj angleder e konstitucionalnikane amandmană taro 2001 berś.

Ano jekhajekhipe e Fremiskere phandle lafeča, majbut trubul te oven potencirime:

- ▶ hako sakone dizutneskoro so si preperutno ki jekh terminrime khedin ko tromalo vakēripe thaj
- ▶ hako sakone dizutneskoro so si preperutno ki jekh terminrime khedin te manifestirinel i personalnikani religia ja pale patāvipe, sar aspekto e tromalipaskoro ki konfesia (3eno 19).

Sar ovela realizirime o tromalo vakēripe?

O hako ko tromalo vakēripe ovela realizirime sar aspekto ko fundavno tromalipe e vakēripaskoro, o tromalo putardo iklövipe thaj o putardo informiripe, sar thaj o tromalipe te formirindōven institucie bašo putardo informiripe thaj, sasar, o tromalo avipe 3i e informacie thaj o tromalipe ko lelāripe thaj legaripe e informaciengoro anglodikhle e konstitucionalnikane 3eneča 16. O korkori hako, ano jekhajekhipe e 3eneča 45 taro zakono bašo radiodifuznimkano butikēripe xalōvela:

- ▶ obligacia e themake te na del bišajdipe te del dumo baše proektă ani mediumengiri ranik;

- ▶ obligacia e putarde radiodifuznikane firmake so emitirinela programa ki RM-kiri teritoria (MRTV), uzal so emitirinela programa ki teritoria e RM (MRTV), uzal so emitirinela programa ki makedonikani, te emitirinel thaj programa ke čiba e khedinengere;
- ▶ obligacia e putarde radiodifuznikane firmenge save so kërena buti ko lokalnikano nivelo ko reonă savende sar butipe, ja pale sar baro numero 3ivdinena preperutne tare khedina te emitirindövel thaj programa tari konkretikani khedin thaj
- ▶ hako e komercialnikane radiodifuznikane organizaciengere (kinobikinipaskere radiodifuznikane khedina), uzal i programa ki makedonikani čib te emitirinel thaj programe ke čiba e khedinengere.

Sar ovela realizirime o tromalipe e konfesiakoro e dizutnengoro save so preferena ke khedina?

O tromalipe e konfesiakoro ovela realizirime prekal:

- ▶ hako te ovel vakérdo o personalnikano religioznikano patävipe, tromale thaj putardo, sar jekh manuś ja pale sar 3eno ki jekh terminirime khedin;
- ▶ hako te na ovel vakérdo o personalnikano religioznikano patävipe thaj kana isi kodova;
- ▶ hako te ovel mujalipe ke aver jabanikane rodipa bašo patävipe konfesia ja pale aver patävipe mujal o personalnikano mangipa;
- ▶ hako te na ove sankcionirime bašo kodova so isi tut terminrime jekh, a na aver patävipe, ja pale bašo religioznikano biterminiripe so si phandlo disave khangiraça ja pale konfesiakere khedinaça ulavde e thematar thaj ko sa jekhajekh anglo zakono:
- ▶ Makedonikani ortodoksički khangiri;
- ▶ Islamikani konfesiakiri khedin;
- ▶ Katolikani khedin;
- ▶ Evangelistikani-metodikani khangiri thaj
- ▶ Jaudengiri khedin
save upral i funda e Zakoneskiri baše konfesiakere khedina thaj religioznikane grupe hošinena akala hakoja:
- ▶ hako bašo fundiripe konfesiakere škole;
- ▶ hako bašo fundiripe socialnikane thaj šukrikēripaskere institucie;
- ▶ hako te oven fundirime konfesiakere škole ane sa e digre ko sikičvipe, numa ani fundavni škola, bašo educiripe konfesiakere oficială, sar thaj školakere khera bašo bešipe e personengere so sikičvena škola ane kodola institucie;
- ▶ hako te oven khedime šukrikēripaskere deipa love baše konfesiakere thaj humanitarnikane resarina;
- ▶ Hako te oven labarde e putarde informaciakere servisă thaj te oven ikalde printime materilă;
- ▶ hako te ovel thaj te ovel lelo sahibipe upral e bimiškime thana thaj aver resursă trubutne bašo kēripe buti thaj olengoro butikēripe;

- ▶ hako te ovel kērdo konfesiakoro sikklovipe thaj
- ▶ hako te ovel konfesiakere adetā thaj konfesiakere butā.

Sar te ovel realizirime o hako e tromalipaskere vakēripaskoro ko nacionalnikano preperipe ?

O hako te ovel tromalo vakēripe e nacionalnikane preperipaskoro si jekh tare temelnikane baripena e konstitucionalnikane sistemoskoro ki RM (3eno 8 (1) (2), thaj si jekh tare bazikane konstitucionalnikane norme upral save pašlōla o sasoitno juristikano sistemo e RM. O hako xalōvela tromalipe e vakēripaskoro kori jekh nacia/khedin thaj kodova kana ovela gindime ko:

- ▶ tromalipe e vakēripaskoro ko personalnikano nacionalnikano preperipa;
- ▶ tromalipe ma te ovel vakērdo nijekh nationalnikano preperipe thaj
- ▶ tromalipe ano alusaripe e nacionalnikane preperipaskoro so ovela vakērdo:

Sa e vakērde manifestirime forme e tromalipaskere ko vakēripe e preperipaskoro kori nacia/khedin, e dizutne so preperena e khedinenge hošinena olen sakana thaj sekote, bizi obligacia bso toleriripe save te si presie kori drom ko savo te si (na) vakēripe. Relevantnikane si ačhavno o hošipe e nacionalnikane preperipaskoro, ja pale e mangipaskoro te prepere nekote, bašo personalnikano nacionalnikano preperipe, ja pale o mangipe te prepere nekote, ja pale thaj ma te prepere nekote. Thaj nane kodobor bare 3anlipastar, o trubutnipa kodoja mangin te)na) ovel čhvidi 3i 3anipe e averenje.

But si e situacie kana isti trubutnipe taro vakēripe o nacionalnikano preperipe. Jekh olendar si o hramovipe e 3ivdutnengoro, kherengoro thaj 3ivdipaskere thanengoro. Ano jekhajekhipe e 3eneča 9 taro Zakono bašo hramovipe e 3ivdutnengoro, kherengoro thaj 3ivdipaskere thanengoro ani RM, o hako ko tromalo vakēripe e nacionalnikane preperipaskoro ani funkcia ko hramovipe 3anlärela hako e dizutnengoro save so preperena e khedinenge thaj akale hramovipaste ola šaj tromale te (na) vakēren ja pale tromale te alusaren”

- ▶ etnikani;
- ▶ čibākiri ja
- ▶ religioznikano (na) preperipa.

Ano jekhajekhipe e tromalipača te ovel labardi peskiri čib thaj lil ani funkcia e tromale vakēripaskoro o nacionalnikano preperipe, e hramome isi olen hako:

- ▶ te oven informirime baše olengere hakoja tromale te aluzaren i čib hramovipaskiri;
- ▶ tromale te alusaren i čib e hramovipaskiri, so na trubul te ovel čib e khedinakiri savake ola preperena.

- ▶ hako ko tromalo vakēripe e nacionalnikane preperipaskoro si fundavno, fundamentalnikano hako upral save pašlōla o hako e tromale vakēripaskoro ki nacionalnikani kultura, preciznikaneder akaja seria e hako jengiri:
- ▶ o hako ko tromalo vakēripe ko personalnikano identiteto thaj e karakteristike ki peskiri khedin;

- ▶ o hako ko tromalo arakhipe e personalnikane identitetoskoro thaj e karakteristikengoro ki peskiri khedin;
- ▶ o hako te ovel barärdo o personalnikano identiteto thaj e karakteristike ki peskiri khedin;
- ▶ o hako te oven labarde e simbolă peskere khedinakere;
- ▶ o hako te ovel rodime arakhipe ko etnikano, kulturnikano, čibäkoro thaj konfesiakoro identiteto e khedinegoro;
- ▶ o hako ko siklövipe ki peskiri čib ani fundavni thaj maškarutni škola ko čhani savo si zurardo e zakoneça.

Sar ovela realizirime o hako e vakëripaskoro, arakhipaskoro thaj barövipaskoro ko identiteto thaj e karakteristike e khedinengoro?

E dizutne save so prerena e khedinenge save so hośinena o hakoja ani sakoja relevantikani šajsarin, ko sakova sebepi, tromale e avralutne asaripandar thaj dikhindo numa peskere hośipange thaj ano jekhajekhipe e Zakoneča baši kultura, e Zakoneča bašo autorikano thaj aver pašutne hakoja, o Zakono bašo labaripe e baräkongoro e khedinegoro thaj aver zakonura te:

- ▶ prakticirinen majbut formengere čhaniä bašo peskoro etnikano, kulturnikano, čibäkoro thaj konfesiakoro identiteto;
- ▶ te arakhen, sikaven, ciden, ko sakova juristikano dendo čhani sa so si nacionalnikano karakteristikipe e konkretikane khedinakoro, ani funkcia ki afirmacia olakere etnikane, čibäkoro, religioznikano thaj kulturnikano identiteto;
- ▶ te barären thaj te barvalkären sakova aspektko ko nacionalnikano karakteristikipe ki khedin savate ola prerena.mangena te preperen;
- ▶ labaren simbolă sar vakëripe e identitetoskoro ki khedin so si ko pućipe;
- ▶ te roden e thematar te prakticirinel personalnikani obligacia bašo arakhipe ko etnikano, kulturnikano, čibäkoro thaj konfesiakoro identiteto ke khedina;
- ▶ fundirinen institucie thaj jekhethane khedina bašo vakëripe, arakhipe thaj barövipe peskere identitetoskoro;
- ▶ te ovel olen siklövipe peskere čibäkere ani fundavni thaj maškarutni edukacia ko čhani so si zurardo e zakoneça.

Sar te ovel realizirime o hako te oven labarde e simbolă e khedinakere?

O hako e labaripaskoro e simbolengoro na sas anglodikhlo e jekhutne verziača ko Zeno 48 taro Konstitucionalo taro 1991 berš. Akava hako sas xulime e Amandmaneča

VIII, a ovela realizirime ano jekhajekhipa e Zakoneča bašo labaripa e barákongoro e khedinengoro, ano putardo thaj privatnikano 3ivdipe. Ani putradi sfera, e dizutne save so preferena e khedinenge šaj te ikalen pumare barákă e khedinengere ko akava čhani:

- ▶ ane jekhina e lokalnikane korkorira3inakiri ani savi i konkretikani khedin si ano butipe, anglo thaj ano objektă ki lokalnikani korkorira3in paralelnikane e barákoča e RM (3eno 4);
- ▶ ane jekhina e lokalnikane korkorira3inakere ane save i konkretikani khedin si ko butipe, anglo thaj ane objektă ke themakere organă, putarde oficialia thaj juristikane sime fundirime e thematar, putarde oficialendar thaj juristikane simendar fundirime e jekhinendar ki lokalnikani korkorira3in, ke sokakă, ploštadă thaj aver infrastrukturakere objektă, uzal o baráko ki RM:
 - ▶ ane diveča tare themutne thaj avera bare diveča ki RM zurarde e zakoneča;
 - ▶ ane diveča tare bare divečae khedinengere;
 - ▶ ane diveča ke komunakere thaj avera bare diveča zurarde e činavipača taro konsilo e jekhinakoro ki lokalnikani korkorira3in;
 - ▶ kana ovela a3ikérdo thaj bičhaldo o prezidento e RM, prezidento e Parlamentoskoro ki RM thaj e premiereskoro thaj e 3enengoro ki Ra3i e RM;
 - ▶ kana isi oficialnikane vizite tare šefă thaj premieră tare avralutne phuvă thaj uče prezententă ki internacionalnikani khedin (3eno 5).
- ▶ Ane jekhina ki lokalnikani korkorira3in ani savi i konkretikani khedin ano butipe, te ikavela pes o baráko e khedinakoro ikavela pes thaj o baráko e RM anglo thaj ane objektă ane save ikérđovena:
 - ▶ internacionalnikane khelipa, šampionată thaj aver khedina (politikane, skientikane, kulturnikane, sportikane thaj aver) savende e jekhina ki lokalnikani korkorira3in si organizatoro, lela than ja pale si prezentirime ano jekhajekhipe e normativonca thaj e praktikenca kana ovena ikérde asavke khedipa thaj
 - ▶ ke bare utsava, utsava thaj aver poltikane, kulturnikane, sportikane thaj aver manifestacie taro 3anipe baše khedina ki lokalnikani korkorira3in.

E dizutne save so preferena e khedinenge tromale šaj te ikalen e barákă e khedinengere ani sakoja šajsarin taro privatnikano karaktero, sar thaj kulturnikane, sportikane thaj aver utsava so na organizirinela i jekhin e lokalnikane korkorira3inakiri, numa e khedina sar asavki.

Sar ovela realizirime o rodipe te ovel arakhipe e thematar te ovel arakhlo o identiteto e khedinakoro?

O hako ko rodipe arakhipe e thematar bašo etnikano, kulturnikano, čibákoro thaj konfesiakoro identiteto tari rig e dizutnengiri save preferena ke khedina ovela realizirime prekal:

- ▶ hako e bičhalutnengoro-preperutnengoro ke khedina (sar jekh tare autorizirime rodutne) te den bahani bašo anipe zakono bašo arakhipe tare verver aspektă ko etnikano, kulturnikano, čibăkoro thaj konfesiakoro identiteto;
- ▶ hako te oven labarde sa e konstitucionalikane garantirime mehanizmoja bašo arakhipe e minoritetengere preperutnegere hakoja (savenge ka ovel teleder lafi) ani čipota kana isi phagipe ke ulavde segmentă ko olengoro identiteto.

Sar ovela realizirime o hako te oven fundirime institucie thaj jekhethane khedina?

O hako te oven fundirime institucionalikane fremă ovela realizirime prekal o formiripe vver forme (anglodikhle e zakoneča). Olengiri fundavni resarin si o sasoitno peskoro personalnikano, materialnikano thaj finansiakoro potencialo te čiven kori i drom te ovel manifestiripe, kultiviripe, anglipe thaj afirmiripe e konkretikane-specifikane identitetoskoro ki khedin. Olengoro fundiripe ovela kérdo ano jekhajekhipe e Zakoneča baši kultura, o Zakono baše dizutnikane jekhethane khedina thaj aver zakanura.

E šartă save definirinena e liparde zakanura nane dromarde kori o limitiripe ko olengoro hako, numa thaj halóvena definiripe pen3ardo, anglodikhlo fremi, but trubutno ano demokratikano amalipe.

E organizaciakere forme ovensa fundirime sar:

- ▶ kulturnikane institucie;
- ▶ artikane institucie;
- ▶ edukaciakere institucie;
- ▶ skinetiakere khedina thaj
- ▶ aver forme khedipaskere.

E kulturnikane thaj e artikane institucie kërena buti upral o arakhipe, reproduciripe, barövipe, baripe thaj ikalipe e kulturnikane barvalipaske. E skientikane khedipa kërena buti e khedipaça, sistematiziripaça thaj siklòvipaça e kulturnikane kustikipaça sar funkcia korkori te pen3aren pumen, te definirinen pumen, thaj te komparirinen pumen e trujalutne kulturenca, butipaskere kulturenca thaj e kulturenca tare but khedina.

O nevipe savo so andă o Amandmano VIII ani sfera e instituciengiri so e dizutne save so preperena e khedinenge isi olen hako te formirinen ulavdo kvalitetnikane institucie ko olengoro relaciripe kana nane olen hako- edukaciakere institucie, sar institucie deipaske 3anipe thaj leipe informacie so si phandle e spektaroça elementă ko identiteto e khedinakoro. Ani majtang relacia akale hakoça si thaj o hako anglodikhlo e 3eneča 45 taro Konstitucionalo, e dizutne e RM, so ka vakérel thaj kodola so preperena e khedinenge te fundirinen privatnikane edukaciakere institucie ane sa e digre e eduakciakere sistemoske, numa ano fundavno na. O 3eno 34 taro Zakono bašo ućo siklòvipe garantirinela o hako ko fundiripe privatnikane učeškolakere institucie.

Sar ovela realizirime o hako sikelvipaske ki peskiri čib ani fundavni thaj maškarutni škola?

E preperutne ke khedina realizirinena o hako ko sikelvipe ki peskiri čib prekal:

- ▶ hako ko sasoitno angloškolakoro educiripe ki čib e khedinengiri;
- ▶ hako ki sasoitni fundavno sikelvipe ki šib e khedinengiri thaj
- ▶ hako ko sasoitno maškarutno sikelvipe ke čiba e khedinengere savenge love dela i Ra3i e RM, sar so vakürena e šartä hramome e Zakoneča bašo fundavno thaj o zakono bašo maškarutno sikelvipe. Kodova si so ani relacia e preperutnenca ke khedina so avena ko sikelvipe ki čib so si aver lengere čibatar taro makedonikani čib thaj olakiri kirilicakiri azbuka:
- ▶ i sasoitni terbiatime-edukaciakiri buti ovela ikërdi ki čib thaj abeceda e lileskiri ki kodoja khedin, a
- ▶ i sasoitni pedagogikani dokumentacia ovela legardi ki makedonikani čib thaj olakoro kirilicakoro lil thaj ki čib savi so sikelvela pes ki siklana.

Numa, akala hakoja na činavena i obligacia baše preperutne ke khedina, save i siklana vizitinena ki peskiri čib, te sikelvien thaj i makedonikani čib thaj oleskoro kirilicakoro lil.

O 3eno 95 taro Zakono bašo učo sikelvipe garantirinela olenje o hako e preperutnengoro e khedinakoro, i siklana e themakere uče sikelvipaskere instituciende te ovel ikërdi ki čib e khedinakiri, aver e makedonikane čibjatar, ko so i them arakhela finansiripe ko učo sikelvipe thaj ki čib savate vakürena majhari 20% tare 3ivdutne ani RM.

Sar ovela realizirime o hako ki jekhutni thaj hakome procentualnikani thaneskiri lelin e preperutnengiri ke sa e khedina ane organizacie e themakere ra3ate thaj aver putarde institucie ke sa e niveloja?

O hako ki jekhutni thaj hakome procentualnikani thaneskiri lelin na xalövela činavipe e konstitucionalnike garantirime principoske jekh avipe 3i e butärne thana thaj ko principio merit-selekcia upral i funda e kapacitetongiri, e maksimalnikane pativkéripaça ke principä phirnipe thaj kompetentnipe. Kodova hako hośinena sa e preperutne e khedinengoro kana ovela butikéripe ane sa e profesiendar zurarde e zakoneča baše themakere oficialnikane butikérutne. Akava hako thaj o instrumentalnikano hako ikaldo olestar xalövela putardo konkurso bašo butikéripe e themutne oficialonge . I agencija baše themutne oficialnikane butikérutne te ikalel majhari ke duj diveskere

nevipa, savendar majhari jekh so iklövela ki čhib savi so vakërena majhari 20 % e dizutnendar so vakërena oficjalnikani čhib so si aver e makedonikane čibbatar.

Sar te ovel realizirime o hako ko labaripe e khedinengere čibbengoro?

O hako te oven labarde e čibbā tare khedina ovela realizirime ano privatnikano thaj ano putardo 3ivdipe. O labaripe e čibbengoro ano privatnikano 3ivdipe nane konfliktikano, voj tare amandmană taro 2001 berś funkcionirinela bizo problemo. Kodole faktestar, nane trubutnipe sa e khedinenge ani sakodiveskiri komunikacia, ano familiaikoro trujalipe, e jerienca, amalenca, pašutnenca t.an. i sahni sama dača ko putardo labaripe e čibbākoroe khedinengoro ane sa e aver sfere, numa ani edukacia, kodoleske so kodole hakoske ulo lafi upreder, teli punta 3.4. Numa xalövela pes, so te dikhläm o hako e khedinengere čibbēnge thaj olengere lilenge, e Amandmano3a B ulo majbaro buvlipe:

- ▶ ane oficjalnikane evidencie, ano proceso ko deipe personalnikane dokumentă;
- ▶ ane jekhina ki lokalnikani korkorira3in;
- ▶ ani komunikacia e minsiteripaça thaj e reoneskere jekhinanca ko ministeripa thaj ane organă ki themakiri ra3i;
- ▶ ane sudoskere procedure;
- ▶ ke plenarnikane bešina ko Parlamento ki RM;
- ▶ kana iklövena disave zakonura thaj aver aktă.

Sar te ovel realizirime o hako e labaripaskoro e čibbākoro ke khedina ane oficjalnikane evidencie?

O hako te ovel labardi i čibbā realizirindövela prekal akala hakoja:

- ▶ hakoja e dizutnengere so kërena lafi ki oficjalnikani čibbā aver e makedonikane čibbatar te oven olenge dende ki makedonikani čibbā thaj oleskoro kirilicakoro lil, sar thaj ki oficjalnikani čibbā thaj lil so labarela o dizutno ke akala dokumentă:
 - ▶ o formularo ke matikane lila, e evidentia save so ovensa hramome ano leste thaj e ikalina e matikane lilengere;
 - ▶ o formularo ki paldutni licenca, licenca bašo traktoro thaj o sertifikato e licencakoro, sar thaj o formularo ki trafikakiri licenca thaj o sertifikato baši registracia thaj hramovipa evidentia ano lende;
 - ▶ o formularo baši personalnikani karta thaj
 - ▶ o formularo ko pasporto thaj dromaripaskiri patrin.

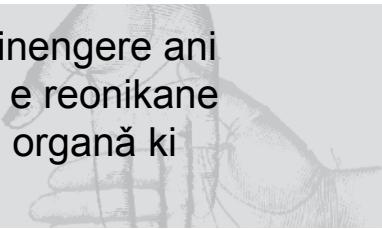
- ▶ Hako e dizutnengoro save so preferena e khedinenge te labaren i čhib thaj o lil e konkretikane khedinakoro kana ovensa hramome o personalnikano anav ane matikane lila thaj ane personalnikane karte;
- ▶ o hako e dizutnengoro so preferena e khedinenge save so vakërena oficialnikani čhib savi si aver e makedonikane čibatar, te rodan o formularo ko pasaporto thaj ki dromarutni patrin te oven printime thaj ki oficialnikani čhib thaj o lil so labarela o dizutno;
- ▶ hako e dizutnengro save so preferena e khedinenge so vakërena oficialnikani čhib aver e makedonikane čibatar thaj olakere kirilikane lilestar thaj oficialnikane čibatar thaj o lil so labarela o dizutno thaj
- ▶ hako e dizutnengoro save so preferena ke khedina so vakërena čhib aver e oficialnikane čibatar te rodan evidentiă bašo personalnikano anava te oven čivde ano pasaporto te oven hramome thaj ki makedonikani čhib thaj ki čhib thaj lil so labarela o dizutno.

Sar ovela realizirime o hako bašo labaripe e čibăkoro ani lokalnikani korkorira3in?

O hako te ovel labardi i čib e khedinengiri ani lokalnikani korkorira3in ovela realizirime ko akava čhani:

- ▶ ani jekhin ki lokalnikani korkorira3in savende i čib thaj o lil labarena majhari 20 % tare dizutne si oficialnikani čib, uzal i makedonikani čib thaj olakoro kirilicakoro lil (Amandmano B), kodoleča so baše
- ▶ labaripa e čibënge save si pohari taro 20% e dizutnengere ane jekhina ki lokalnikani korkorira3in anena solucia e organă ki lokalnikani korkorira3in (3eno 41 taro Zakono baši lokalnikani korkorira3in). i solucia anela o Konsilo e jekhinakoro ki lokalnikani korkorira3in, savi genëla pohari tare 20% ani kodoja jekhin, a e akharipaça ke relevantnikane konstitucionaleskere thaj zakoneskere garantirime šajdipa. O Konsilo anela o dekreto e butipaça tare hangoja tare manuša save si participantă (relativnikano butipa) (poza 2), numa te nane terminirime ulavde butipaça, so ovela rodime kana ovensa ande e aktă save si relacirime, maškar aver, ko labaripe e čibëngoro thaj e lilengoro savencar kërena pohari tare 20% tare dizutne ki komuna, savenge i poza 3 rodeli butipe e hangongoro tare 3ene ko Konsilo, a kodoleste thaj o butipe tare 3ene save si participantia e khedinendar nane butipe ki konkretikani komuna.

Sar ovela labarde e čhiba e khedinengere ani komunikacia e ministeripanca thaj e reonikane jekhinanca ke ministeripa thaj ane organă ki themakiri ra3i?

O labaripa khedinengere čibengoro ani komunikacia e ministeripanca thaj e reonikane jekhinanca ko ministeripa thaj ane organă ki themakiri ra3i ovela realizirime prekal:

- ▶ hako savo te si dizutno so 3ivdinela ane jekhina ki lokalnikani korkorira3in ane save isi majhari 20% tare dizutne save vakérena oficialnikani čib so si aver tari makedonikani ki komunikacia save te si aver tare oficialnikane čibă thaj olakoro lil;
- ▶ i obligacia e reonikane jekhinengiri save si autorizirime kodole jekhinenge ki lokalnikani korkorira3in te oven obligacime ki makedonikani čib thaj olakore kirilicakere lileske thaj ki oficialnikani čib thaj lil so labarela o dizutno;
- ▶ obligacia e ministeripangiri thaj avere organengiri ki themutni vastarin thaj vastarinakere organizacie, sar thaj e phravde firme, juristikane thaj avera sime savenge e zakoneča ovela dendo kéripe putarde autoriziripa bašo printipe duj čiběngere formulară thaj
- ▶ hako sakone dizutneskiri tari khedin te rodel duje čiběngoro formularo.

Sar ovela realizirime o labaripe e čiběngoro tare etnikane khedina ane krisoja/sudoja?

a) O labaripe e čiběngoro ke khedina ane vastaripnaskere procedure ovela realizirime prekal:

- ▶ o hako sakone disutneskoro so 3ivdinela ani jekhin ki lokalnikani korkorira3in ane save isi majhari 20% tare dizutne save vakérena i oficialnikani čib so si aver tari makedonikani te ovel dendo rodipa 3i e autorizirime organă ki kodoja čib thaj
- ▶ i obligacia e organengiri si te iranen oleske irame lafi ki oficialnikani makedonikani čib thaj olakoro kirilicakoro lil thaj čib thaj ki oficialnikani čib thaj lil so labardă i rodutni rig.

b) O labaripe e dizutnengoro tare khedina ani došalkěripaskiri procedura xalövela hako ko rinčibăripe e saste procedurake thaj ke dokumentă so, pale, peskere rigatar astarela:

- ▶ hako e akharde personakoro, phandlo ja pale lungo vahteske phandlo kodole momentoste te ovel dendoraporto ki čib so vov xalövela baše sebepäe akharipaskoro, phandlipe ja lungo phandlipe taro tromalipe thaj savo te si došalkěripaskoro došalipe mujal oleste, sar thaj oleskere hakoja;

- ▶ hako e personengoro te len than ani procedura (došalkérutno, i sima savi si škodime, o privatnikano juristo, e tasdivutne thaj aver sime), a save vakérena oficialnikani čib so so aver e makedonikane čibătar, te labaren peskiri čib thaj o lil kana ovena kérde e anglorodipnaskere thaj avera sudske aktivipa, ko šerutno proceso thaj ani sasti rodipnaskiri procedura;
- ▶ i obligacia e sudiskiri te arakhel mujeskoro rinčibăripe ko sa so vakérena e participantă ani procedura, sar thaj e dokumentă thaj o faktikano materialo;
- ▶ obligacia e sudske si te arakhle rinčibăripe e hramome materialoske taro 3anlipe e procedurakoro ja pale si bare 3anlipastar bašo arakhipa e došalkérutneskiri;
- ▶ hako e avere rigengiri thaj e tasdivengiri ani procedura anglo sudo ki bilovengiri arka taro rinčibărno te na xalóvena ja pale vakérena i čib savi si ki procedura;
- ▶ o hako e dizutnengoro save vakérena i oficialnikani čib savi si aver e makedonikane rodipandar te bičhalen olen ki peskiri čib ja pale ki čib saveste si kérdi i procedura;
- ▶ obligacia e sudske ko rinčibăripe ke asavke dende dokumentă;
- ▶ i obligacia e sudske ke akharina, dekretoja thaj aver hramome dokumentă te bičhalel olen ki čib savi si labardi i procedura;
- ▶ obligacia e sudske bašo resipe e lilengoro thaj ki oficialnikani čib savi si aver e makedonikane čibătar, 3i e dizutne save na vakérena ola thaj
- ▶ o hako te na ovel angigardi i agorutni solucia kodoleske so isi baro phageripe e procedurakoro te nane ki procedura patīvkérdo o obligaciripe bašo rinčibăripe ane sa olakere kotora.

c) O labaripe e khedinengere čiběngoro ani parnicakiri procedura xalövela:

- ▶ hakoja e rogengere thaj avere participantengere ani procedura so labarena aver oficialnikani čib savi vakérena 20% tare dizutne so sar kontrapunkto isi olen akala obligacie e sudske rigatar:
 - ▶ te sikavel e riga, ja pale aver participantane ani procedura savi so labarela i aver oficialnikani čib savi so vakérena majhari 20% tare dizutne thaj oleskoro lil thaj preperutno e khedinakoro so sar rig lela than ki procedura na xalövela i makedonikani čib thaj olakiri makedonikani čib thaj kiricakoro lil, bašo hako te ovel labardi adaja čib ja pale o hako te ovel dendo olenge rinčibărno;
 - ▶ te del sa e ar3ipa bašo rinčibăripe;
 - ▶ te del e rigenge thaj avere participantenge ani procedura savi so vakérena aver čib thaj oleskoro labaripe kana lena than ke sudske procedure thaj kana isi hramome leipe aver proceseskere aktivipa anglo sudo;
 - ▶ te del e participantenge ani procedura mujeskoro rinčibăripe ki olengiri čib ko sa so si pokime ki kodoja procedura;
 - ▶ te del e participantenge ani procedura mujeskoro thaj hramome rinčibăripe ki olengiri čib thaj ke dokumentă save ovena labarde ki procedura bašo faktipe;
 - ▶ te del e akharina, dekretă thaj avera sudikane lila 3i e rigutne thaj avera participantă ani procedura, savengiri dajakiri čib si oficialnikani čib thaj si aver tari makedonikani ki makedonikani čib thaj kirilicakoro lil, thaj kodole čibăte;

- ▶ te rinčhibărel e dendina hramome ki čib tari konkretikani khedin ki makedonikani čib thaj olakoro kirilicakoro lil thaj te del olen 3i aver riga thaj e participantenje ani procedura;
- ▶ obligacia e rigutnegiri thaj avere participantengiri ani procedura, savakiri dajakiri čib si oficialnikani čib aver e makedonikane čibătar thaj olakoro kirilicakoro lil, e rodina, mangina thaj aver dendina te del 3i o sudo thaj ki olengiri dajakiri čib;
- ▶ hako e rigutnegoro thaj e avere participantengoro ani procedura themutne e RM, savengiri dajakiri čib nane makedonikani čib thaj kirilicakoro lil, a thaj nane thaj oficialnikani čib thaj si aver e makedonikane čibătar thaj lakere lilestar si:
 - ▶ te oven sikavde bašo hako te ovel mujeskiri procedura anglo sudo thaj te deletinel ki peskiri čib kodoleça so ka ovel ole rinčhibărno;
 - ▶ te na mangen te labaren o hako bašo rinčhibăripe te dende vakéripe kaj 3anena i čib savate ovela ikérdi i procedura;
 - ▶ te len than ki procedura thaj mujeça te len avera proceseskere aktivipa ki peskiri čib thaj
 - ▶ o sudo isi ole obligacia te učharel e ar3ipa ko rinčhibăripe ane asavke procedure

ARAKHIPA E HAKOJENGORO E PREPERUTNENGORO TARE ETNIKANE KHEDINA

O Sistemo bašo arakhipa e hakojengoro e preperutnengoro tare khedina si sistematikano kotor bašo arakhipa e manušikane hakojengoro, generalnikane. Thaj kodova, o arakhipe e hakojengoro e preperutnengoro tare khedina ovela procesirime ke jekh principă, ko jekh proceduripe thaj anglo jekh organa sar baš sa e avera fundavne manušikane tromalipa thaj hakoja. Kodova sistemo anglodikhela e hakojen ani procedura anglo:

- ▶ ničale sudoja;
- ▶ Konstitucionalnikano sudo;
- ▶ O arakhutno e hakojengoro
- ▶ Ki savahuti anketikani komisia bašoi arakhipe e tromalipangoro thaj e hakojengoro e dizutnengoro ano Parlamento ki RM.

O arakhipa e hakojengoro tare prepertune ke khedina anglo ničale sudoja ovela arakhlo upral e principă sigutnipe thaj prioritetnipe. Garantirime si o lelăripa e principeskiri ko dujdigripe ane sudsokere procedure, Sa e jekhtodigrale agorutne solucie mujal save sas dendo rodipe te ovel pale dikhle si šajutne te ovel olenge kērdi revizia taro direktikano ućeder sudo. O rodipe ki dujtodigrali agorutni solucia isi ole suspenziakoro thaj devoluciakoro aktivipa. Palo late anela dekreto o Majućo sudo. Garantirime si thaj sudikani protektiva (vastaripaskoro akto) ko zakonipa ke individualnikane aktă ki themakiri administracia, sar thaj e avera institucie save kērena putarde autoriziripa.

O arakhipe e hakojengoro e preperutnengoro ke khedina anglo Konstitucionalnikano sudo ovela arakhlo prekal o hako te ovel kērdi peticia 3i o Konstitucionlanikano sudo sakana kana konkretikani sima gindinela so jekhe jekhutne aktoça ja pale aktivipaça si oleske phagerdo disavo tare hakoja ja pale tromalipa, ano roko taro duj masekia taro dive kana si oleske dendo o agorutno ja pale zuralo hakoskoro jekhutno akto, ja pale taro dive kana ulo o 3anipe e leipaskere aktivipaskoro savaça o phageripa si kērdo, numa palo pan3 berša taro dive kana sas oleskoro kēripa. 3ikobor o Konstitucionalnikano sudo zurardă phagipe e fundavne tromalipangoro thaj e hakojengoro konkretikane aktoça, o Sudo kodole dekretoça dela te ovel navalidnikano o atakime aktoa thaj

kērela lelipa ko instituto iranipe ki anglederutni situacia, a athe kote so kodova našti te ovel kērdo, anela dekreto te ovel materialnikano hošipe.

O arakhipe e hakojengoro e preperutnenge ke khedina taro Hakojengoro arakhutno ovela arakhlo prekal o prakticipiripe ko oleskoro autoriziripe te zurarel so o konkretikano organo ja pale organizacia phagerdă ko nkretikano tromalipe ja pale hako thaj te lel jekh tare akala napă:

- ▶ deipe bahani e organeske ja pale organizaciake pale te ovel realizirime o jekhutno proceduripe ano jekhajekhipe e zakoneča;
- ▶ rodipe 3i o organo ja organizacia bašo tiknevahteskoro stopiripe te ovel kērdo o aktō;
- ▶ deipe bahani te ovel vazdime disciplinakiri procedura mujal i oficialnikani sima e organeskiri/organizaciakiri;
- ▶ deipe bahani 3i o autorizirime došalkēripaskoro došalkērutno bašo vazdipe procedura bašo zuraripe te ovel phagipaskiri ja pale došalkēripaskiri obligacia thaj
- ▶ deipe bahania e organenje/organizaciende bašo pošukar kēripe ko olengoro butikēripe thaj relaciripe e rigutnenca.

Numa, o Amandmano XI taro Konstitucionalo e RM barärela o autoriziripe e Hakojengere arakhutneskoro prekal o deipe čitra ke oleskere ulavde gajlelipa bašo arakhipa ki:

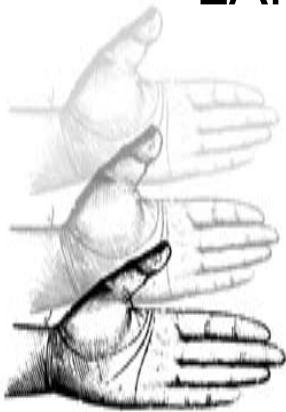
- ▶ principi baši nadiskriminacia thaj
- ▶ jekhutno thaj hakome autoriziripe e preperutnengoro ke khedina ane organia ki themakiri vastarin, organa ke jekhina ki lokalnikani korkorira3in thaj:
 - ▶ Ke olakere putarde institucie thaj oficialia so jekhajekh e Zakoneča 3i o Hakojengoro arakhutno tare manuša save so dende peskoro gindipe so sas olenge phagerde e konstitucionalnikane ja pale mzakoneskere hakoja ja pale o principio baši nadiskriminacia thaj jekhutni thaj hakomi autorizacia e preperutnengiri tare khedina ane organa ki themakiri vastarin, organa ke jekhina ki lokalnikani korkorira3in thaj ane putarde institucie thaj oficialia (3eno 13);
 - ▶ deipe gindipe taro Hakojengoro arakhutno ani relacia e jekhutne thaj hakome autoriziripaste so si ki relacia e konstitucionalnikane ja zakoneskere hakoja ja pale principia baši nadiskriminacia thaj o jekhutno thaj hakome autoriziripe e preperutnengoro ke khedina ane organa ki themakiri vastarin, organia ke jekhina ki lokalnikani korkorira3in thaj ane putarde institucie thaj oficialia, bašo objekto savo si ki procedura, bizo te ovel dikhli savi thaj i digra e procedurakiri so si ko thavdipe anglo organa ki themakiri vastarin thaj tare aver organa thaj organizacie saven isi putarde autoriziripa (3eno 28);
 - ▶ deletipe e halengoro taro Hakojengoro arakhutno so si ki relacia e konstitucionalnikane ja zakoneskere hakoja ja pale principia ki nadiskriminacia thaj o jekhutno thaj hakome autoriziripe e

- preperutnengoro ke khedina ane organă ki themakiri vastarin, organă ke jekhina ki lokalnikani korkorira3in thaj ane putarde institucie thaj oficialia;
- ▶ kéripe vizite thaj dikhipa ane organă ki themakiri vastarin thaj avere organengiri thaj organizaciengiri saven isi putarde autoriziripa (3eno 29);
 - ▶ formiripe thaj organiziri ulavde resoriä tari rig e Hakojengere arakhutneskiri bašo efikasnikano arakhipa e dizutnengere hakojengere ane ulavde reonä thaj
 - ▶ palo koslutacie e relevantnikane prezententenca ke khedina, deipe bahani e 3enenge ko Komiteto baše relacie maškar e khedina ani čipota kana disavi khedin nane te ovel ola bičhalutne.

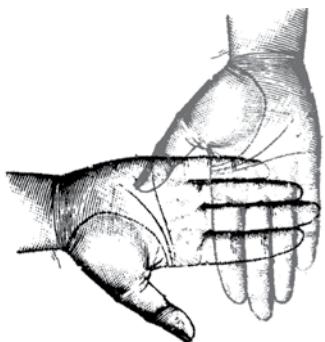
O arakhipa e hakojengoro thaj e tromalipangoro e preperutnengoro ke khedina tari Savahtuni anketikani komisia ko Parlamento bašo arakhipa e tromalipangoro thaj e hakojegoro ovela realizirime prekal olakere arakhle gindipa baši faktikani situacia sar funda te ovel realizirime procedura bašo zurardipe obligacia baše legarutne ke phravde funkcie.

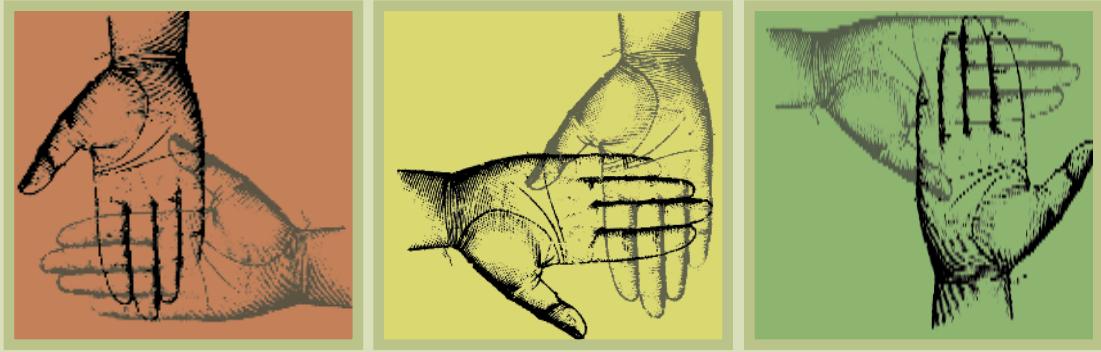
Thaj ano agor, o nanipe kote te ovel rodindo o hako thaj sa e kherutne organizaciende si jekh šajdipa te ovel rodime arakhipa e hakojengoro anglo Europakoro sudo baše manušikane hakoja ko Konsilo e Europakoro.

AGORUTNE LAFĂ

- ▶ O aktuelnikano sistemo e garanciengoro e dizutnikane hakojengoro save so preperena e khedinenge ani RM halövela duj niveloja, generalnikano thaj specifikano.
- ▶ Kodoleste, e hakoja e dizutnengere save si preperutne ke khedina si kotor e manušikane tromalipangere thaj hakojengere, numa thaj ulavdo koncepto savo si kvalitativnikano aver taro koncepto bašo jekhipa ke sa thaj sakoneske anglo Konstitucionalo thaj zakonura.
- ▶ I formulacia "hakoja e dizutnengere save so preperena e khedinenge" ikérdi ane amandmană ko Konstitucionalo taro 2001 berś manifestirinela kontinuiteto kodole saikeripaça ano Konstitucionalo taro 1991 berś "hakoja e preperutnegiri tare nacionalnipa", ano gindipa e akcentoča ko individualnipe, a na upral i kolektivnikani dimenzia e hakojenge tare minoritetă. Legarutne e hakojengere si persone, individue, thaj uzal i korkori natura, o majbaro kotor akale hakojendar šaj te oven prakticirime ano kolektivo, ani interakcia e avere individuenca so ulavena identikano kulturnikano jekhipe.
- ▶ O Konstitucionalo taro 1991 berś te afirmirină o europakoro integrativnikano modelo bašo arakhipe e hakojengoro e nacionalnipasngoro, e amandmană taro 2001 berś afirmirinena konkretikano-specifikano, makedoniakoro modelo ko jekhutno missal jekhe multukulturalnikane themakoro ano buvleder regiono.
- ▶ Fundavni resarin e makedoniakere modeloskiri si te ovel arakhlo o integriteto e themakoro, jekhevahesteskere vazdipaça e rangoskoro e hakoengoro e dizutnengoro save so preperena e khedinenge ko majućo nivo so anglodikhena e relevantnikane internacionalnikane dokumentă bašo arakhipe e manušikane/minoritetongere hakoja.
- ▶ Kéripe jekh asavki hakomi fremi sas rezultato ko pharo, mujalvakérdo thaj baro proceso so sas kérdo ane šartă konflikteskere, thaj klidarde asaripaça taro UAT thaj EU.
- ▶ Taro konstituiripe e RM sar biathinali them 3i avdice, voj sakana si putardi bašo monitoringo anglo sa e internacionalnikane kontrolnikane mehanizmă thaj bašo lelipa e notenge so olake ka oven dende.

5.

Остваривање права етничких
заједница у Републици Македонији

Остваривање права етничких заједница у Републици Македонији

О издавачу:

Хајрије Ахмед, Заједничке вредности

Аутор:

Проф. д-р Татјана Петрушевска

Уредник:

Анита Војновска

Језична редакција:

Јасна Ивановска

Реализација:

Кома, 2005.

Тираж:

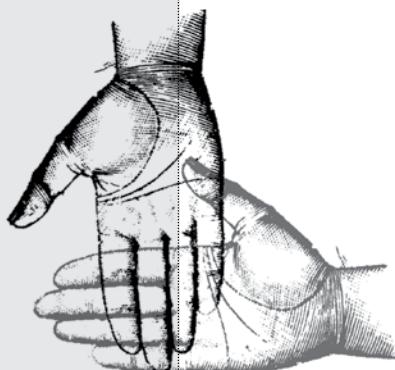
1000

*Издавање приручника финансирано је са
стране Фондације Институт Отворено
Друштво- Македонија, Фондације Краљ Бодуен
и Фондације Чарлс Стјуарт Мот*

**2005, Заједничке вредности. Сва права
задржана.**

Садржај

102	Предговор
103	Права припадника етничких заједница
106	Остваривање права припадника заједница у Републици Македонији
118	Заштита права припадника етничких заједница
121	Закључци

Предговор

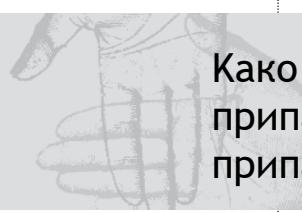
Националне или етничке, религиозне и језичне мањине у европским државама традиционално сматрају се проблемом или, у најбољем случају, потенцијалним проблемом. Њихово постојање подразумева потребу за правну гаранцију серије слободе и права, дефинисани у Међународним (универзалним и регионалним) документима за заштиту права припадника мањина. Њихова егзистенција значи задовољавање суштинске потребе за остваривање уставних и законских слобода и права. Коначно, преточивање права припадника мањина у повољнијем положају увек има високу цену коштања, која по правилу, изгледа много виша у сиромашнијим државама.

Амандмани Устава Републике Македоније, из 2001 године, увели су измене у списку слобода и права припадника заједница у Републици Македонији. У протеклих неколико година преузети су кораци у правцу остваривања новогарантованих права.

Текст који следи, даје кратак преглед свим практичним аспектима остваривања општих гаранција о уживању свих слобода и права садржани у Уставу и законима, посебно гаранције за уживање посебних права припадника мањина. Језик на који је написан је лако разумљив за све оне који немају продубљена правничка знања, којима је првенствено намењен. Стил омогућује увид у свим активностима који могу бити преузети од припадника заједница и списак надлежних институција пред које раде, као упутство за остваривање пропишаних слобода и права.

Аутор

ПРАВА ПРИПАДНИКА ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Како изгледа списак права која грађани који припадају заједницама уживају равноправно свим припадницима већине?

Списак основних слобода и права човека и грађана, која под једнаким условима уживају и припадници већине и грађани који припадају свим заједницама, а који је дефинисан у Уставу Републике Македоније из 1991, и данас изгледа сасвим исто као и пре 2001 године, јер Уставни амандмани усвојени у 2001 години нису интервенисали на његову промену. Они обухватају:

a) све личне слободе и права:

- ▶ право држављанства (члан 4);
- ▶ право једнакости (члан 9);
- ▶ право забране за дискриминацију (члан 9);
- ▶ право живота (члан 10);
- ▶ право заштите физичког и моралног интегритета (члан 11);
- ▶ право слободе (члан 12 (1));
- ▶ право судског изречења казне (члан 12 (2));
- ▶ право одбране (члан 12 (3));
- ▶ право пресумпције невиности (члан 13 и 14);
- ▶ право жалбе (члан 15);
- ▶ слобода мисли и уверивања (члан 16);
- ▶ право неповредљивости тајне писама и других облика општења (члан 17);
- ▶ слобода вероисповести (члан 19);
- ▶ право приватности (члан 25);
- ▶ право неповредљивости дома (члан 26);
- ▶ слобода кретања и усељења (члан 27).

б) све политичке слободе и права:

- ▶ слобода говора и јавног наступа (члан 16 (2));
- ▶ слобода штампе и других врста информисања (члан 16 (3-7));
- ▶ слобода удруживања (члан 20);
- ▶ слобода окупа и других врста јавног окупљања (члан 21);
- ▶ избирачко право (члан 22);
- ▶ право вршења јавних функција (члан 23) и
- ▶ право преставки и жалби (члан 24).

в) сва економска и социјална права:

- ▶ право власништва (члан 30);
- ▶ право рада (члан 32);
- ▶ слобода рада (члан 32);
- ▶ право бораца, ратних инвалида и чланова породица погинулих бораца (члан 36);
- ▶ право синдикалног организовања (члан 37);
- ▶ право штрајка (члан 38);
- ▶ право социјалне сигурности, социјалне заштите и заштиту здравља (члан 39);
- ▶ право заштите породица (члан 40);
- ▶ право слободног одлучивања за стварање деце (члан 41) и
- ▶ право здраве животне средине (члан 43).

г) сва културна права:

- ▶ право образовања (члан 44) и
- ▶ слобода научне и уметничке творевине и других видова творевина (члан 47)

Како је операционализирана забрана за
дискриминацију у релевантним законима?

Забрана за дискриминацију операционализирана ја преко следећих законских одредби:

- ▶ члан 7 Закона о судовима гарантује право једнаког приступа пред судовима у заштиту права и правно заснованих интереса;
- ▶ члан 40 Закона о судовима који забрањује дискриминацију у избору судија и судија-поротника;
- ▶ члан 4 Закона за извршење санкција, који предвиђи непристрасно извршење санкција;
- ▶ члан 3 Закона о наслеђењу који предвиђи наслеђење под једнаким условима;

- ▶ члан 8 Закона за организацију и рад органа државне управе који предвиђи обавезу органа за обезбеђење ефикасног и законског (недискриминаторског) остваривања уставно загарантованих слобода и права;
- ▶ члан 3 Закона средњег образовања и члан 6 Закона високог образовања гарантују право образовања под једнаким условима;
- ▶ члан 4 Закона о верским заједницама и религиозним групама који садржи забрану за дискриминацију због верских опредељења, припадности верске заједнице или религиозне групе, вршење и учешће у вршењу верских обреда или других видова изражавања вере;
- ▶ члан 45 Закона о радиодифузним дејностима који садржи обавезу према јавном радиодифузном предузећу и комерцијалним радиодифузним организацијама о емитовању програме на језицима заједница;
- ▶ Закон културе који одређује недискриминаторски начин основања и деловања свих културних институција припадника заједница.

Како изгледа списак специјалних права која уживају само грађани који припадају заједницама?

Списак права грађана који припадају заједницама, после усвојења уставних амандмана од IV до XVII већи је од оног садржаног у Уставу од 1991 године. Продужена листа изгледа овако:

- ▶ право слободног изражавања националне припадности (члан 8 (2) (2));
- ▶ право одговарајуће и правичне заступљености припадника свих заједница у органима државне власти и другим јавним институцијама на свим нивоима (Амандман VI);
- ▶ слобода изражавања идентитета (члан 48(1));
- ▶ право употребе симбола своје заједнице (Амандман VIII);
- ▶ право основања културних и уметничких институција и удружења (члан 48(3));
- ▶ право основања образовних институција (Амандман VIII):
- ▶ право наставе на свом језику (члан 49) и
- ▶ право употребе свог језика као службени (Амандман V).

ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА ПРИПАДНИКА ЗАЈЕДНИЦА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Како се остварује први (општи) ниво права грађана који припадају заједницама?

Општи ниво права грађана који припадају заједницама остварује се потпуно идентично као и пре уставних амандмана из 2001 године.

У сагласности Рамковног уговора, посебно је вредно потенцирати:

- ▶ право сваког грађанина, припадника одређене заједнице, на слободно изражавање и
- ▶ право сваког грађанина, припадника одређене заједнице, да манифестије властиту религију или веровање, како аспект слободе вероисповести (члан 19).

Како се остварује право слободног изражавања?

Право слободног изражавања остварује се како аспект основне слободе говора, јавног наступа и јавног информисања, као и слободног основања институција за јавно информисање и свакако, слободни приступ информацијама и слобода примања и преношења информација, предвиђена уставним чланом 16. Само право, у сагласности члана 45 Закона о радиодифузним дејностима подразумева:

- ▶ обавезу државе да не онемогућује давање помоћи за пројекте у области медијума;
- ▶ обавезу јавног радиодифузног предузећа које емитује програму на територији Републике Македоније (МРТВ), поред емитовања програме на македонском, да емитује и програм на језицима заједница;
- ▶ обавезу за јавна радиодифузна предузећа, која обављају дејност на локалном нивоу подручја у којима у већини, т.ј., у знатном броју живе припадници заједница, да емитују и програм на језику конкретне заједнице и

-
- ▶ право комерцијалних радиодифузних организација (трговачка радиодифузна друштва), поред програме на македонском језику да емитују и програ на језицима заједница.

Како се остварује слобода вероисповести грађана који припадају заједницама?

Слобода вероисповести остварује се преко:

- ▶ права исповести властитог религиозног убеђења, слободно и јавно, као јединка или члан одређене заједнице;
- ▶ права неисповедања властите вере, чак и онда кад постоји;
- ▶ права супротстављања туђим потражњама за исповедање вере или другог веровања, супротно властитих жеља и
- ▶ права не бити кажњен због опредељења за једну, а не и друге вере, или религиозног неопредељења у оквиру неких цркава и верских заједница, одвојени од државе и равноправни испред законима:
 - ▶ Македонска православна црква;
 - ▶ Исламска верска заједница;
 - ▶ Католичка црква;
 - ▶ Евангелијско-методистичка црква и
 - ▶ Јеврејска заједница
- ▶ Који су на основи Закона о верским заједницама и религиозних групи уживају следећа права:
 - ▶ право основања верских школа;
 - ▶ право основања социјалних и добротворних установа;
 - ▶ право основања верских школа у свим степенима образовања, осим у основним школама, школовање верских службеника и основање ученичких домова за смештај лица који се у тим установама школују;
 - ▶ право сакупљања добровољних прилога у верским и хуманитарним сврхама;
 - ▶ право коришћења средстава за јавно информисање и за издавање штампаних материјала;
 - ▶ право за поседовање и задобијање власништва на некретнине потребне за обављање њихове дејности;
 - ▶ право вршења верске поуке и
 - ▶ право вршења верских обреда и верских ствари.

Како се остварује право слободног изражавања националне припадности?

Право слободног изражавања националне припадности је једна од темељних вредности уставног поретка Републике Македоније (члан 8(1) (2)), значи једно од базичних уставних норми на којима почива целокупни правни систем Републике Македоније. Право подразумева слободу изражавања припадности према једном народу/заједници у смислу:

- ▶ слободе изражавања властите националне припадности;
- ▶ слободе неизражавања никакве националне припадности и
- ▶ слободе у избору националне припадности која се изражава.

Сви наведени облици слободе изражавања припадности према народу/заједници, грађани који припадају заједницама уживају увек и свуда, без обавезу за толерисање каквих било притисака у смеру икаквог (не)изражавања. Релевантан је искључиво осећај за властиту националну припадност, односно, жеља припадати негде, чак и када се не припада. И не мање важније, потреба да се таква жеља (не) стави на знање другима.

Бројне су ситуације када постоји потреба изражавања националне припадности. Једна од њих је попис насељења, домаћинства и станова. У сагласности са чланом 9 у Закону за попис насељења, домаћинства и станова у РМ, право на слободни изражај националне припадности у функцији пописа, значи право грађана, који припадају заједницама и у овој прилици да могу слободно (не) изразити или слободно одабрати:

- ▶ етничку;
- ▶ језичну или
- ▶ религиозну (не) припадност.

У сагласности слободе употребе свог језика и писма у функцији слободног изражавања националне припадности, пописана лица имају право:

- ▶ бити информисана за њихово право слободно да одаберу језик пописивања;
- ▶ слободно одабрати језик пописивања, који не мора бити језик заједнице којој припадају.

Право слободног изражавања националне припадности је основно, фундаментално право на коме почива и право слободног изражавања националне културе, тачније следећа серија права:

- ▶ право слободног изражавања властитог идентитета и особине своје заједнице;
- ▶ право неговања властитог идентитета и особине своје заједнице;
- ▶ право развијања властитог идентитета и особине своје заједнице;
- ▶ право употребе симбола своје заједнице;
- ▶ право потражње на заштиту етничког, културног, језичног и верског идентитета заједнице;
- ▶ право основања институција и удружења због изражавања, неговања и развијања свог идентитета;

- ▶ право наставе на свом језику у основном и средњем образовању, на начин утврђен законом.

Како се остварује право изражавања, неговања и развијања идентитета и особина заједница?

Грађани који припадају заједницама, у свакој прилици, по сваком поводу, ослобођени түхих утицаја и водећи рачун искључиво за властита расположења и у сагласности Закона културе, Закона за ауторска и друга сродна права, Закон за употребу заставе заједница и других закона, уживају право да:

- ▶ практикују различите форме изражавања властитог етничког, културног, језичног и верског идентитета;
- ▶ негују, наглашавају, подвлаче, на сваком правно дозвољеном начину, све што је национално обележје конкретне заједнице, у функцији афирмације њеног етничког, језичног, религиозног и културног идентитета;
- ▶ развијају и обогаћују сваки аспект националног обележја заједнице којој припадају/ желе припадати;
- ▶ употребљавају симболе као израз идентитета заједнице која је у питању;
- ▶ траже од државе да практикује властиту обавезу за заштиту етничког, културног, језичног и верског идентитета заједница;
- ▶ оснивају институције и удружења због изражавања, неговања и развијања свог идентитета;
- ▶ имају наставу на свом језику у основном и средњем образовању на начин утврђен законом.

Како се остварује право употребе симбола заједница?

Право употребе симбола заједница није било предвиђено у првобитној верзији члана 48 Устава из 1991 године. Овај право био је уведен Амандманом VIII, а остварује се у сагласности Закона за употребу застава заједница, у јавном и приватном животу. У јавној сferи, грађани који припадају заједницама могу истакнути заставе на следећи начин:

- ▶ у јединицама локалне самоуправе у којима је конкретна заједница у већини, испред и у објектима локалне самоуправе, паралелно заставом Републике Македоније (члан 4);
- ▶ у јединицама локалне самоуправе у којима је конкретна заједница у већини, испред и у објектима државних органа, јавних служби и правна лица оснивани у јединицама локалне самоуправе, на улицама, трговима и другим инфраструктурним објектима, поред заставе Републике Македоније:

- ▶ У данима државних и других празника Републике Македоније утврђени законом;
 - ▶ У данима празника заједница;
 - ▶ У данима општинских и других празника утврђени одлуком савета јединица локалне самоуправе;
 - ▶ За дочек и испраћај Преседника РМ, Преседника скупштине РМ и Премијера и чланова Владе РМ;
 - ▶ За време официјалних посета шефова и премијера страних држава и високих преставника међународне заједнице (члан5).
- ▶ у јединицама локалне самоуправе у којима је конкретна заједница у већини, ако се истиче застава заједнице, истиче се и застава РМ испред и у објектима у којима се одржавају:
- ▶ Међународни сусрети, утакмице и други скупови (политички, научни, културни, спортски) којима је организатор јединица локалне самоуправе, учествује или је презентирана у сагласности правила и практике одржавања скупова и
 - ▶ на прославама, свечаностима и друге политичке, културне и спортске манифестације, које су од значења за јединице локалне самоуправе.

Грађани који припадају заједницама, могу слободно истицати заставе заједнице у свакој прилици приватног карактера, на културним, спортским и другим догађајима која не организује јединица локалне самоуправе, него заједница као таква.

Како се остварује право тражења заштите идентитета заједнице од државе?

Право тражења заштите од државе, за етнички, културни, језични и верски идентитет заједнице, остварује се преко:

- ▶ право посланика- припадника заједнице да подносе предлог за доношење закона за заштиту различитих аспеката етничког, културног, језичног и верског идентитета;
- ▶ право коришћења свих уставно загарантованих механизма за заштиту права припадника мањина у случају повреде појединих сегмената њиховог идентитета.

Како се остварује право основања институција и удружења?

Право оснивања институционалног оквира, остварује се преко формирања различитих форми (предвиђени законом). Њихов основни циљ свеукупни свој персонални, материјални и финансијски потенцијал ставити и смеру манифестовања, култивисања, унапређења и афирмисања конкретног-специфичног идентитета заједнице. Њихово оснивање врши се у сагласности Закона културе, Закона удружења грађана и другим законима. Услови, који дефинишу споменути Закони, нису усмерени према ограничењу самог права, него подразумевају дефинисање познатог, предвидљивог оквира, неопходан у демократским друштвима. Организајске форме оснивају се као:

- ▶ културне институције;
- ▶ уметничке институције;
- ▶ образовне институције;
- ▶ научна удружења и
- ▶ других видаудружења.

Културне и уметничке институције раде на заштиту, репродукцију, развијање, повећање и објављивање културног блага. Научна удружења занимају се сакупљањем, систематизовањем и проучавањем културног наслеђа, као функција себеупознавања, себедефинисања, али и себеупоређивања са околним културама или култура бројних заједница.

Новина коју је Амандман 8 унео у сфери институција, које грађани који припадају заједницама имају право формирати, је право оснивања институција посебног квалитета, на чије успостављање претходно нису ималу право- образовне институције, институције за давање знања и примање информација у вези спектара елемената на идентитет заједнице. У најужој вези са овим правом је и право предвиђено чланом 45 Устава, да грађани и они који припадају заједницама оснивају приватне образовне установе у свим степенима образовања, осим основном. Члан 34 Закона за високо образовање гарантује право оснивања приватних високообразовних установа.

Како се остварује право наставе на свом језику у основном и средњем образовању?

Припадници заједница остварују право образовања преко:

- ▶ права свеукупног предшколског образовања на језику заједнице;
- ▶ права свеукупног основног образовања на језику заједнице и
- ▶ права свеукупног средњег образовања на језику заједнице обезбеђено са стране Владе Републике Македоније, према условима прописана Законом о основном и Законом о средњем образовању. То значи да у односу припадника заједница који прате наставу на језик различитог од македонског и његовог Ћириличног писма:
 - ▶ свеукупна васпитно-образовна дејност изводи се на језик и писмо заједнице, а
 - ▶ свеукупна педагошка документација води се на македонском језику и његово Ћирилично писмо и на језику на којем се изводи настава.

Али ова права не укидају обавезу за припаднике заједница, који наставу прате на свом језику, да изучавају и македонски језик и његово Ћирилично писмо.

Члан 95 Закона о високом образовању гарантује право припадника заједница, да наставу у државним високообразовним институцијама, према студијским програмима и содржинама, изводе на језик заједнице, различитог од македонског, према којем држава обезбеђује финансирање високог образовања и на језику који говоре најмање 20% насељења Републике Македоније.

Како се остварује право на одговарајућу и правичну заступљеност припадника свих заједница у органима државне власти и другим јавним институцијама, на свим нивоима?

Право одговарајуће и правичне заступљености припадника свих заједница не подразумева укидање уставно загарантованог принципа једнаког приступа до сва радна места и принципа мерита- селекција на основу способности, са максималним поштовањем принципа стручности и компетентности. Ово право уживају припадници свих заједница при запошљавању, у свим звањима утврђена Законом за државне службенике. Ово право и инструментално право изведене из тог права, подразумева да јавни оглас за запошљавање државних службеника, Агенција државних службеника објављује у најмање две дневне

новине, од којих је најмање једна на језик који говори најмање 20% грађана, чији је службени језик различити од македонског.

Како се остварује право употребе језика заједница?

Право употребе језика заједница остварује се у приватном и јавном животу. Употреба језика заједница у приватном животу није спорна, она је и до доношења Амандмана у 2001 години функционисала беспрекорно. Због овог, није било потребе од детаљнијег задрживања слободне употребе језика у свим заједницама у свакодневној комуникацији, у оквиру породице, са рођацима, пријатељима, блиским итд. Целу пажњу посвећујемо јавној употреби језика заједница у свим сферама, осим у образовању, јер је то право споменуто раније, тачка 3.4. Сасвим разумљиво, да је јавна употреба језика заједница и њихова писма, са Амандманом Б добила већу ширину:

- ▶ у официјалним евиденцијама, у процесу издавања личних докумената;
- ▶ у јединицама локалне самоуправе;
- ▶ у комуникацији са министарствима и подручним јединицама министарства и органима државне власти;
- ▶ у судским поступцима;
- ▶ на пленарним седницама Скупштине РМ;
- ▶ у објављивању закона и других прописа.

Како се остварује право употребе језика заједница у официјалним евиденцијама?

Право употребе језика остварује се преко следећих права:

- ▶ право грађана чији је службени језик различити од македонског, да могу имати документе на македонском језику и његово ћирилично писмо, као и на службени језик и писмо који грађанин употребљава у следећим документима:
 - ▶ образац матичних књига, податци који се у њему уписују и изводи матичних књига;
 - ▶ образац возачке дозволе, дозволе за трактор и возачке потврде, као и образац саобраћајне дозволе и потврде за регистрацију и записивања података;
 - ▶ образац личне карте и
 - ▶ образац пасоса и путног листа.

- ▶ право грађана који припадају заједницима да користе језик и писмо конкретне заједнице при уписивању личног имена у матичним књигама и у личним картама;
- ▶ право грађана који припадају заједницима, чији је службени језик различити од македонског, да потраже да образац пасоша и путног листа буде отштампан и на службени језик и писмо који грађанин употребљава;
- ▶ право грађана који припадају заједницима, чији је службени језик различити од македонског, да потраже да податци који се уписују у пасош и у путном листу буду записани на македонском језику и на ћирилично писмо и на службени језик и писмо који грађанин употребљава;
- ▶ право грађана који припадају заједницима који говоре језик различити од службеног да потраже да се податци о личном имену који се уносе у пасош буду записани на македонском језику и његовом ћириличном писму и на језику и писму који грађанин употребљава.

Како се остварује право употребе језика заједница у локалној самоуправи?

Право употребе језика заједница у локалној самоуправи остварује се на следећи начин:

- ▶ у јединицама локалне самоуправе, у којима језик и писмо који користе најмање 20% грађана је службени, поред македонског и његовог ћириличног писма, тиме што
- ▶ за употребу језика и писма на којима говоре мање од 20% грађана у јединицама локалне самоуправе, одлучују органи јединица локалне самоуправе (члан 41 Законе за локалну самоуправу). Одлуку доноси Савет јединице, на иницијативи преставника одређене заједнице, која има мање од 20% у локалној јединици, а позивањем на уставну и законску могућност. Савет доноси одлуку са већином гласова присутних, осим ако није одређена посебна већина, која се тражи када се доносе прописи који се односе на употребу језика и писма на којима говоре мање од 20% грађана општине, за која став 3 тражи већину гласова присутних чланова Савета, поред тога и већину гласова присутних чланова који припадају заједницима које нису већина у општини.

Како се употребљавају језици заједница у комуникацији са министарствима и подручним јединицама министарства и у органима државне власти?

Употреба језика заједница у комуникацији са министарствима и подручним јединицама министарства и у органима државне власти, остварује се преко:

- ▶ права било ког грађанина који живи у јединицама локалне самоуправе, у којима најмање 20% грађана говори службени језик различити од македонског, на комуникацију било ког службеног језика и његово писмо;
- ▶ обавеза подручних јединица, надлежне за оне јединице локалне самоуправе, да одговарају на македонском језику и његово ћирилично писмо и на службеном језику и писму који грађанин употребљава;
- ▶ обавеза министарства и других органа државне управе и управних организација, као и јавна предузећа, правна и друга лица, којима је законом доверено извршење јавних овлашћења за штампање двојезичних образаца и
- ▶ право грађана заједница да траже двојезични образац.

Како се остварује употреба језика заједница у судским поступцима?

a) Употреба језика заједница у управним поступцима, остварује се преко:

- ▶ права било ког грађанина који живи у јединицама локалне самоуправе у којима најмање 20% грађана говоре службени језик различити од македонског, да подносе документе до надлежних органа на том језику и
- ▶ обавеза органа да одговарају на службени македонски језик и његовом ћириличном писму и на службени језик који је странка употребила.

b) Употреба језика заједница у кривичним поступцима, подразумева право превода целог поступка и докумената, који обухвата:

- ▶ право лица, позваног, приведеног или лишеног слободе, да одмах буде обавештен на језик који разуме, за разлоге позивања, привођења или лишавања слободе и за икакве кривичне оптужбе, као и за његова права;
- ▶ право лица која учествују у поступку (оптужени, оштећени, приватни тужиоц, сведоци и друга лица), а који говоре службени језик различити од македонског, да употребљавају властити језик и писмо при извођењу предистражна, истражна и остала судска дела, на главни претрес и у целом жалбеном поступку
- ▶ обавеза суда да обезбеди усно превођење за све што се износи у поступку како на исправама и на доказном материјалу;

- ▶ обавеза суда да обезбеди превод писаног материјала који је од значаја за поступак или важан за одбрану оптуженог;
- ▶ право других странака и сведока на бесплатну помоћ преводиоца у поступцима испред суда, ако не разумеју језик на коме се води поступак;
- ▶ право грађана који говоре на језику различитог од македонског да документе подносе на свом језику или на језику на којем се води поступак;
- ▶ обавеза суда на превод достављених докумената;
- ▶ обавеза суда да позиве, одлуке и друге писмене документе упути на језик на којем се води поступак;
- ▶ обавеза суда за достављање писама и на службени језик различити од македонског, до оних грађана који га не говоре и
- ▶ право побијања пресуде због битне повреде поступка, ако се у поступку не поштује обавеза за превод у свим њеним деловима.

в) Употреба језика заједница у парничним поступцима подразумева:

- ▶ право странака и других учесника у поступку који употребљавају други службени језик, који говоре најмање 20% грађана, који као контрапункт имају следеће обавезе на страни суда:
 - ▶ да поучи странку, односно, другог учесника у поступку који употребљава други службени језик, који говоре најмање 20% грађана и његово писмо и припадника заједнице који као странка или учесник у поступку не разуме македонски језик и његово писмо, за право коришћења тог језика или за право преводиоца;
 - ▶ да подноси трошкове превођења;
 - ▶ да омогући странкама и другим учесницима у поступку који говоре други службени језик, његову употребу у учешћу на рочишта и у писменом преузимању друге процесне дејности испред суда;
 - ▶ да омогући учесницима у поступку усно превођење на њиховим језиком свега што је на рочишту;
 - ▶ да омогући учесницима у поступку усно и писмено превођење на њиховим језику, на исправама које се употребљавају на рочишту за доказивање;
 - ▶ да доставање позива, одлука и друга судска писма до свих странака и учесника у поступку чији је матерњи језик службени језик, различити од македонског, на македонском језику и његово писмо и на том језику;
 - ▶ да преведе документе написане на језику конкретне заједнице на македонском и његовим писмом и да их достави свим странкама и учесницима у поступку
- ▶ обавеза странака и учесника у поступку чији је матерњи језик службени и различити од македонског и његовог писма, да тужбе, жалбе и друге документе подноси суду и на њихов матерњи језик;
- ▶ право странака и других учесника у поступку држављани РМ, чији матерњи није македонски језик и ћирилично писмо, а није ниједан службени језик различити од македонског и његовог писма да:
 - ▶ Буду поучени за право, да усни поступак испред суда прате на свом језику са посредством тумача;

- ▶ да се откажу од права превођења, ако изјаве да знају језик на којем се води поступак;
- ▶ учествују на рочишта и усмено преузимају остале процесне дејности на свом језику и
- ▶ суд има обавезу да покрије трошкове за превођење оваквих поступака.

ЗАШТИТА ПРАВА ПРИПАДНИКА ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Систем за заштиту права припадника заједнице је саставни део система за заштиту људских права, уопште.

Имено, заштита права припадника заједнице одвија се на истим принципима, у истим врстама поступака и пред истим органима као и за све друге људске слободе и права. Тај систем предвиђи заштиту права у поступцима испред:

- ▶ редовним судовима;
- ▶ Уставног суда;
- ▶ Народног правобраниоца;
- ▶ постојана анкетна комисија за заштиту слободе и права грађанина у Скупштини Републике Македоније.

Заштита права припадника заједнице испред редовних судова обезбеђује се на основи принципа хитности и приоритетности. Загарантована је примена принципа двостепености у судским поступцима. Све првостепене пресуде против којима је била поднесена жалба подложне су на ревизију са стране вишег суда. Жалба другостепене пресуде има суспензивни и деволутивни дејство. За њом одлуку доноси Врховни суд. Загарантована је и судска заштита (управни спор) законитости индивидуалних акти државне администрације, као и других институција које врше јавна овлашћења.

Заштита права припадника заједнице испред Уставног суда обезбеђује се преко права петиције до Уставног суда увек када конкретна особа сматра да појединим актом повређено је право или слобода, у року од два месеци од дана достављања коначног или правоснажног појединог акта, односно, од дана дознавања за преузимање дејства са којима је повреда начињена, али не касније од пет година од дана његовог преузимања. Уколико Уставни суд утврди прекршење основних слобода и права конкретним актом, Суд истом том одлуком поништи нападнути акт и примењује институт повратка у раније стање, а тамо где је могуће досуђује и материјално задовољавање.

Заштита права припадника заједнице са стране Народног правобраниоца обезбеђује се преко практиковања његових

надлежности да утврди дали је конкретни орган или организација повредила конкретну слободу или право и да преузме једну од следећих мера:

- ▶ предлагање органу или организацији да поново спроведе поступак у сагласности закона;
- ▶ подношење тражње до органа или организације за привремено стопирање извршења акта;
- ▶ предложење повеђивања дисциплинског поступка против службеног лица органа/организације;
- ▶ подношење тражње надлежњем јавном тужиоцу за покретање поступка због утврђивања прекршочне или кривичне одговорности и
- ▶ предлагање органима/организацијама за побољшање њиховог рада и понашања према странкама.

Међутим, Амандман XI Устава РМ повећава надлежности Народног правобранциоца преко подвлачења његове бриге за заштиту:

- ▶ принципа недискриминације и
- ▶ правичну заступљеност припадника заједница у органима државне власти, органима јединица локалне самоуправе и у јавним установима и служби које се у сагласности Закона Народног правобранциоца остварује преко:
 - ▶ подношење преставки Народном правобранциоцу са стране лица која су оценила да су им повређена уставна или законска права или принципи недискриминације и правичну заступљеност припадника заједница у органима државне власти, органима јединица локалне самоуправе и у јавним установама и службама (члан 13);
 - ▶ давање мишљења Народног правобранциоца у односу на уставна или законска права или принципи недискриминације и правичну заступљеност припадника заједница у органима државне власти, у органима јединица локалне самоуправе и у јавним установама и службама, за предмет који је у поступку без обзира на врсту и степен поступка који је у току испред органа државне управе и других органа и организација које имају јавна овлашћења (члан 28);
 - ▶ праћење стања са стране Народног правобранциоца у односу на уставна или законска права или принципа недискриминације и правичну заступљеност припадника заједница у органима државне власти, органима јединица локалне самоуправе и у јавним установама и службама;
 - ▶ посечивање и увид у органима државне управе и друге органе и организације које имају јавна овлашћења (члан 29);

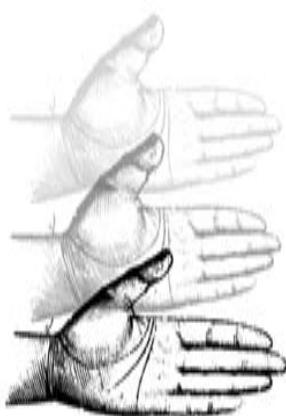
- ▶ формирање и организовање одељења са стране Народног правобораниоца због ефикаснију заштиту права грађана у појединим областима и
- ▶ након консултација са релевантим преставницима заједница, предлагање чланова Комитета за односе између заједница у случају да нека заједница нема посланике.

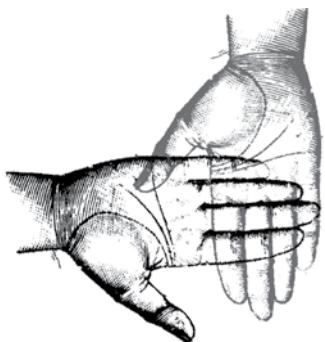
Заштита права и слободе припадника заједница са стране Постојане анкетне комисије Скупштине, за заштиту слобода и права, остварује се преко њених налаза фактичке ситуације, као основ за спровођење поступака за утврђивање одговорности носиоца јавних функција.

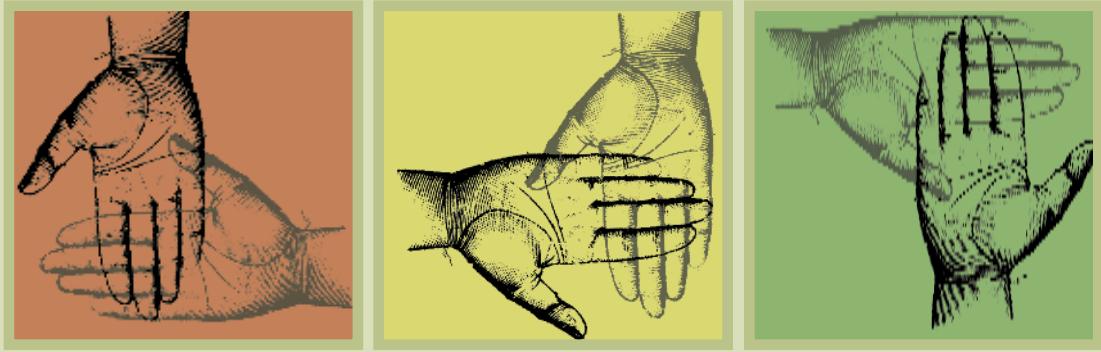
Конечно, исцрпљење свих домаћих правних лекова је претпоставка за остваривање права за тражњу заштите права испред Европског суда за људска права Савета Европе.

ЗАКЉУЧЦИ

- ▶ Актуелни систем гаранција права грађана који припадају заједницама у Републици Македонији подразумева два нивоа, општи и посебни.
- ▶ При томе, права грађана који припадају заједницама део су људских слобода и права, али и посебан концепт квалитативно различити од концепта једнакости свих и свакога испред Устава и закона.
- ▶ Формулација права грађана који припадају заједницама, која се садржи у амандманима Устава из 2001 године, манифестије континуитет са оном садржану у Уставу из 1991 године права припадника националности, у смислу акцента на индивидуалној, не колективној димензији права мањина. Носиоци права су лица, индивидуи, макар по самој природи, највећи део ових права могу се практиковати колективно, у интеракцији са другим особама које деле идентичну културу.
- ▶ Ако Устав из 1991 године афирмише европски интегративни модел за заштиту права националности, амандmani из 2001 године афирмишу конкретни, специфични, македонски модел јединственог примера мултикултурне државе у ширем региону.
- ▶ Основни циљ македонског модела је очување интегритета државе, у исто време подизање ранга права грађана који припадају заједницама на највиши ниво који предвиђе међународни документи за заштиту људска/мањинска права.
- ▶ Успостављање оваквог правног оквира био је резултат тешког, противречног и мукотрпног процеса, који се одвијао у условима конфликта, уз кључно деловање САД-а и ЕУ-е.
- ▶ Од конституисања Републике Македоније као независну државу, до данашњег дана, она је отворена за мониторинг испред свих међународних механизма и за усвајање примедби свих оних који их упућују.

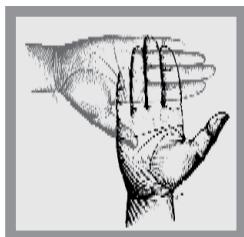

6.

Realizari a ăndrepturilor a comunităților
etnicii tu Republica Machidunia

**Realizari a ãndrepturilor a comunitãtslor etnitsi tu
Republica Machidunia**

Ti editorlu:

Harie Ahmed, Valoãri Deadun

Autor:

Prof. d-r Tatiana Petrushevsca

Redactor:

Anita Voinovsca

Redactsii pi limbã:

Ljubitsa Gheorghieva

Realizari:

Koma, 2005.

Tiraj:

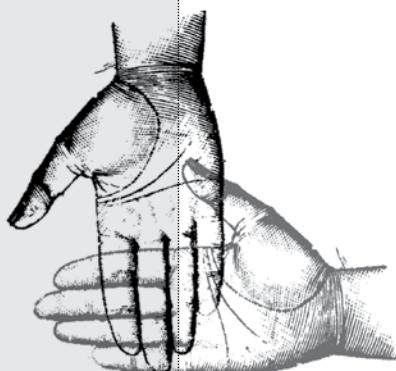
1000

*Editarea a manualui easti finansatã di Fondatsia
Institut dishchljisã
sotsietati – Machidunia, Fondatsia Cral Boduen shi
Fondatsia Ciars Stiuart Mot*

**2005, Valoãri deadun. Tuti ãndrepturi suntu
tsãnuti.**

Contsāniri

126	Prefatsā
127	Ãndrepturli a comunitâtslor etnitsi
130	Realizari a ãndrepturlor a membrilor a comunitâtslor tu Republica Machidunia
141	Apurari a ãndrepturlor a membrilor a comunitâtslor etnitsi
143	Concluzii

Prefatsā

Minoritātsli natsionali ica etnitsi, minoritātsli religiozi ica minuritāts cu limbā tu statili europeanī traditsional s-lugursescu ca problem ica, naima bun, ti problem potentsial. Egzistarea a lor achicăseashti lipsiturā ti garantari iuristicā a unāljei serii di libertati shi āndrepturi definati tu documentili internatsionali (univerzali shi reghionali) documenti ti apurari a āndrepturlor a membrilor a minoritātslor. Egzistentsia a lor nu s-chljeamā ma njicā factsii a lipsiturāljei esentsialā ti realizari a libertatiljei shi a āndrepturlor constitutsionali shi atseali scriati cu nomlu. Tu soni, turnarea a āndrepturlor a membrilor a minoritātslor tu unā situatsii ma bunā totāna ari unā , poati s-dzācā shi analta tinjii, tsi, ca dupu vārnā regulā, s-pari multu mari ti statili oarfani.

Amandmanili a Constitutsiiljei ali RM di la anlu 2001 adrārā alāxiri tu lista a libertatiljei shi a āndrepturlor a membrilor a comunitātslor tu RM. Tu aeshtsā āndoi anj era adrat i jghijoati seriozi ti realizari a nalilor cu garantsii dati āndrepturi.

Textul tsi urmeadzā da unā shcurtā videari a aspectilor practitsi ti realizari a garantsiilor ghenerali ti ufilisari a tutālor āndrepturi a omlui mash ti membrilj a minoritātslor. Limba pi cari easti scriat adarā s-hibā lishoarā literaturā ti personili cari nu suntu multu cānāscuts cu limba iuristicā, ti cari easti shi adrat. Stilu, arāpoi, da videari tu activitātsli cari va s-poatā s-li adarā membrilj a comunitātslor shi listā a institutsiilor competenti la cari va li- realizeadzā, cum shi instructsii ti realizari a scriatilor libertāts shi āndrepturi.

Di autorlu

ÃNDREPTURLI A MEMBRILOR A COMUNITÃTSLOR ETNITSI

Cum undzeashti lista a ãndrepturlor tsi bänätorlji cari pricad a comunitätslor pot ta s-li ufilisească isa cu atselj tsi lji-pricad a multisimiljei ?

Lista a libertatiljei shi a ãndrepturlor fundamentali a omlui shi a bänätorlui tsi isa shi cu idghi conditsii li-ufilisescu shi atselj tsi lji-pricad a multisimiljei shi bänätorlji tsi pricad a comunitätslor, a easti definată tu Constitutsia ali RM di la anlu 1991 shază easti idghea cum era shi ninti di la anlu 2001, ca amandmanili constitutsionali apruchеati la anlu 2001 nu alăxiră tsiva. Iali suntu:

a) Tuti ãndrepturi shi libertäts personali

- ▶ ãndreptu s-hibă citizen a statlui (articulu 4);
- ▶ ãndreptu ti egalitati (articulu 9);
- ▶ ãndreptu ti veto ti discriminari (articulu 9);
- ▶ ãndreptu ti bană (articulu 10);
- ▶ ãndreptu ti apurari a integritelui fizical shi etic (articulu 11);
- ▶ ãndreptu ti libertati (articulu 12 (1));
- ▶ ãndreptu ti sanctsii di la giudic (articulu 12 (2));
- ▶ ãndreptu ti apurari (articulu 12 (3));
- ▶ ãndreptu ti presumptsii cändu nu easti stepsu (articulu 13 i 14);
- ▶ ãndreptu ti jileari (articulu 15);
- ▶ libertati a mindueariljei shi a pistipseariljei (articulu 16);
- ▶ ãndreptu pi ascundeari a cărtsălor shi alti formi di comunicatsii (articulu 17);
- ▶ liberă relighii (articulu 19);
- ▶ ãndreptu privat (articulu 25);
- ▶ ãndreptu ti apurari a casăljei (articulu 26);
- ▶ libertati ti urdinari shi bänari (articulu 27).

b) tuti āndrepturi shi libertāts polititsi:

- ▶ libertati ti zburāri shi insheari publicā (articulu 16 (2));
- ▶ libertati pi presā shi alti turlii di informari (articulu 16 (3-7));
- ▶ libertati ti organizari sutsāts (articulu 20);
- ▶ libertati ti adunari shi alti adunāri publitsi (articulu 21);
- ▶ āndreptu la alidzeri (articulu 22);
- ▶ āndreptul pi functsii publitsi (articulu 23) i
- ▶ āndreptu ti jileari (articulu 24).

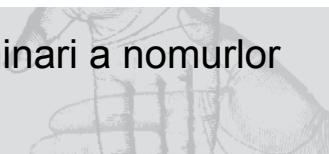
v) idghea ashitsi, tuti āndrepturi economitsi shi sotsiali:

- ▶ āndreptu pi aveari personalā (articulu 30);
- ▶ āndreptu ti lucru (articulu 32);
- ▶ libertati la lucru (articulu 32);
- ▶ āndreptu a alumtātorlor, invalidzīji di polim shi a membrilor a familiilor a chirutslor alumtātori (articulu 36);
- ▶ āndreptu ti organizari sindicalā (articulu 37);
- ▶ āndrepti pi shtraic (articulu 38);
- ▶ āndreptu pi sigurantsā sotsialā, apurari sotsialā shi apurari a sānātatiljei (articulu 39);
- ▶ āndreptu ti apurari a familiiljei (articulu 40);
- ▶ āndreptu ti liberā detsizii ti fumealji (articulu 41) shi
- ▶ āndrepti pi sānātos loc ti banā (articulu 43).

g) nu ma putsān shi tuti āndrepturi culturali:

- ▶ āndrepti ti educatsii (articulu 44) shi
- ▶ libertati ti creatsii tu shtintsā shi artā shi alti turlii di creatsii (articulu 47)

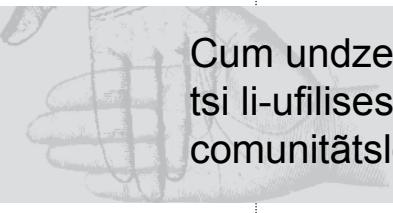
Cum easti bāgat veto ti discriminari a nomurlor relevanti?

Veto ti discriminari s-adrā cu operatsionalizari alāshtori articuli a nomurlor:

- ▶ articulu 7 di Nomlu ti giudits tsi garanteadzā āndreptu ti idghea intreari la giudits tu apurarea a āndrepturilor shi interesili iuristitsi;
- ▶ articulu 40 di Nomlu ti giudits tsi bagā veto ti discriminari cāndu s-aleg giudicatorli shi a giudicatorlor ti porotā;
- ▶ articulu 4 di Nomlu ti realizari a sanctsiilor tsi garanteadzā obiectivā realizari a sanctsiilor;
- ▶ articulu 3 di Nomlu ti suctsesii tsi da suctsesii cu idghi conditsii;

- ▶ articulu 8 di Nomlu ti organizari shi lucurlu a organilor a condutsiräljei a statlui tsi lă da obligatsii a organilor s-asigureadză realizari eficasă shi dupu nomlu (s-chljeamă, anamisa di alanti, shi nidsiscriminatorică) a libertatiljei shi a ãndrepturilor garantati cu Constitutsia;
- ▶ articulu 3 di Nomlu ti sculiili di mesi shi articulu 6 di Nomlu ti analta educatsii garanteadză educatsii cu idghi conditsii;
- ▶ articulu 4 di Nomlu ti comunitätsli ti pisti shi grupi relighiozi tsi contsäni veto ti discriminari ti alidzeari a pistiljei, pricädreari tu comunitati ti pisti ica grupä relighiozä, partitsipari tu lucri relighiozi ica altä turlii di manifestari a pistiljei shi a relighiiljei;
- ▶ articulu 45 di Nomlu tu radiodifuzuu tsi da obligatsii a firmäljei publicä ti radiodifuzii shi a organizatsiilor comertsiali ti radiodifuzii ti emitari shi programi pi limbili a comunitätslor;
- ▶ Nomlu ti culturä cu cari s-ãndreadzi relatsia ti nidscriminari cändu s-fundeadză shi cändu lucreadză institutsiili culturali a membrilor a comunitätslor.

Cum undzeashti lista a ãndrepturilor spetsiali tsi li-ufilisescu mash bänätorlji tsi pricad a comunitätslor?

Lista cu ãndrepturli a bänätorlor tsi pricad a comunitätslor dupu aprucharea a amandmanilor di IV do XVII a Constitutsiilei easti ma lungä di atsea tsi u-avea Constitutsia di la anlu 1991. Ashi undzeashti adavgata listă:

- ▶ ãndreptu ti liberä spuneari a pricädeariljei natsionalä (articulu 8 (2)(2));
- ▶ ãndreptu ti idghea partitsipari a membrilor a tutälor comunitäts tu organili a statlui shi altili institutsii publitsi pi tuti niveluri (Amandmanlu VI);
- ▶ libertati tu manifestari a identitetlui (articulu 48 (1));
- ▶ ãndreptu ti ufiliseari a seammilor a comunitatiljei a lor(Amandmanlu VIII);
- ▶ ãndreptu tu fundari institutsii culturali shi di artä shi sutsäts (articulu 48 (3));
- ▶ ãndreptu ti fundari institutsii ti educari (Amandmanlu VIII);
- ▶ ãndreptu ti ãnvitsari shi educatsii pi limba a lor (articulu 49) shi
- ▶ ãndreptu ti ufiliseari a limbäljei a lor ca ofitsialä (Amandmanlu V).

REALIZARI A ĂNDREPTURLOR A MEMBRILORA COMUNITĂTSelor TU REPUBLICA MACHIDUNIA

Cum s-realizeadză protlu (gheneral) nivelu a
ăndrepturilor a bănătorilor tsi pricad a comunitătslor?

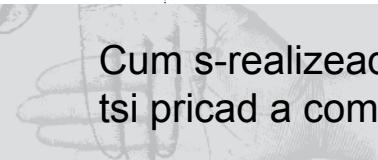
Nivelu gheneral a ăndrepturilor a bănătorilor tsi pricad a comunitătslor s-realizeadză idghea ca cum s-realiza ninti di amandmanili a Constitutsiilei di la anlu 2001.
An cadur a Contractului di Ohărda, lipseashti s-actsenteadză:

- ▶ ăndreptul a cafilui bănător tsi pricadi tu născăntă comunitati ti liberă manifestari shi
- ▶ ăndreptul a cafilui bănător tsi pricadi tu născăntă comunitati su manifesteadză a lui relighii shi pisti, ca aspectu ti libertatea tu pisti shi relighia (articulu 19).

Cum s-realizeadză ăndreptul ti libertati tu zborlui?

Ăndreptul a libertatiliei a zborlui s-realizeadză ca aspectu ti libertatea fundamentală a zborlui, insharea publică shi informarea publică, cum shi libera fundari institutsii ti informari publică shi, sigura libera intrari la informatsiili shi libera aprucherai shi dari a informatsiilor prividzuti cu articulu 16 di Constitutsia. Singurlu ăndreptu tu sinfunilji cu articulu 45 di Nomlu ti lucru tu radiodifuza achicăseashti:

- ▶ obligatsii a statlui s-nu adară ămbodghu tu agiutorlu ti proecti tu sfera a mediumilor; - obligatsii a firmălei publică ti radiodifuzii tsi emiteadză programă pi teritoria ali RM (TVRM), pi ninga programili pi limba machidunească, s-emiteadză shi programi pi limbili a comunitătslor;
- ▶ obligatsii ti firmili publitsi ti radiodifuzii tsi lucreadză pi nivel local tu locurli iu ca multsimi, ica ca numer importantu băneadză membrilj a comunitătslor s-emiteadză shi programi pi limba a comunitatiliei concretă shi

-
- ▶ āndreptu a organizatsiilor comertsilai ti radiodifuzii (sutsātsli comertsiali ti radiodifuzii), pi ninga programa pi limba machidunească s-emiteadză shi programi pi limbili a comunitātslor.

Cum s-realizeadză libertatea religioză a bānātorlor tsi pricad a comunitātslor?

Libertatea religioză s-realizeadză cu:

- ▶ āndreptul ti dghavasi pi a lui relighii, public shi fārā frică, ca individuā ica ca membru tu vārnă comunitati;
- ▶ āndreptul s-nu s-ducă la dghavasi a bāsearicāljei a lui sh-atumtsea cāndu ari;
- ▶ āndreptul ta s-nu aproachi altă pisti cara s-nu va shi
- ▶ āndreptul s-nu aibă sanctsii ma s-aleagă ună, a nu altă pisti, ica cara s-nu va s-aproachi nitsi ună relighii ān cadur a vārnāljei bāsearică shi comunitātsli ti pisti āmpārtsāti di statlu shi isa di ninti a nomlui;
- ▶ Bāsearica ortodoxă machidunească;
- ▶ Comunitatea ti pisti islamică;
- ▶ Bāsearica catolică;
- ▶ Bāsearica metodo-evangelistică shi
- ▶ Comunitatea a Uvreilor cari cu Nomlu ti comunitātsli ti pisti shi grupei religiozi li-ufilisescu aesti āndrepturi:
- ▶ āndreptu ta s-fundeadză sculii ti pisti;
- ▶ āndreptu s-fundeadză institutsii sotsiali shi volonteri;
- ▶ āndreptu s-fundeadză sculii ti pisti tu tuti niveluri di educatsia, ma nu shi tu sculili primari, ti educatsii lācārtori ti pista, cum shi internati ti sculari shi ti personili cari ānveatsă tu atseali sculii;
- ▶ āndreptu ti adunari lucri ti scupo a pistiljei shi ti scupo humanitar;
- ▶ āndreptu ti ufiliseari a mediumilor ti informari publică shi ti editari tipārtiti materiali;
- ▶ āndreptu s-aibă aveari shi alti lucri lipsiti ti lucurlu a lor;
- ▶ āndreptu s-aibă cursuri ti pisti shi
- ▶ āndreptu s-aibă dghavasi shi alti lucri di pisti.

Cum s-realizeadzā āndreptul ti manifestari liberā a natsionalitatiljei a curi lji-pricadi?

Āndreptul ti manifestari liberā a natsionalitatiljei a curi lji-pricadi east un di timeljurli a aradāljei constitutivā ali RM (articulu 8(1) (2), s-cljeamā unā di normili fundamentali a Constitutsiipei pi cari easti bāgat sistemlu iuristic ali RM. Āndreptul achicāseashti libertati tu manifestarea cātrā un popul/comunitati ti:

- ▶ libertati tu manifestarea a pricādariljei natsionalā;
- ▶ libertati tu nimanifestarea ica nispunearea ti pricādeari tu nitsi unā natsionalitati shi
- ▶ libertati tu alidzarea a pricādeariljei natsionalā tsi s-manifesteadzā;

Tuti aesti formi ti manifestari a libertatiljei tu spunaarea a pricādariljei natsionalā cātrā un popul/comunitati bānātorli tsi lā pricad a comunitātslor li-ufilisescu totāna shi iutsido, fārā obligatsii ti tolerari presii ti vārnā (ni)manifestari. Relevantā easti mash duchimata ti pricadearea personalā cātrā vārnā natsionalitati, ica vrearea s-pricadā, ica s-nu pricadā iuva. Shi nu ma importantā easti shi lipsitura aestā vreari s- (nu) lā si-da tu shteari alāntor.

Ari multi situatsii cāndu lipseashti s-spunā pricādarea natsionalā. Unā di iali easti shi reghistrarea a bānātorlor, nicuchiratili shi casili. Articulu 9 di Nomlu ti reghistrari a bānātorlor, nicuchiratili shi casili tu RM. Āndreptul ti libertati tu manifestarea a pricādariljei natsionalā tu functsii a reghistriljei, lā da āndreptu a bānātorlor cari pricad a comunitātslor sh-aestā aradā liber s- (nu) spunā shi s-aleagā :

- ▶ etnicā;
- ▶ di limbā ica
- ▶ religiozā (ni) pricādeari.

Deadun cu libertatea ti ufiliseari a limbāljei shi a cartiljei, gramāljei tu functsii ti libertati tu manifestarea a pricādariljei natsionalā, personili cari s-reghistreadzā au āndreptu:

- ▶ s-hibā informati ti alor āndreptu liber su-aleagā limba ti reghistrarea;
- ▶ liber su-aleagā limba pi cari va s-hibā reghistrats, tsi poati s-nu hibā limba a comunitatiljei a curi lji-pricad.

Āndreptul ti liberā manifestari a pricādeariljei natsionalā easti āndreptul fundametal ti libera manifestari a culturāljei natsionalā, ica ma egzact aestā serii di āndrepturi:

- ▶ āndreptu ti liberā manifestari a identitelui personal shi caracteristichili a comunitatiljei personalā;
- ▶ āndreptu ti afirmari a identitelui personal shi caracteristichili a comunitatiljei personalā;
- ▶ āndreptu ti niintari a identitelui personal shi caracteristichili a comunitatiljei personalā;
- ▶ āndreptu ti ufiliseari a seamnilor a comunitatiljei personalā;
- ▶ āndreptu ta s-caftā apurari a identitelui etnic, cultural, a limbāljei shi identitetu religioz a comunitātslor;

- ▶ āndreptu s-fundeadzā institutsii shi sutsāts ti manifestari, avighljeari shi niintari a identitetui personal;
- ▶ āndreptu ti educatsii pi limba a lor tu sculili primari shi sculili di mesi tu formi dati cu nomlu.

Cum s-realizeadzā āndreptul ti manifestari, avighljeari shi niintari a identitetlui natsional?

Bānātorlji tsi lā pricad a comunitātslor au āndreptu tu cafi unā oarā relevantā, fārā influentsā xeanā shi mash cu vrearea a lor, ma shi deadun cu Nomlu ti culturā, Nomlu ti āndreptul ti autori shi alti āndrepturi di atsea soi, Nomlu ti ufilisarea a hlamburāljei a comunitātslor shi alti nomuri:

- ▶ s-practiceadzā multi turlii di formi ti manifestari a identitetlui etnic, cultural, di limbā shi di pisti;
- ▶ s-li aveaghlji, actsenteadzā, tu cafi unā formā legalā tuti atseali tsi suntu semni natsionali a comunitatiljei concretā, tu functsii a afirmariljei i identitetlui etnic, cultural, di limbā shi di pisti;
- ▶ s-li niinteadzā shi s-li facă ma avuti tuti aspecti di seamnili natsionali a comunitatiljei a curi lji-pricad/vor s-lji-pricadă;
- ▶ s-ufilisească seamni ca manifestari a identitatiljei a comunitatiljei ti cari easti zbor;
- ▶ s-caftă di statlu su-practiceadzā aljei obligatsii ti apurari a identitetlui etnic, cultural, di limbā shi di pistea comunitātslor;
- ▶ s-adără institutsii shi sutsāts ti manifestari, avighljeari shi niintari a identitetlui;
- ▶ s-aibā educatsii pi limba a lor tu sculili primari shi sculili di mesi tu formā dată cu nomlu.

Cum s-realizeadzā āndreptul ti ufiliseari a seamnilor a comunitātslor ?

Āndreptul ti ufiliseari a seamnilor nu era prividzut tu prota verzii a articului 48 di Constitutsia di la anlu 1991. Aestu āndreptu era bāgat cu Amandmanlu VIII, a s-realizeadzā cu Nomlu ti ufiliseari a hlamburāljei a comunitslor tu bana publică shi bana privată. Tu sfera publică, bānātorlji cari lā pricad a comunitātslor pot su-scoatā hlambura a lor:

- ▶ tu condutsirea locală iu comunitatea concretă easti multisimi, di ninti shi tu obiectili a condutsirāljei locală deadun cu hlambura ali RM (articul 4);
- ▶ tu condutsirea locală iu comunitatea concretă easti multisimi, di ninti shi - tu obiectili a organilor a statlui, slujibili publitsi shi firmili fundati di condutsirea locală, pit stradili, la piatsa shi altili obiecti infrastructurali, pi ninga hlambura ali RM:
 - ▶ tu dzālili di sārbātori shi alti sārbātori tu RM dati cu nomlu;

- ▶ tu dzālili di sārbātori a comunitātslor;
- ▶ tu dzālili di sārbātori a comunilor dati tu detsizia a consiliulu a condutsirāljei localā;
- ▶ cāndu s-aschteaptā sh-pitreatsi prezentul ali RM, prezentul a parlametului ali RM shi premierlu shi membrilj a Guvernului ali RM;
- ▶ cāndu ari viziti ofitsiali a shefanjlor shi a premierlor a statilor xeani shi analtsā reprezentantsā a comunitatiljei internatsionalā (articulu 5).
- ▶ Tu condutsirea localā iu comunitatea concretā easti multsimi, cara s-scoată hlambura a comunitatiljei, s-scoati shi hlambura ali RM di ninti shi tu obiectili iu s-tsān:
 - ▶ Andamasi internatsionali, competitsii shi alti adunāri (di politicā, di shtintsā, culturali, di sportu shi alti) a curi organizator easti condutsirea localā, partitsipeadzā, ica s-prezenteadzā deadun cu regulili shi praxa ti tsāneari ahtāri adunāri shi
 - ▶ La sārbāturusiri, academii ofitsiali shi alti manifestatsii di politicā, culturā, di sportu shi alti manifestatsii cari suntu importanti ti condutsirea localā.

Bānātorli tsi lā pricad a comunitātslor pot liber su scoată hlambura a lor shi cafi oarā cāndu au furniji privatā, cum shi la manifestatsii culturali, di sportu shi alti tsi nu li-organizeadzā condutsirea localā, ma li-organizeadzā singura comunitati.

Cum s-realizeadzā āndreptul ti cāftari di statlu s-lu apurā identitelu a comunitatiljei?

Āndreptul ti cāftari statlu s-lu apurā identitetlu etnic, cultural, di limbā shi di pisti di partea a bānātorlor cari lā pricad a comunitātslor s-realizeadzā cu:

- ▶ āndreptul a deputatslor cari pricad a comunitātslor (tu functsii ca mandatar ti dari propuniri) s-da propuniri ti adutseari nom ti apurari a identitetlui etnic, cultural, di limbā shi di pisti cu ma multi turlii di aspecti;
- ▶ āndreptu ti ufiliseari a mehanizmilor garantati cu Constitutsia ti apurari a āndrepturilor a minoritātslor (ti cari va s-hibā zbor ma āngbos tu textul) cāndu nu s-tinjisescu nāscāni segmenti di identitelu a lor.

Cum s-realizeadzā āndreptul ti fundari institutsii shi sutsāts?

Āndreptul ti fundari cadur institutsional s-realizeadzā cu ma multi turlii di formi (dati cu nomlu). Scupolu bazic a lor easti potentsialu personal, material shi finansial s-lu shutsā tu manifestarea, cultivarea, niintarea shi afirmarea a identitelui concret shi spetsific a comunitatiljei. Alor fundari s-adarā deadun cu Nomlu ti culturā, Nomlu ti

sutsâts a bânătorlor shi alti nomuri. Conditii tsi adară definari alăshtori nomuri nu suntu ti limitari a și drepturilor, ma defineadză cänăscut cadur, fără di cari nu poati s-egzisteadză ună sotsietati democratică. Formili ti organizari s-fundeadză ca;

- ▶ institutsii culturali;
- ▶ institutsii di artă;
- ▶ institutsii ti educatsii;
- ▶ sutstâts di shtintsă shi
- ▶ alti sustâts.

Institutsii culturali shi di artă lucreazătă ti apurari, reproducere, niintari, crishteari shi publicari a aveariilei culturală. Sutsâtsli di shtintsă lucreazătă cu adunari, sistematizari shi ânvitsari a ântimisâljei culturală tu functsii ti cunushteari, definari a singurâljei comunitati, ma shi comparari cu culturili di ânvârliga, cultura a multisimiliei ica cu cultura a alător comunitâts.

Naua lugurii tsi vini cu Amandmanlu VIII tu sfera a institutsiilor tsi bânătorlii tsi lă pricad a comunitâtslor au și dreptu s-li fundeadză, easti și dreptul ti adrari ahorghea cvalitet di institutsii ti cari ma ninti nu avea și dreptu- institutsii ti educatsii, ca institutsii ti dari shteari shi loari informatsii ăn ligatură cu spectarlu di elementi tu identitetlu a comunitatiljei. Deadun cu aestu și dreptu easti shi și dreptul prividzut cu articulu 45 di Constitutsia, bânătorli ali RM, tsi va s-dzăcă shi atselj tsi lă pricad a comunitâtslor s-fundeadză institutsii privati ti educatsii tu tuti niveluri di educatsii, mash nu tu educatsia primară. Articulu 34 di Nomlu ti analta educatsii lu-garantează și dreptul ti fundari analti institutsii privati ti educatsii.

Cum s-realizează și dreptul ti educatsii pi limba a lor tu educatsia primară shi educatsia tu sculii di mesi?

Membrilj a comunitâtslor și dreptul ti educatsii lu-realizeazătă cu:

- ▶ și dreptul ti educatsii tu gărdinitsili pi limba a comunitâtslor;
- ▶ și dreptul ti educatsii completă pi limba a comunitâtslor tu educatsia primară shi
- ▶ și dreptul ti educatsii completă pi limba a comunitâtslor tu educatsia tu sculii di mesi asigurată di Guvernul ali RM scriat tu Nomlu ti educatsii primară shi Nomlu ti educatsii tu sculii di mesi. Atsea s-cljeamă ca a membrilor a comunitâtslor tsi ănveatsă pi limbă altă turlii di limba machedunească shi a ljei gramă chirilică:
- ▶ educatsia completă s-fatsi pi limba shi grama a comunitatiljei concretă, a
- ▶ documentatsia completă di pedagoghii easti pi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică shi pi limba pi cari easti educatsia.

Ma, easti și drepturi nu u-arup obligatsia a membrilor a comunitâtslor cari ănveatsă pi alor limbă, su-ănveatsă shi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică..

Articulu 95 di Nomlu ti analta educatsii lă garanteazătă și dreptul a membrilor a comunitâtslor, educatsii la institutsiili ti analta educatsii a statului la programili ti

studii s-ānveatsā pi limba a comunitatiljei, difrentā di limba machidunească, iu statlu da finansii shi ti analta educatsii shi pi limba cari u-zburăscu naima putsān 20% di bānătoriji tu RM

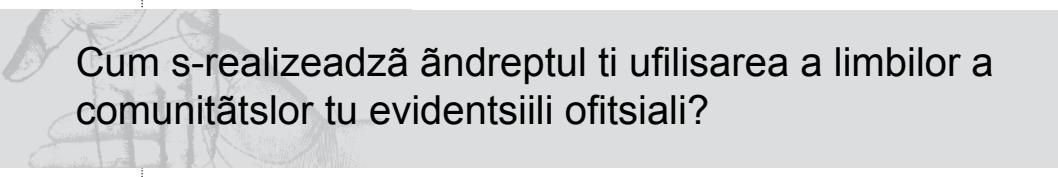
Cum s-realizeadză āndreptul ti idghu shi cu āndriptati protsentu a membrilor a comunitătslor tu organili a statlui shi altili institutsii publitsi pi tu tuti niveluri?

Āndreptul ti idghu shi cu āndriptati protsentu a membrilor a comunitătslor nu achicăseashti arupearī a printsipului garantat cu Constitutsia ti idghea intrari la lucru shi printsipu merit-selectari dupu talentul, cu tinjiseari maximală a printsipilor ti expertsālji shi competentsii. Aestu āndreptu lu au membrilj a tutălor comunităts cāndu intră la lucru dati cu Nomlu ti lăcărtori a statlui. Aestu āndreptu easti shi āndreptul instrumental inshit di iel, easti ti concurslu public ti lăcărtori a statlui, Aghentsia ti Lăcărtori a statlui s-lu publică naima putsān tu dau revisti dzuari di cari naima putsān tu un tsi s-editeadză pi limba tsi u-zburăscu naima putsān 20% di bānătoriji tsi zburăscu limbă ofitsială altă turlii di limba machidunească.

Cum s-realizeadză āndreptul ti ufilisarea a limbilor a comunitătslor?

Āndreptul ti ufilisarea a limbilor a comunitătslor s-realizeadză tu bana privată shi tu bana publică. Ti ufilisarea a limbilor a comunitătslor tu bana privată noari polemică, ia shi pānă ta s-aducă Amandmanili di la anlu 2001 functsiona multu bun. Ti atsea sh-nu lipseashti multu s-nă shintim la ufilisarea a limbilor a comunitătslor tu comunicatsia di cafi dzuă, tu familiili, cu soiea, cu sotslji, cu oaspitslji shi altsă. Āngătanlu va luhutsām ti ufilisarea publică a limbilor a comunitătslor tu tuti alanti sferi, ma nu shi tu educatsia ca ti atsea era zbor mansus tu textul, la punctul 3,4. S-achicăseashti ca cara s-aibă tu videari ca ufilisarea publică a limbilor a comunitătslor shi alor gramă, cu Amandmanlu B amintă ma mari lārdzimi:

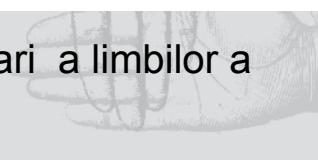
- ▶ tu evidentsiili ofitsiali, tu protseslu ti dari documenti personali;
- ▶ tu condutsirea locală;
- ▶ tu comunicatsia cu ministeriatili shi filialili a ministeriatilor shi tu organili a statlui;
- ▶ tu protsedurili la giudits;
- ▶ la shedintsāli plenari a Parlamentului ali RM;
- ▶ cāndu s-publică nomurli shi alti normi.

Cum s-realizeadză ăndreptul ti ufilisarea a limbilor a comunităților tu evidenții ofișiali?

Ăndreptul ti ufilisarea a limbilor s-realizeadză cu aesti ăndrepturi:

- ▶ ăndreptu a bănătorilor tsi zburăscu limbă ofișială altă turlii di limba machidunească, pi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică, cum shi pi limba ofișială shi grama tsi u-ufiliseescu bănătorji, s-lă si da aesti documenti:
 - ▶ formularlu ti cărtări ti evidenții, tut tsi s-scrie aclotsi shi cartea ti reghistrari shi evidentari;
 - ▶ formularlu ti izini ti shufer, izini ti tractor shi sertificat ti shufer, cum shi formularlu ti izini ti comunicatsii shi sertificat ti reghistrari shi ti scriari facti tu iali;
 - ▶ formularlu ti carti ti identificari shi
 - ▶ formularlu ti pasaportul shi lista ti pi cali.
- ▶ ăndreptu a bănătorilor tsi lă pricad a comunităților su-ufilisească limba shi grama a comunitatiilei concretă căndu va lă u-scrie numa personală tu cărtări ti evidentari shi tu cărtări ti identificari;
- ▶ ăndreptu a bănătorilor tsi lă pricad a comunităților tsi zburăscu limbă ofișială altă turlii di limba machidunească, s-caftă formularu a pasaportului shi a listării ti pi cali s-hibă tipărit shi pi limba ofișială shi grama tsi u-ufiliseashti bănătorlu;
- ▶ ăndreptu a bănătorilor tsi lă pricad a comunităților tsi zburăscu limbă ofișială altă turlii di limba machidunească s-caftă tu pasaportul shi lista ti pi cali s-hibă scriată pi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică shi pi limba ofișială shi grama tsi u-ufiliseashti bănătorlu shi
- ▶ ăndreptu a bănătorilor tsi lă pricad a comunităților tsi zburăscu limbă altă turlii di limba machidunească s-caftă numa personală tsi s-scrie tu pasaportul s-hibă pi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică shi pi limba shi grama tsi u-ufiliseashti bănătorlu.

Cum s-realizeadză ăndreptul ti ufiliseari a limbilor a comunităților tu condutsirea locală ?

Ăndreptul ti ufiliseari a limbilor a comunităților tu condutsirea locală s-realizeadză cu:

- ▶ tu condutsirea locală iu limba shi grama tsi u-ufiliseescu naima putsă 20% di bănătorji easti limbă ofișială, pi nînă limba machidunescă shi alui gramă chirilică (Amandmanlu V), cu atsea tsi
- ▶ ti ufilisarea a limbilor shi a gramelor cari u-zburăscu ma putsă 20% di bănătorji tu condutsirea locală, detsizii aduc organili a condutsirăli locală (articulu 41 di Nomlu ti conduitsiri locală). Detsizia u-adutsi Consiliulu a condutsirăli locală, dupu inițiativă di reprezentantsălj a comunităților, cari easti ma njică di 20% tu atsel loc,

a cu putarea garantată cu nomlu shi cu Constitutsia. Consiliulu adutsi detsizii cu multsimi di bots (multsimi relativă) (puntu 2) mash tu situatsii cându nu lipseashti multsimi ahorghea tsi s-caftă cându s-aduc reguli shi normi cari suntu ti ufilisarea a limbilor shi a gramilor cari u-zburăscu ma putsän di 20% di bänătorlji tu comuna, ti cari punctul 3 caftă multsimi di membrilj a Consiliulu tsi va s-hibă la shedintsă, ma idhgea ashitsi shi multsimi di membrilj tsi lă pricad a comunitătslor tsi nu suntu multsimi tu comuna concretă.

Cum s-ufilisescu limbili a comunitătslor tu comunicatsia cu ministeriatili shi filialili a ministeriatilor shi organili a statlui?

Ufilisarea a limbilor a comunitătslor tu comunicatsia cu ministeriatili shi filialili a ministeriatilor shi cu organili a statlui s-realizeazdă cu:

- ▶ ãndreptul a cafiunlui bänător tsi bâneadză tu cäsăbadzlj shi horli a condutsiräljei locală iu naima putsän 20% di bänătorlji zburăscu limbă ofitsială altă turlii di limba machidunească s-aibă comunicatsii pi cari tsi s-hibă limbă ofitsială shi grama a ljei;
- ▶ obligatsia a filialilor competenti ti condutsirea locală s-apăndăsească pi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică shi pi limba ofitsială shi gramă tsi u-ufiliseashti bänătorlu;
- ▶ obligatsia a ministeriatilor shi a alăntor organi a condutsiräljei a statlui shi organizatsiili ti condutsiri, cum shi firmili publitsi, firmili shi alti personi a curi cu nom lă easti data s-lucreazdă lucri publitsi ta s-tipăreadză formulari pi dau limbi;
- ▶ ãndreptul a bänătorlor a comunitătslor s-caftă formulari pi dau limbi.

Cum s-realizeazdă ufilisarea a limbilor a comunitătslor tu protsedurili la giudits?

- a) **Ufilisarea a limbilor a comunitătslor tu protsedura conducătoară s-realizeazdă cu:**
- ▶ ãndreptul a bänătorlor cari bâneadză tu locurli a condutsiräljei locală iu naima putsän 20% di bänătorlji zburăscu limbă ofitsială diferentă di limba machidunescă s-da documenti pänă la organil competenti shi pi a lui limbă shi
 - ▶ Obligatsii a organilor s-apăndăsească pi limba machidunească shi a ljei gramă chirilică cari easti ofitsială shi pi limba ofitsială shi gramă tsi u-ufiliseashti clientul.

- b) Ufilisarea a limbilor a comunităților tu protsedura ti stepsu achicăseashti āndreptu ti tradutsiri a protsedurăljei shi a documentilor tsi di alui parti acatsă:**
- ▶ āndreptul a personăljei cari easti climată, băgată ahapsi dinăoară s-lji hibă spusă pi limba tsi u-achicăseashti ti furnjia ti cari era climată ica băgată ahapsi shi ti cafi un stepsu tsi va lj-hibă aflat cum shi ti āndrepturli a lui;
 - ▶ āndreptul personili tsi partitsipeadză tu protsedura (stipsitlu, znniisitlu, atsel tsi da apelatsii privat, martirlji shi alti personi) a cari zburăscu limbă ofitsială altă turlii di limba machiduneasca, su-ufilisească limba shi grama a lor căndu va s-hibă āntribats la giudic, la protsedura di apelatsii, cum shi la protsedura completă la giudic;
 - ▶ Obligatsii a giudicului s-află tradutsiri simultană ti tut tsi va s-spună partitsipantsălju tu protsedura, cum shi a documentilor shi a factilor materiali;
 - ▶ Obligatsii a giudicului s-lu traducă scriatlui material tsi easti importantu ti protsedura ica importantu ti apurarea a stipsitlu;
 - ▶ āndreptul a alăntori clienti shi a martirilor tu protsedura la giudic s-aibă gratis agiutor di traducător ma s-nu u-achicăsească ica zburăscu limba pi cari s-dutsi protsedura;
 - ▶ āndreptul a bănătorilor tsi zburăscu limbă ofitsială altă turlii di limba machidunească, documentili s-li da pi limba a lor ica pi limba pi cari s-dutsi protsedura;
 - ▶ obligatsii a giudiculu s-li traducă documentili cari va lj-hibă dati;
 - ▶ obligatsii a giudicului calezmata, detsiziili shi alanti scriati documenti s-li pitreacă pi limba pi cari s-dutsi protsedura;
 - ▶ obligatsii a giudicului ti pitritseari a cărtșilor shi pi limba ofitsială cari easti altă turlii di limba machidunească, păñă la bănătorlji tsi nu u-zburăscu shi
 - ▶ āndreptu ti arcari a detsiziilei a giudicului cara s-aibă alatusi tu protsedură cara s-nu hibă tinjisită obligatsia ti tradutsiri tu tuti părtsă.
- v) Ufilisarea a limbilor a comunităților tu protsedurili parnitsi achicăseashti:**
- ▶ āndreptu a clientilor shi a alăntor partitsipantsă tu protsedură tsi ufilisescu altă limbă ofitsială tsi u-zburăscu naima putsăn 20% di bănătorlji tsi ca contarpunctu va li-aibă aesti obligatsii di partea a giudicului:
 - ▶ ta s-lu urnipsească clientul, ica altu partitsipantu tu protsedură tsi ufiliseashti altă limbă ofitsială tsi u-zburăscu naima putsăn 20% di bănătorlji shi grama a lui shi membru a comunitatiljei tsi ca clientu ica partitsipantu tu protsedură nu u-achicăseashti limba machidunească shi a ljei gramă chirilică, ti āndreptul ti ufiliseari alishtei limbă ica ti āndreptul ta s-aibă traducător;
 - ▶ s-li păltească hărgili ti tradutsirea;
 - ▶ s-lă da a clientsălor ica a alăntor partitsipantsă tu protsedura tsi ufilisescu altă limbă ofitsială, su-ufilisească atsea limbă căndu va s-aibă discusii la giudic shi căndu va s-aibă alti actsi protsedurali la giudiculu;
 - ▶ s-lă află tradutsiri simultană a partitsipantsălor pi limba a lor ti tut tsi va s-discuteadză;
 - ▶ a partitsipantsălor tu protsedură s-lă asigureadză tradutsiri simultană ma shi scriată pi limba a lor ti documentili tsi s-ufilisescu tu chirolu ti spuneari a factilor;

- ▶ a clientsălor shi a alăntor partitsipantsă tu protsedură s-lă pitreacă calezmati, detsizii shi alti cărtăsă di la giudic a curi limb di dadă easti ofitsială shi easti altă turlii di limba machidunească pi limba machidunească shi aljei gramă chirilică shi pi alantă limbă;
- ▶ s-li traducă documentili scriati pi limba a comunitatiljei concretă pi limba machidunească shi aljei gramă chirilică shi s-li pitreacă până la alantsă clientsă shi partitsipantsă tu protsedură;
- ▶ obligatsii a clientsălor shi a alăntor partitsipantsă tu protsedură a curi limbă di dadă easti ofitsială shi easti altă turlii di limba machidunească shi aljei gramă chirilică , tutti documenti tsi va li-da până la giudic s-hibă shi pi limba a lor;
- ▶ ãndreptu a clientsălor shi a alăntor partitsipantsă tu protsedura, cari suntu tsitizenj ali RM, a curi limbă di dadă nu easti limba machidunească shi aljei gramă chirilică, ma nu easti nitsi limbă ofitsială altă turlii di limba machidunească shi grama aljei ta:
 - ▶ s-hibă urnipsits ti ãndreptul ta s-poată discusiili la giudic s-li hibă prezentati pi limba alor cu agiutor di traducător;
 - ▶ s-lu arucă ãndreptul ti tradutsiri ma s-spună ca u-shtiu limba pi cari s-discuteadză tu protsedura;
 - ▶ s-ia parti la discusiili shi s-spună alti lucri pi limba a lor shi
 - ▶ giudiclu ari obligatsii s-li păltească hărgili ti tradutsiri tu aesti protseduri.

APURARI A ĂNDREPTURLOR A MEMBRILOR A COMUNITĂTSelor ETNITSII

Sistemlu ti apurari a āndrepturlor a membrilor a comunitătselor, āngeneral easti parti di sistemlu ti apurari a āndrepturli a omlui. S-cljeamă apurarea a āndrepturlor a membrilor a comunitătselor easti pi idghili printsipi, tu ună turlii di protseduri shi di ninti a idghilori organi cum shi ti tuti alanti āndrepturi fundamentali a omlui. Atsel sistemu acatsă apurari a āndrepturlor tu protsedurili la:

- ▶ Giuditsli ordinari;
- ▶ Giudiclu constitutsional;
- ▶ Obdutsman
- ▶ Comisia constantă ti ancheti di la Parlamentul ali RM ti apurari a āndrepturlor shi a libertatiljei a bănătorului.

Apurarea a āndrepturlor a membrilor a comunitătselor la giuditsli ordinari s-asigureadză cu printsipili urghenti shi prioriteti. Garantsii ari shi ti printsipiu ti dau niveluri tu protsedurili la giudits. Tutu detsizii di protlu nivel a giudicului ti cari ari apelatsii va s-treacă la revizii di ma anlul giudic. Apelatsia ti detsizia a adoilea nivel a giudicului ari actsii suspenzivă shi devolutivă. Dupu ia detsizii adutsi Naima analul giudic. Garantă easti shi apurarea di la giudic

(la conflicti conducătoari) ti ufiliseari a nomului la actii individuali la administratsia a statului, cum shi la alanti institutssi tsi au competentsii publică.

Apurari a āndrepturlor a membrilor a comunitătselor la Giudiclu constitutsional s-asigureadză cu āndreptul ti petitsii păñă la Giudiclu constitutsional totăna cându personă concretă lugurseashti ca cu vărnu actu individual ica cu vărñă actsii i-eastii loat vără āndreptu ica libertati, tu chiro di doi mesh di dzua cându i-eastii dat actul individual, ica di dzua cându ānvitsă ti actisia cu cari s-adră loarea a āndreptului, ma nu ma amănat di tsintsi anj di dzua cändu era loat. Cara s-constateadză di parti a Giudicului constitutsional ca ari goadă pi libertatea shi āndrepturi fundamentali di vărnu actu concretu, Giudiclu lu-arupi actul shi lu-afiliseashti institutlu turnari tu situatsia di ma ninti, a aclo iu atsea nu poati su-adară, adutsi detsizii ti satisfactsii materială.

Apurarea a āndrepturlor a membrilor a comunitătselor di Obdutsmanlu s-asigureadză cu competentsiili a lui s-constateadză ca vărnu organ concret ica vărñă organizatsii agudi pi vărnu āndretu shi libertati shi ta s-ljea ună di aesti actsii:

- ▶ s-da propuniri la organlu ica la organizatsia difurseari a protsedurăljei cum easti dată tu nomlu;

- ▶ s-da căftari la organlu ica la organizatsia ta su-dăñasească ti vărnă chiro realizarea a actului;
- ▶ s-da propuniri ti ahurheari protsedură ti distsiplină a personăljei tsi lucreadză tu atsel organ ica organizatsii;
- ▶ s-da căftari la procurorlu competentu ti ahurheari protsedură ta s-constateadză responsabilitati ti stepsu shi
- ▶ S-da propuniri a organilor/organizatsiilor ma bun s-lucreadză shi ma bun s-poartă cu clientsălj.

Ghini ma, Amandmanlu XI di Constitutsia ali RM I-da ma mari competentsii a Obdutsmanlui cu actsentu pi a lui ahorghea apurari ti:

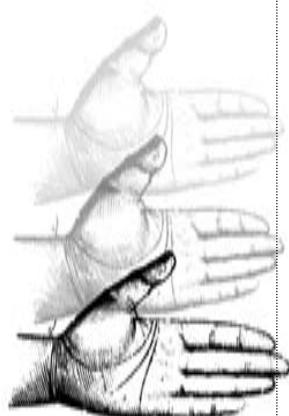
- ▶ Printsiplu ti nidiscriminari shi
- ▶ Idghea protsentu a membrilor a comunitătslor tu organili a statlui, organili a condutsirăljei locală shi tu institutsiili publitsi tsi cu Nomlu ti Obdutsman s-realizeadză cu:
 - ▶ dari documentu până la Obdutsmanlu di personi cari tinjisiră ca lă suntu aguditii și reprenturli dati cu Constitutsia shi cu nomlu ica printsipli ti nidiscriminari shi idghea protsentu ti membrilj a comunitătslor tu organili a statlui, organili a condutsirăljei locală shi institutsiili publitsi (articulu 13);
 - ▶ dari mindueari di la Obdutsmanlu ti și reprenturli constitutionali shi a nomlui ica ti printsipli ti nidiscriminari shi idghea protsentu ti membrilj a comunitătslor tu organili a statlui, tu organili a condutsirăljei locală shi institutsiili publitsi, ti tema tsi easti tu protsedură fără diferentsă di turlia shi nivelu a protsedurăljei tsi s-dutsi la organili a condutsirăljei a statlui shi di alti organi shi organizatsii tsi lucreadză lucru public (articulu 28)
 - ▶ Obdutsmanlu dipriună s-facă controlă pi situatsia cu și reprenturli constitutionali shi a nomlui, ica printsipli ti nidiscriminari shi idghea protsentu ti membrilj a comunitătslor tu organili a statlui, condutsirea locală shi institutsiili publitsi;
 - ▶ vizitari shi videari tu organili a condutsirăljei a statlui shi tu alti organi shi organizatsii tsi lucreadză lucru public (articulu 29);
 - ▶ fundari shi organizari sectori di partea a Obdutsmanlui ti ma eficasă apurari a și reprenturilor a bănătorilor tu născănti sferi shi
 - ▶ dupu consultatsii cu reprezentantsă relevantsă a comunitătslor, s-da propuniri ti membrei tu Comitetlu ti relatsii anamisa di comunitătsli cara s-nu aibă deputats di vără comunitati.

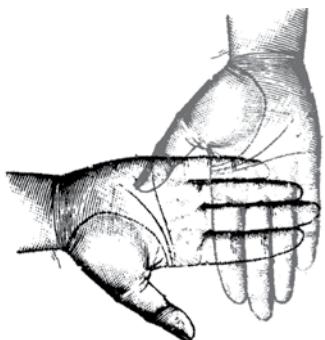
Apurari a și reprenturilor shi a libertatiljei a membrilor a comunitătslor di Comisia permanentă ti ancheti la Parlamentul ti apurari a și reprenturilor shi a libertatiljei s-realizeadză cu situatsia reală ca bază ti ahurheari protsedură ti constatari responsabilitati ti personili cu funcții publică.

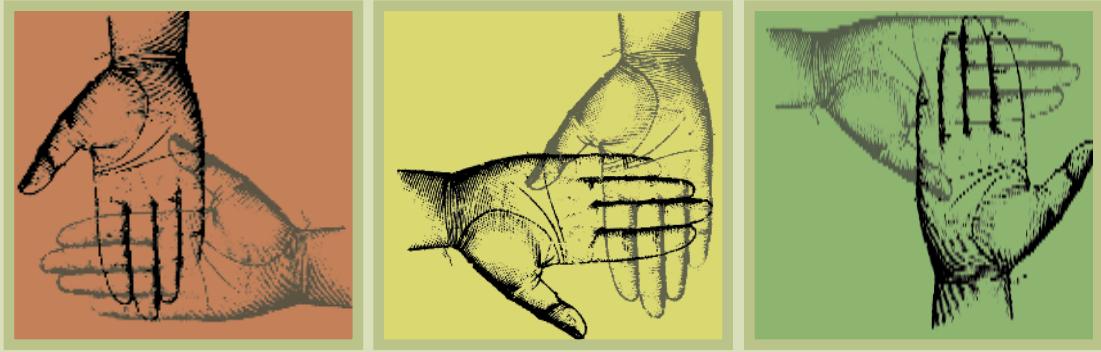
Tu soni, cu bitisarea a yitriilor iuristiști a nomurlor di acasă, realizarea shi apurarea a și reprenturilor poati s-caftă la Giudiclu European ti și reprenturli a omlui di la Consiliul european.

CONCLUZII

- ▶ Sistemlu actual ti garantari a āndrepturli a bānātorlor tsi lā pricad a comunitātslor tu RM achicăseashti dau niveluri, gheneral shi ahorghea.
- ▶ Ashitsi, āndrepturli a bānātorlor tsi lā priced a comunitātslor suntu parti di āndrepturli shi libertatea a omlui, ma shi contseptu ahorghea multu ma differentu di contseptul ti egalitatea a tutălor shi a cafilui un ninti di Constitutsia shi nomurli.
- ▶ Formularea "āndrepturli a bānātorlor tsi lā pricad a comunitātslor" tsi easti data tu amandmanili di Constitutsia di la anlu 2001, manifesteadzā continuitet cu atsea tsi era data tu Constitutsia di la anlu 1991 "āndrepturli a membrilor a natsionalitātslor", cu actsentu pi dimenzia individuală, a nu colectivă, ti āndrepturli a minoritātslor. Āndrepturli li-poartă personi, individui, tsicara ca naima marea parti di aesti āndrepturi pot s-practiceadzā tu colectiv, tu interactsii cu alti individui tsi āmpartă cultură identică.
- ▶ Maca cu Constitutsia di la anlu 1991 s-afirmă modelu integrativ ali Europa ti apurari a āndrepturilor a natsionalitātslor, amandmanili di la anlu 2001 afirmeadzā un model machidunescu, concret shi spetsific ti unic egzamplu ti stat multicultural tu reghonlu di ma largu.
- ▶ Scupo fundamental a modelui machidunescu easti tsāneari a integritetu a statului, tu idghu chiro shi ma analtu nivel a āndrepturilor a bānātorlor tsi lā pricad a comunitātslor shi atsea pi un naima analtu nivel tsi easti prividzut cu documentili internatsionali ti apurari a āndrepturli a omlui/ āndrepturli minoritātslor.
- ▶ Băgarea alăshtui cadur iuristic easti rezultat di greu, shi protses contraverzu tu conditsii di conflictu, cu mari influentsă di partea a SUA shi UE.
- ▶ Di constituarea ali RM ca independentu stat pānă ază, dipriună easti dishchljis ti monitoring di la tuti mehanizmi internatsionali ti controlă shi ti aprucheari a remarchilor tsi i-li da.

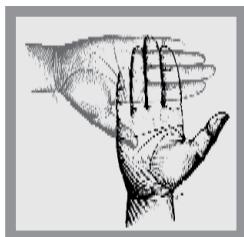

7.

Realization of Ethnic Communities' Rights
in the Republic of Macedonia

Realization of Ethnic Communities' Rights in the
Republic of Macedonia

For the publisher:

Hajrije Ahmed, Common Values

Author:

Prof. PhD Tatjana Petrushevská

Editor:

Anita Vojnovska

Editing in English:

Irena Nikolovska

Realization:

Koma, 2005.

Number of copies printed:

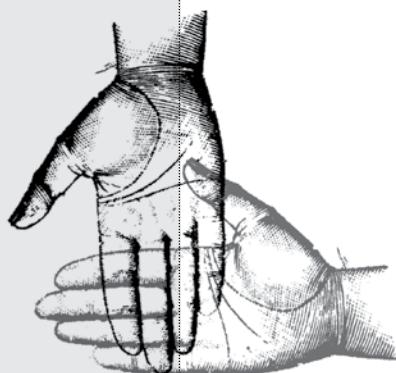
1000

*The publishing of the Manual is financed by the
Foundation Open Society Institute - Macedonia,
Foundation King Baudouin and Foundation Charles
Stuart Mott*

2005, **Common Values. All rights reserved.**

Contents

148	Preface
149	Rights of the ethnic communities' members
152	Realization of the rights of ethnic communities' members
165	Protection of the rights of ethnic communities' members
167	Conclusions

Preface

National or ethnic, religious and lingual minority groups in the European countries are traditionally considered as a problem or, in the best case, as a potential problem. Their existence implies a need for legal guaranteeing of the series of freedoms and rights defined in the international (universal and regional) documents for protection of the rights of minority groups' members. Their existence does not mean less than satisfying the substantial need for realization of the constitutionally and legally prescribed freedoms and rights. Ultimately, transfusing minority members' rights into more favourable condition always has a determined, relatively high cost, which, as a rule, seems higher in relatively poor states.

The amendments of the Constitution of the Republic of Macedonia in 2001 introduced changes in the list of freedoms and rights of the communities' members in RM. In the previous several years serious steps were undertaken in direction of accomplishment of the newly guaranteed rights.

The text that follows gives a short summary of the practical aspects of the realization of common guaranties for enjoying all human freedoms and rights contained by the Constitution and laws, and particularly of the guaranties for enjoying the special rights of minority members. The language in which this text is written makes it an easily conceivable reading for the persons that have no profound legal knowledge, for whom it is primarily designed. On the other hand, the style enables an insight of the activities that can be undertaken by the communities' members and provides a list of the competent institutions, as a guide for accomplishing the prescribed freedoms and rights.

From the author

RIGHTS OF THE ETHNIC COMMUNITIES' MEMBERS

How does the list of rights, which the civilians who are communities' members enjoy completely equal as the majority members do so, look like?

The list of fundamental freedoms and rights of the man and civilian, which, under completely equal conditions, are enjoyed by the majority members as well as by the civilians that are members of all communities, as defined in the Constitution of RM of 1991, currently seems completely the same as it did before 2001, since the constitutional amendments adopted in 2001 did not intervene in this list at all. They are consisted of:

a) all personal freedoms and rights:

- ▶ right on citizenship (article 4);
- ▶ right on equality (article 9);
- ▶ right on prohibition of discrimination (article 9);
- ▶ right on life (article 10);
- ▶ right on protection of the physical and moral integrity (article 11);
- ▶ right on freedom (article 12 (1));
- ▶ right on juridical pronouncement of a sentence (article 12 (2));
- ▶ right on defence (article 12 (3));
- ▶ right on presumption of innocence (articles 13 and 14);
- ▶ right on appeal (article 15);
- ▶ freedom of thought and assurances (article 16);
- ▶ right on inviolability of the secrecy of letters and other forms of communication (article 17);
- ▶ freedom of religion (article 19);
- ▶ right on privacy (article 25);
- ▶ right on inviolability of the home (article 26);
- ▶ freedom of motion and inhabitation (article 27).

b) all political freedoms and rights:

- ▶ freedom of speech and public appearance (article 16 (2));
- ▶ freedom of press and other types of informing (article 16 (3-7);
- ▶ freedom of association (article 20);
- ▶ freedom of assembly and of other public gathering (article 21);
- ▶ electoral right (article 22);
- ▶ right on performing public functions (article 23) and
- ▶ right on presentations and appeals (article 24).

c) also, all economic and social rights:

- ▶ right on ownership (article 30);
- ▶ right on work (article 32);
- ▶ freedom of work (article 32);
- ▶ rights of the veterans, military disabled persons and of members of families of veterans who lost their lives in the war (article 36);
- ▶ right on organization in syndicate (article 37);
- ▶ right on strike (article 38);
- ▶ right on social safety, social protection and health protection (article 39);
- ▶ right on protection of family (article 40);
- ▶ right on free decision for conceiving children (article 41) and
- ▶ right on healthy living environment (article 43).

d) and last, but not least, all cultural rights:

- ▶ right on education (article 44) and
- ▶ freedom of scientific and artistic creation and other types of creation (article 47).

How is the prohibition of discrimination operationalized in the relevant laws?

The prohibition of discrimination has been operationalized through the following legal provisions:

- ▶ article 7 of the Law on Courts that guarantees the right on equal access before the courts for protection of rights and legally based interests;
- ▶ article 40 of the Law on Courts that prohibits discrimination when selecting judges and judges-jurors;
- ▶ article 4 of the Law on Execution of Sanctions, which provides for unbiassed execution of sanctions;
- ▶ article 3 of the Law on Inheritance, which provides for inheriting under equal conditions;

-
- ▶ article 8 of the Law on Organization and Operation of the Organs of State Administration that provides for obligation of the organs to ensure efficient and legal (which means, among other things, indiscriminate) accomplishment of the constitutionally guaranteed freedoms and rights;
 - ▶ article 3 of the Law on High School Education and article 6 of the Law on Higher Education that guarantee the right on education under equal conditions;
 - ▶ article 4 of the Law on Religious Communities and Religious Groups that contains a prohibiton of discrimination derived from religious choice, affiliation to religious community or religious group, performing i.e. participating in performing religious ceremonies or other kinds of religious expressions;
 - ▶ article 45 of the Law on Broadcasting that contains an obligation for the public broadcasting company and for commercial broadcasting organizations for broadcasting programs in communities' languages as well;
 - ▶ The Law on Culture that regulates the indiscriminate way of founding and operating of communities' members' cultural institutions.

How does the list of special rights, which are enjoyed exclusively by the civilians who appertain to the communities, look like?

The list of rights of civilians that appertain to the communities, after the adoption to the constitutional amendments from IV to XVII, is longer than the one contained by the Constitution in 1991. The extended list looks as follows:

- ▶ right on free expression of national appurtenance (article 8 (2)(2));
- ▶ right on adequate and righteous presence of the members of all the communities in the organs of state authority and other public institutions at all levels (Amendment VI);
- ▶ freedom of identity expression (article 48 (1));
- ▶ right on usage of the symbols of own community (Amendment VIII);
- ▶ right on founding cultural and artistic institutions and associations (article 48 (3));
- ▶ right on founding educational institutions (Amendment VIII);
- ▶ right on teaching in own language (article 49) and
- ▶ right on usage of own language as official language (Amendment V).

REALIZATION OF THE RIGHTS OF COMMUNITIES' MEMBERS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

How is the first (common) level of rights of civilians who appertain to communities being realized?

The common level of rights of civilians who appertain to communities is being realized entirely identical as it has been realized before the constitutional amendments in 2001.

In accordance with the Framework Agreement, the following is particularly worth of mentioning:

- ▶ the right of every civilian that is a member of a determined community on free expression and
- ▶ the right of every civilian that is a member of a determined community to manifest his/her own religion or belief, as an aspect of the freedom of religion (article 19).

How is the right on free expression being realized?

The right on free expression is being realized as an aspect of the fundamental freedom of speech, public appearance and public informing, as well as of the free foundation of institutions for public information and, of course, free access to information and the freedom of receiving and transferring information, which is regulated by the constitutional article 16. The right itself, in accordance with the article 45 of the Law on Broadcasting, implies:

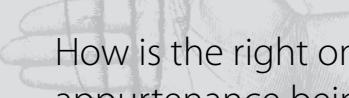
- ▶ obligation for the state not to preclude providing aid for projects in the media field;
- ▶ obligation for the public broadcasting company that broadcast a program on the territory of RM (MRTV), beside broadcasting programs in Macedonian, to broadcast also programs in the communities' languages;

-
- ▶ obligation for the public broadcasting companies that operate at local level to broadcast also programs in the language of the appropriate community in those regions where the communities' members represent the majority i.e. a significant number of the population and
 - ▶ right of the commercial broadcasting organizations (trade broadcasting companies), beside broadcasting program in Macedonian, to broadcast programs in communities' languages, as well.

How is the freedom on religion of the civilians that appertain to communities being realized?

The freedom on religion is realized through:

- ▶ the right on professing one's own religious belief, freely and publicly, as a unit or as a member of a determined community;
 - ▶ the right on not professing one's own religion even if one has religious beliefs;
 - ▶ the right on confronting others' demands for professing a religion or other belief that is contradictory to the own desire and;
 - ▶ the right on not being punished for selfdetermination for one, and not other, religion, or for religious indetermination within some of the churches and religious communities separated from the state and completely equal before the law:
 - ▶ Macedonian Orthodox Church
 - ▶ Islamic Religious Community;
 - ▶ Catholic Church;
 - ▶ Evangelistic - Methodistic Church and
 - ▶ Hebrew Community,
- that, according to the law on Religious Communities and Religious Groups, enjoy the following rights:
- ▶ right on founding religious schools;
 - ▶ right on founding social and charitable institutions;
 - ▶ right on founding religious schools in all educational degrees, except of elementary degree, for educating religious officers, as well as founding student dormitories for accomodation of the persons who are being educated in those institutions;
 - ▶ right on gathering voluntary contributions for religious and humanitarian goals;
 - ▶ right on usage of public information means and on publishing printed materials;
 - ▶ right on possesing and aquiring ownership of real estate and other assets necessary for performing their activities;
 - ▶ right on performing religious edification and
 - ▶ right on performing religious ceremenies and religious activities.

How is the right on free expression of national appurtenance being realized?

The right on free expression of national appurtenance is one of the fundamental values of the constitutional order in RM (article 8 (1) (2)), i.e. one of the basic constitutional norms upon which the overall legal system of RM is established on. The right implies freedom of expression of the appurtenance to a nation/community in the following sense:

- ▶ freedom of expressing one's own national appurtenance;
- ▶ freedom of not expressing any national appurtenance whatsoever and
- ▶ freedom in the choice of the national appurtenance that is expressed.

The civilians that appertain to the communities enjoy all stated demonstrative forms of the freedom of expression of appurtenance towards nation/community, always and everywhere, without an obligation for tolerating any pressure in direction to any (in)expression. The feeling of one's own national appurtenance i.e. the desire that one belong somewhere or even no where is exclusively relevant. The need that this desire be kept away from others' knowledge is not less important.

There are numerous situations when the need for expression of the national appurtenance exists. One of them is the census of the population, households and apartments. According to article 9 of the Law on Census of Population, Households and Apartments in RM, the right on free expression of the national appurtenance during the census means a right of the civilians that appertain to the communities to freely (in)express, or to freely choose in this occasion as well:

- ▶ ethnical;
- ▶ lingual or
- ▶ religious (non)appurtenance.

According to the freedom of usage of the own language and writing in order to freely express their national appurtenance, the persons that are subjected to census have a right to:

- ▶ be informed about their right on free selection of the language of census procedure;
- ▶ freely choose the language of the census procedure that should not have to be the language of the community to which they appertain.

The right on free expression of national appurtenance is the basic, fundamental right upon which the right on free expression of national culture is set on, more precisely the following series of rights:

- ▶ the right on free expression of one's own identity and the characteristics of one's own community;
- ▶ the right on nourishing one's own identity and the attributes of one's own community;
- ▶ the right on developing one's own identity and the attributes of one's own community;
- ▶ the right on the usage of symbols of one's own community;

- ▶ the right on demanding protection of the ethnic, cultural, lingual and religious identity of the communities;
- ▶ the right on founding institutions and associations for expressing, nourishing and developing one's own identity;
- ▶ the right on education in one's own language in elementary school and in high school in the manner regulated by law.

How is the right on expressing, nourishing and developing communities' identity and attributes being realized?

The civilians that appertain to communities enjoy the right in every relevant opportunity, in every occasion, released from others' influences and taking into account only their own disposition, so that in accordance with the Law on Culture, the Law on Copyright and Other Similar Rights, the Law on Usage of Communities' Flags and other laws as well, they can:

- ▶ practice different expressive forms for their own ethnic, cultural, lingual and religious identity;
- ▶ nourish, stress, underline, everything that is a national attribute of the appropriate community, in every legally approved way, in order to affirm its ethnic, lingual, religious and cultural identity;
- ▶ develop and enrich every aspect of the national attribute of the community to which they appertain/want to appertain;
- ▶ use symbols as expression of appropriate community's identity;
- ▶ demand that the state exercises its own obligation to protect the ethnic, cultural, lingual and religious identity of communities;
- ▶ found institutions and associations for expressing, nourishing and developing their own identity;
- ▶ have education in their own language in elementary school and in high school in the manner regulated by law.

How is the right on usage of communities' symbols being realized?

The right on usage of symbols has not been considered in the original version of article 48 of the Constitution of 1991. This right has been introduced by the Amendment VIII, and is being realized in the private and public life in accordance to the Law on Usage of Communities' Flags. In the public sphere, the civilians that appertain to communities can hoist the communities' flags in the following manner:

- ▶ in the local government units, in which the specific community represents majority, in front of and in the objects of the local government parallel to the flag of RM (article 4);
- ▶ in the local government units, in which the specific community represents majority, in front of and in the objects of state organs, public services and legal entities founded by the state, public services and legal entities founded by the local government units, on the streets, squares and other infrastructural objects, beside the flag of RM:
 - ▶ on the days of state holidays and other holidays of RM regulated by law;
 - ▶ on the days of communities' holidays;
 - ▶ on the days of municipal holidays and other holidays determined by the Decision of the Council of local government unit;
 - ▶ on welcoming and send-off ceremonies organized for the President of RM, the President of the Parliament of RM and the Prime Minister and the members of the Government of RM;
 - ▶ during official visits of Chiefs and Prime Ministers of foreign states and high representatives of the international community (article 5).
- ▶ in the local government units, in which the specific community represents majority, if the community flag is hoisted than the flag of RM should be hoisted also in front of and in the objects in which:
 - ▶ international gathering, competitions and other gatherings are held (political, scientific, cultural, sport and others), whose organizer is the local government unit, or it participates in them or it is presented according to the rules and practice of holding these gatherings and
 - ▶ celebrations and galas are held, as well as other political, cultural, sport and similar manifestations of a special meaning for the local government units.

The civilians that appertain to communities can freely hoist communities' flags in every occasion of private character, as well as on cultural, sport and other spectacles, which are not organized by the local government unit, but by the community.

How is the right on demanding protection by the state of the community's identity being realized ?

The right of civilians that appertain to communities on demanding protection by the state of the ethnic, cultural, lingual and religious identity is being realized through:

- ▶ the right of Parliament Representatives - Members of communities (in a role of one of the authorized nominators) on submitting Proposal for enacting a Law on protection of different aspects of the ethnic, cultural, lingual and religious identity;
- ▶ the right on using all constitutionally guaranteed mechanisms for protection of the minority members' rights (which are presented in the text that follows) in case of violation of separate segments of their identity.

How is the right on founding institutions and associations being realized?

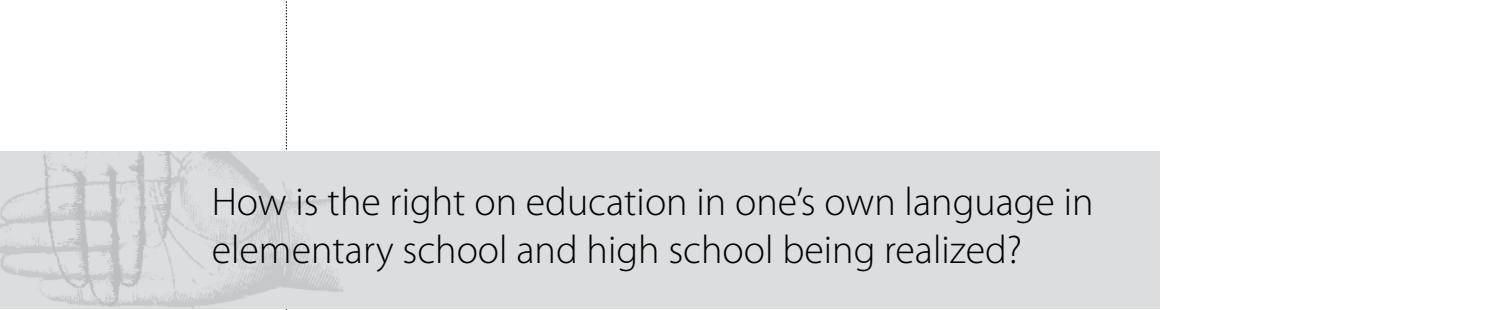

The right on founding institutional framework is being realized through creating different forms (prescribed by the law). Their basic purpose is to direct their overall personal, material and financial potential towards manifesting, cultivating, promoting and affirming the concrete-specific identity of the community. Their foundation is being performed according to the Law on Culture, Law on Civil Associations and other laws. The conditions defined by the mentioned laws are not directed towards limitation of the very right, but imply definition of a known, predictable framework, essential for the democratic society. The organizational forms are founded as:

- ▶ cultural institutions;
- ▶ artistic institutions;
- ▶ educational institutions;
- ▶ scientific associations and
- ▶ other types of associations.

The cultural and artistic institutions operate on the protection, reproduction, development, increase and publishing of the cultural treasure. Scientific associations are engaged with collecting, systematizing and studying the cultural heritage as a function of self-recognition, self-definition, but also self-comparison to surrounding cultures, majority culture or the culture of the numerous communities.

The novelty, brought by the Amendment VIII, in the sphere of the institutions that can be founded by the civilians who appertain to the communities, is the right on founding institution of a special quality, to what previously they didn't have right on - educational institutions, as institutions for giving knowledge and receiving information related to the spectre of community identity's elements. Most tightly connected to this right is the right provided in the article 45 of the Constitution, according to which, the civilians of RM, including the communities' members, can found private educational institutions in all educational degrees, except of the elementary degree. The article 34 of the Law on Higher Education guarantees the right on founding private institutions for higher education.

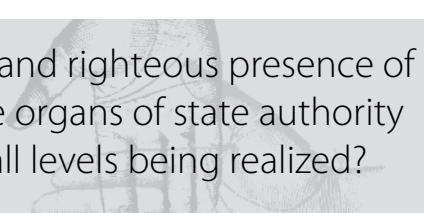
How is the right on education in one's own language in elementary school and high school being realized?

Communities' members realize the right on education in their own language through:

- ▶ the right on overall preschool education in communities' language;
- ▶ the right on overall elementary education in communities' language;
- ▶ the right on overall high school education in communities' language; that is provided by the Government of RM, according to the conditions regulated with the Law on Elementary Education and the Law on High School Education. In respect to the communities' members that attend courses in language different from Macedonian language and its Cyrillic writing, it means that:
- ▶ the overall pedagogic-educational activity is performed in the language and writing of the appropriate community, while
- ▶ the overall pedagogic documentation is in Macedonian language and its Cyrillic writing and in the language in which the teaching is performed.

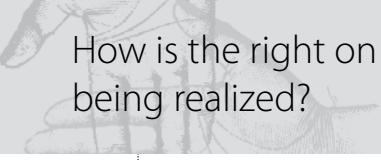
Nevertheless, these rights do not revoke the obligation of the communities' members, who attend the courses in their own language, to learn the Macedonian language and its Cyrillic writing, as well.

The article 95 of the Law on Higher Education guarantees the right of communities' members on attending courses at the state universities according to adequate teaching programs and contents in community's language different from Macedonian language, while the state provides funding of the higher education implemented in the language that is spoken by at least 20% of the population in RM, as well.

How is the right on appropriate and righteous presence of all communities' members in the organs of state authority and other public institutions at all levels being realized?

The right on appropriate and righteous presence of communities' members does not imply revocation of constitutionally guaranteed principle of equal access to job positions and of the merit principle - selection on basis of capabilities, with highest respect of the principles of speciality and competence. The members of all communities enjoy this right when being employed in all professions determined by the Law on Public Servants. This right and the instrumental right derived from it imply that the Agency of Public Servants will publish the public advertisement for employment of public servants in at least two daily journals, of which at least one is published in the language that is spoken by at least 20% of the civilians who speak official language different from Macedonian language.

How is the right on the usage of communities' languages being realized?

The right on the usage of communities' languages is being realized in the private and in the public life. The usage of communities' languages in the private life is not disputable, it has been used perfectly even before the Amendments of 2001. Given this fact, there is no need of more detailed exploration of the free usage of the languages of all communities in the ordinary communication, within the family, with the relatives, friends, close persons etc. We pay all attention to the public usage of communities' languages in all other spheres, except of education, since we have already examined this subject previously within the chapter 3.4. This is completely apprehendable, given the fact that the public usage of communities' languages and of their writings, have been extended by the Amendment B:

- ▶ in official records, in the process of issuing personal documents;
- ▶ within the local government units;
- ▶ in communication with Ministries and regional units of Ministries and in the organs of state authority;
- ▶ in juridical procedures;
- ▶ in plenary meetings of the Parliament of RM;
- ▶ when publishing laws and other regulations.

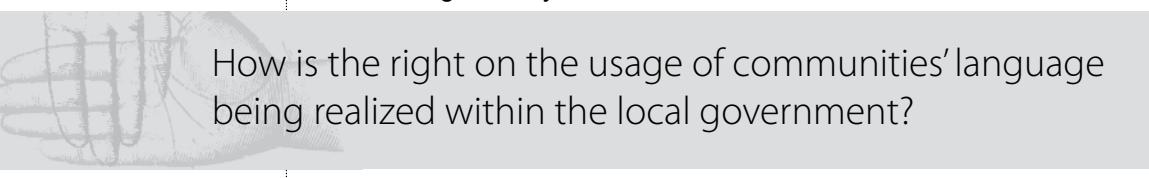

How is the usage of communities' languages being realized in official records?

The right on the usage of language is being realized through the following rights:

- ▶ the right of the civilians who speak official language different from the Macedonian language to obtain personal documents in Macedonian language and its Cyrillic writing, and in the official language and writing used by the civilian, as follows:
 - ▶ the form of the registries, data that is written in the form and certificates from the registries;
 - ▶ the form of the driving licence, licence for tractor and driving certificate, as well as the form of the traffic licence and the certificate for registration and for writing data in them;
 - ▶ the form of the personal identification card;
 - ▶ the form of the passport and travelling list;
- ▶ the right of civilians who appertain to communities to use the language and writing of the specific community when entering personal name in the registries and in personal identification cards;

- ▶ the right of civilians who appertain to communities that speak official language different from Macedonian language, to demand that the form of the passport and of travelling list be printed in the official language and writing used by this civilian;
- ▶ the right of civilians who appertain to communities that speak official language different from Macedonian language, to demand that data be entered in the passport and in travelling list in Macedonian language and its Cyrillic writing and in the official language and writing used by these civilians and
- ▶ the right of civilians who appertain to communities that speak language different from the official language, to demand that data for personal name be entered in the passport in Macedonian language and its Cyrillic writing and in the language and writing used by these civilians.

How is the right on the usage of communities' language being realized within the local government?

The right on usage of communities' language within the local government is being realized in the following way:

- ▶ the official language in local government units, besides the Macedonian language and its Cyrillic writing, represents the language and writing used by at least 20% of the civilians (Amendment V), while
- ▶ the organs of local government units decide on the usage of the languages and writings that are used by less than 20% of civilians within this local government unit (article 41 of the Law on Local Government). The Decision is passed by the Council of the local government unit, upon initiative of the representatives of appropriate community, which participates with less than 20% in the adequate local unit, and on basis of the relevant constitutionally and legally guaranteed possibility. The Council passes the Decision upon majority votes from present members (relative majority) (paragraph 2), except in cases when special majority is not determined, as it is demanded when passing regulations regarding, among other issues, the usage of languages and writings that are used by less than 20% of the civilians in the municipality, in which cases paragraph 3 demands majority votes from present members of the Council and in the same time majority votes from present members that appertain to communities that do not represent a majority in the appropriate municipality.

How are communities' languages used in communication with the Ministries and regional units of Ministries and within the organs of state authority?

The use of communities' languages in communication with Ministries and regional units of Ministries and within the organs of state authority is being realized through:

- ▶ the right of the civilian, who live in the local government units, in which at least 20% of the civilians speak official language different from the Macedonian language, on communication in any of the official languages and their writings;
- ▶ the obligation of the regional units competent for these local government units to respond in Macedonian language and its Cyrillic writing and in official language and writing used by the civilian;
- ▶ the obligation of Ministries and other organs of the state administration and administrative organizations, as well as public companies, legal and other entities authorized for performing public functions by law, to print bilingual forms and
- ▶ the right of the communities' civilians to demand the bilingual form.

How is the usage of communities' languages being realized in juridical procedures?

a) The usage of communities' languages in administrative procedure is being realized through:

- ▶ the right of any civilian, who lives in local goverment units, in which at least 20% of the civilians speak official language different from the Macedonian language, to submit documents to authorized organs in that language and
- ▶ the obligation of the organs to respond in the official Macedonian language and its Cyrillic writing and in the official language and writing that have been used by the other party.

b) The usage of communities' languages in criminal procedures implies the right on translation of complete procedure and of documents that, on the other hand, includes:

- ▶ the right of the person, who is called, arrested or deprived from freedom, on immediate information about the reasons for calling, arresting or depriving from freedom and for any criminal accusation against him/her, as well as about his/her rights, in the language that this person understands;
- ▶ the right of the persons that participate in the procedure (the accused, damaged party, private pursuer, witnesses and other persons), who speak official language different from Macedonian language, to use their own language and writing when

- performing pre-investigative, investigative and other juridical activities, at the main proceeding and during the complete appealing procedure;
- ▶ the obligation of the court to provide oral translation of everything that participants expose in procedure, and of documents and evidential material, as well;
 - ▶ obligation of the court to provide translation of written material relevant for the procedure or relevant for the defence of the accused;
 - ▶ the right of other parties and of witnesses on free help by the translator in the procedure before the court, if they do not understand or speak the language in which the proceeding is led;
 - ▶ the right of the civilians who speak official language different from Macedonian language, to submit documents in their own language or in the language in which the proceeding is led;
 - ▶ the obligation of the court to provide translation of documents submitted in this way;
 - ▶ the obligation of the court to direct invitations, decisions and other written documents in the language, in which the proceeding is led;
 - ▶ the obligation of the court to send letters to civilians that do not speak Macedonian language in the official language different from the Macedonian language, as well, and
 - ▶ the right on annulling the verdict because of relevant violation of the procedure, if the obligation for translation has not been respected in all parts of the proceeding.

c) The usage of communities' languages in legal procedure implies:

- ▶ rights of the parties and of other participants in procedure that use other official language spoken by at least 20% of the civilians, and, the following obligations that the court have, as counterpoint:
 - ▶ to inform the party i.e. other participant in the procedure that uses other official language spoken by at least 20% of the civilians and its writing, as well as the community member that as a party or participant in procedure do not understand Macedonian language and its Cyrillic writing, about the right on usage of that language or the right on translator;
 - ▶ to cover the translation expenses;
 - ▶ to enable the parties and other participants in the procedure who speak other official language to use that language when participating in court appearances and when undertaking other trial activities before the court in writing;
 - ▶ to provide oral translation for participants in procedures in their own language of everything that is exposed during the court appearance;
 - ▶ to provide oral and written translation of documents used as evidence during the court appearance for participants in procedures in their own language;
 - ▶ to deliver invitations, decisions and other juridical letters to the parties and other participants in procedure, whose mother tongue is official language different from Macedonian language, written in Macedonian language and its Cyrillic writing and in that language, as well;
 - ▶ to translate documents written in language of a specific community into Macedonian language and its Cyrillic writing and to submit them to other parties and participants in procedure;

- ▶ the obligation of the parties and other participators in procedure, whose mother tongue is official language different from Macedonian language and its Cyrillic writing, to submit accusations, appeals and other documents in their own mother tongue, as well;
- ▶ rights of the parties and other participators in procedure that are Macedonian citizens, whose mother tongue is not the Macedonian language and its Cyrillic writing, nor official language different from Macedonian language and its writing, on:
 - ▶ getting informed that they can follow the oral procedure before the court in their own language through translator;
 - ▶ giving up the right on translation, if they state that they understand the language, in which the procedure is led;
 - ▶ participating in court appearances and orally undertaking other procedure activities in their own language and
 - ▶ also the court has an obligation to cover the translation expenses in such procedures.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF ETHNIC COMMUNITIES' MEMBERS

The system of protection of the rights of communities' members is a component of the system of protection of human rights, in general. Namely, the protection of the rights of communities' members is performed upon the same principles, in the same kind of procedures and before the same organs, as for all other fundamental human freedoms and rights. That system implies protection of the rights in procedure before:

- ▶ regular courts;
- ▶ Constitutional Court;
- ▶ Ombudsman;
- ▶ Permanent Poll Commission for Protection of Freedoms and Rights of the Civilian within the Parliament of RM.

The protection of the rights of communities' members before the regular courts is provided upon the principles of urgency and priority. The application of the principle of two instances in juridical procedures is guaranteed. All original first instances verdicts against which an appeal had been submitted are subjected to revision by a directly higher court. The appeal against the second instances verdict has suspensive and devolutionary effect. The Supreme Court enacts decision upon this verdict. The juridical protection (legal dispute) of legality of individual acts of the state administration is guaranteed, as well as of other institutions that perform public functions.

The protection of the rights of communities' members before the Constitutional Court is provided through the right on petition submitted to the Constitutional Court any time when specific person considers that some of his/her rights or freedoms are violated by a separate act or activity, in the term of two months from the day of deliverance of the final or valid separate act i.e. from the day of apprehending about undertaking activity through which the violation has been done, but no later than five years from the day of its undertaking. If the Constitutional Court has determined violation of fundamental freedoms and rights by a specific act, the Court shall annul the indicated act by the same decision and it shall apply the institute of returning to previous condition, and where it is not possible, it shall enact a decision for material satisfaction.

The protection of the rights of communities' members via the Ombudsman is provided through practising his/her authority to determine that a specific organ or organization has violated a specific freedom or right and to undertake one of the following measures:

- ▶ proposing to the organ or organization a repeated implementation of appropriate procedure according to the law;
- ▶ submitting a request to the organ or organization for temporal cease of execution of the act;
- ▶ proposing commencement of disciplinary procedure against an officer of the organ/organization;
- ▶ submitting a request to the competent public prosecutor for commencement of procedure in order to determine offense or criminal responsibility and
- ▶ giving proposals to the organs/organizations for improving their activities and relations with other parties.

However, the Amendment XI of the Constitution of RM increases the competence of the Ombudsman through stressing his/her particular care for the protection of:

- ▶ the principle of indiscrimination;
- ▶ the appropriate and righteous presence of communities' members in the organs of state authority, organs of local government units and in public institutions and services;

which, according to the Law on Ombudsman, is realized through:

- ▶ submitting presentation to the Ombudsman by persons who consider that their constitutional or legal rights or the principles of indiscrimination and of adequate and righteous presence of communities' members in the organs of state authority, organs of local government units and in public institutions and services, have been violated (article 13);
- ▶ giving an opinion by the Ombudsman regarding the constitutional or legal rights or the principles of indiscrimination and of adequate and righteous presence of communities' members in the organs of state authority, organs of local government units and in public institutions and services, about the matter that is in procedure, regardless of the type and level of the ongoing procedure before the organs of the state administration and other organs and organizations with public authorizations (article 28);
- ▶ following the conditions by the Ombudsman regarding the constitutional or legal rights or the principles of indiscrimination and of adequate and righteous presence of communities' members in the organs of state authority, organs of local government units and in public institutions and services;
- ▶ performing visits and insights in the organs of state administration and in other organs and organizations with public authorizations (article 29);
- ▶ forming and organizing departments by the Ombudsman in

- purpose of more efficient protection of the civilians' rights in separate areas and
- ▶ proposing members in the Committee for Relations among Communities, upon consultations with relevant representatives of the communities, in case that some of the communities do not have their own representatives.

The protection of the rights and freedoms of communities' members by the Permanent Poll Commission for Protection of Freedoms and Rights within the Parliament is realized through its findings for the real situation as basis for implementation of a procedure for determination of responsibility of the public functions bearers.

Finally, depletion of all local legal instruments is a postulate for accomplishment of the right for requesting protection of the rights before the European Court for Human Rights within the European Council.

CONCLUSIONS

- ▶ The actual system of guaranties of the rights of civilians that appertain to communities in RM implies two levels, general and special one.
- ▶ In spite of that, the rights of the civilians that appertain to communities are part of the human freedoms and rights, but also a special concept qualitatively different from the concept of equality of all and everyone before the Constitution and law.
- ▶ The formulation "rights of the civilians that appertain to communities" used in the amendments of the Constitution of 2001, demonstrates continuity with the formulation used in the Constitution of 1991 "rights of the members of the nationalities", in sense of stressing the individual, but not the collective dimension of the rights of minorities. The bearers of the rights are persons, individuals, although according to the very nature of the rights, their largest part could be practised in collective, in interaction with other individuals that share identical cultural milieu.
- ▶ If the Constitution of 1991 affirms the European integrative model for protection of the rights of nationalities, than the amendments of 2001 affirm the concrete-specific Macedonian model of unique example of multi-cultural state in the wider region.
- ▶ The basic goal of the Macedonian model is preserving the integrity of the state, with parallel rising of the rank of the rights of civilians that appertain to communities at highest level implied by relevant international documents for protection of human/minority rights.
- ▶ The establishment of such legal framework has been result of a hard, contradictory and painful process that had been evolving in conditions of conflict, with key influence by USA and EU.
- ▶ Since the constitution of RM as independent state till present time, it is permanently opened for monitoring by all international control mechanisms and for adoption of their notes.

